

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Angyal szállt el felettünk (*elbeszélés*) 1
OLGA BALLA: A pokol részletes fiziológiája (*A Sátántangó orosz fordításáról*) 15

*

TÓTH KRISZTINA verse 19
FEKETE RICHÁRD verse 22
FEKETE VINCE verse 24
G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei 27
DEMÉNY PÉTER versei 28
CSORDÁS GÁBOR verse 29
JÁSZBERÉNYI SÁNDOR: Az elmúlt karácsonyok szerelme (*novella*) 31
IULIAN CIOCAN: És reggel jönnek az oroszok... (*regényrészlet*) 37
BALLA ZSÓFIA: „A közelítő múlt” (*Korpa Tamás beszélgetése*) 43
VÁRADY SZABOLCS: M mint Mari (*esszé*) 57
TAKÁTS JÓZSEF: Kovács András Ferenc költészetének dicsérete (*laudáció*) 65

*

VÁRKONYI GYÖRGY: Lajkó, 121.
(*Hiány és emlékezet. Breuer Marcell-emlékkiállítás*) 67
CSONDOR SOMA: Rejtőzködés és hiány
(*A pécsi holokauszt-emlékművek vészkorszak-reprezentációi*) 75

*

ZELEI DÁVID: Az idegen (*Györffy Miklós: Egy emigráns vallomásai*) 90
OWAIMER OLIVER: A Petőfivé változott Juhász Ferenc kiáltozása
(*Juhász Ferenc: Más Petőfi az enyém*) 93
VISY BEATRIX: A lefejezettek balladája
(*Földényi F. László: A guillotine hosszú árnyéka. Párizsi életképek a 19. századból*) 98
IMREH ANDRÁS: Egy eltökélt költő
(*Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg. Szerkesztette Michael Schumacher*) 103

2024

JANUÁR

JELENKOR

LXVII. ÉVFOLYAM

1. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 6600,- Ft, egy évre belföldre: 12 100,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: MBH Bank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT VAJDA MIHÁLY. A filozófust november 27-én, nyolcvannyolc éves korában érte a halál. Vajda Mihályról *Weiss János* emlékezett meg honlapunkon (*www.jelenkor.net*).

*

BERTÓK LÁSZLÓ KÖLTÉSZETI DÍJ. Az idén harmadszor odaítélt elismerést *Kovács András Ferenc* vehette át december 6-án a pécsi Kodály Központban megrendezett ünnepi esten. Az idén első alkalommal kiosztott Kisdíjat *Láng Orsolyának* ítélték oda, akinek köszönőbeszéde felvételről hangzott el. A nagydíjast *Takáts József*, a kisdíjast *Codău Annamária* laudálta. Kovács András Ferencsel *Ágoston Zoltán* beszélgetett, aki egyúttal az est házigazdája volt. Közreműködött *Balogh Máté*, *Gyémánt Bálint* és *Harcsa Veronika*, *Kőrtesi András* és *Megyimórecz Ildikó*, valamint a Pannon Filharmonikusok *Vass András* vezényletével. Az estről *Szatmári Áron* tudósított honlapunkon.

*

ÚJ KÉPEK 2020–2023. *Valkó László* festményeiből rendeztek kiállítást november 16-a és december 15-e között a Pécsi Galériában.

KERINGŐ. *Weber Kristóf* regényét december 5-én mutatták be a pécsi Civil Közösségek Házában, a szerzővel *Mohácsi Balázs* beszélgetett.

*

KIS ESTI BESZÉLGETÉS. *Tompa Andreával* színházról, közéletéről, kritikáról *P. Müller Péter* beszélgetett november 27-én a Pécsi Művészetek és Irodalom Házában.

*

IRODALMI DÍJAK. A Déry Tibor-díjat idén *Ilma Rakusa*, *Ladik Katalin*, *Mohácsi István*, *Mohácsi János* és *Nagy Gabriella* nyerte el. – A Füst Milán Fordítói Díjat ebben az évben *Vjacseszlav Szeredának*, a Füst Milán Költői Díjat *Borsik Miklósnak* és *Horváth Eve*-nek ítélték oda. – Az idei Zelk Zoltán-díjas *Bognár Péter* lett. – A Komlós Aladár-díjat 2023-ban *Radnóti Zsuzsa* vehette át. – A Horváth Péter Irodalmi Díj ez évi kitüntetettje *Pál Sándor Attila*. – A Kálmán C. György-díjat idén *Radnai Dániel Szabolcs* kapta.

Szerzőink

Krasznahorkai László (1954) – író, Triesztben él.

Olga Balla – orosz irodalomkritikus, esszéista, a moszkvai *Znamja* folyóirat szerkesztője.

Soproni András (1942) – műfordító, Budapesten él.

Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Fekete Richárd (1986) – költő, kritikus, Veszprémben él.

Fekete Vince (1965) – költő, szerkesztő, Budapesten és Kézdiszentkereszten él.

G. István László (1972) – költő, esszéista, tanár, Budapesten él.

Demény Péter (1972) – író, költő, Bukarestben él.

Csordás Gábor (1950) – költő, műfordító, a Jelenkor Kiadó alapítója és szerkesztője, 2015 óta többnyire Nyugat-Európában tartózkodik.

Jászberényi Sándor (1980) – író, költő, Budapesten él.

Iulian Ciocan (1968) – moldáv író.

Kosztai Gabriella (1948) – műfordító, Pécsen él.

Balla Zsófia (1949) – költő, Budapesten él.

Korpa Tamás (1987) – költő, irodalomszervező, Vámospércsen él.

Várady Szabolcs (1943) – költő, műfordító, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.

Takáts József (1962) – eszmetörténész, kritikus, Pécsen él.

Várkonyi György (1951) – művészettörténész, muzeológus, Pécsen él.

Csondor Soma (1994) – a PTE BTK IKDI doktorandusza, Gutorföldén és Pécsen él.

Zselei Dávid (1985) – kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Owaimer Oliver (1995) – az SZTE doktorandusza, Szegeden él.

Visy Beatrix (1974) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Imreh András (1966) – költő, műfordító, Budapesten él.

KÉPEK

RAJNAI RICHÁRD fotói 69, 71, 73

MARC BERNHEIM és EVELYNE BERNHEIM fotója 74

CSERI LÁSZLÓ fotói 78, 81–84, 86–88

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül
a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1100,- Ft

JELENKOR

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

Angyal szállt el felettünk

*„...stets das Böse will, und stets das Gute schafft
„...örökké rosszra tör, s örökké jót művel.”*

Johann Wolfgang Goethe

Jékely Zoltán és Kálnoky László fordításában

Mindenre nyitott vagyok, mondta, és eltolta magától egy kicsit az AK-47-est, benyúlt a golyóálló mellény alá, és megvakarta a hónalját, aztán folytatta csak, hogy és örül, hogy elmondhatja végre az egészet, mivel eddig nem volt rá, ugye, alkalom, csak egy-egy apró részletről tudott beszélni, ha pihenőben voltak, de az ágyúzástól nem tudtak elaludni, viszont most az egészről és egyben, de rögtön előrebocsájtja, hogy ő nem jövőkutató, ő trendkutató civilben, sőt, még trendkutató helyett is inkább amolyan megfigyelőként jellemezné önmagát, a jövőkutatók, azok ülnek egy szobában, nézik a képernyőt, vannak módszereik, modelljeik, jövőkerék, meg a satöbbi, és azokkal két-három éves piaci előrejelzéseket csinálnak, de az, hogy valaki nagyban gondolkodjon, mint ő, társadalomról, emberről, robotokról, az ezeknek elképzelhetetlen, ettől kiborulnak, meg egyáltalán, miért nem őket kérdezik meg, szóval nem jövőkutató, hanem trend, adatok, tények, hangsúlyozta külön-külön mind a három szót, majd – mivel már csak az egyik szeme volt valamennyire ép, de azzal is homályosan látott – a biztonság kedvéért inkább kézzel tapogatta ki a raklap szélét, amin feküdt, s mivel a bal lábát már a harcok első hónapjának a végén Bucsánál levágták, a botjait meg hiába támasztotta a beásott árok oldalához, azok folyton lecsúsztak, és így, ahogy eddig, úgy ezúttal sem érte el őket, csak átkúszni tudott a szomszédjához, kitapogatta, hol van a másik melle, válla, nyaka, aztán óvatosan visszahúzta a térdét az összecsavart zubbonyra, mert az a fej kezdett lelógni a sárba, a ködös jobbal közel hajolt a másik átkötött hasi sebéhez, nézte egy darabig, s közben azt magyarázta, hogy nézd, bátyuska, nagyon egyszerű a képlet, van egy zárt rendszer, a Föld, megnő a lélekszám, most hét és fél, mindjárt nyolcmilliárd, és ezzel kapcsolatban úgy csinálunk, mintha valami nagy meglepetés lenne az egész, pedig nem, ötven éve tudtuk, hogy ennek a sok embernek valamiféle automatizált együttműködés kell, ezt tényleg tudtuk, éreztük, és ezért tetszett, jelezte egy kézmozdulat kíséretében, hogy most csak egy amolyan zárójeles kitérés következik, ezért tetszett neki annyira az *Ürodüsszeia* című filmben,

több mint ötven évvel ezelőtt, amikor az egyik szereplő megjelent egy lapos izével a kezében, és azon nyomogatott valamit, amivel elért, mozgatott, beindított vagy leállított bármit, amit akart, ez meg most nekünk mennyire természetes, nem?, de akkor ez *egyáltalán* nem volt természetes, hülyeség volt, üres fantáziálgatás, gyerekes kitaláció, mindenki kacarászott a dolgon, ma meg ott a kézben a tablet vagy az okostelefon, és rajtuk keresztül elérhető akármilyen, eleve nem beszélgettek az emberek olyanokkal, akik nem voltak a közelükben, mert hogy?, nem volt telefon meg a satöbbi, elhúzta a száját, mint akinek nem tetszik a véres kötés azon a hason, s azzal visszakúszott a saját raklapjaira, kettőt tolt össze hosszában a másiknak, kettőt meg magának, valahogy, egy lábon imbolyogva a sárban, de a hozzájuk közelebb eső jól rejtett, kivájt zugban mindezt, ahol nem láthatták meg őket, mikor az egész szakasznak menekülnie kellett, mert olyan erős roham tört rájuk, hogy aki csak tudott, azonnal és hanyatt-homlok – velük meg természetesen nem lehetett mit kezdeni, őket itt hagyták, és átrohantak felettük az orkok, a rohadékok csak egy rövid pillantást vetettek az üres lövészárookra, őket nem láthatták meg a zugban, ahol most a raklapon feküdtek, és várták, hogy visszajöjjenek értük, ha lehet, de nem lehetett, még mindig folyamatosan lőttek, már több órája feküdtek itt a kétszer két raklapon, nem nézte meg az óráját, talán nem is látta volna azzal a homályos szemmel a mutatókat, meg egyébként se akarta tudni, mennyi az idő, hiába ordította vissza nekik a szerzsant, hogy majd küldik a felcsereket, a támadás azóta sem szakadt meg egy pillanatra se, csak lőttek és lőttek, ők meg itt, a zugban, a kétszer két raklapon, ő meg mit tehetett volna, mondta tovább, hogy a mentális kattánásokat szereti, hogy elkezdtek tudni olyan emberekkel is beszélni, akik a Föld túloldalán vannak, hú, hát, nem örület?, megváltozik az üzlet, átalakulnak, de gyökeresen átalakulnak a kapcsolatok, amennyi információ ér téged egyetlen nap alatt, felmész az Instára, görgetsz párat, mész az utcán, ilyen óriásreklám, olyan óriásplakát, hánykor jön a busz a kijelzőn, tehát egy napnyi információ, ami ér téged, az annyi, amennyi egy jobbágyot ért a középkorban egész életében, húsz évvel ezelőtti kommunikációs tankönyvekben van egy olyan, hogy ha nyolc zavarás ér egy nap, már nem tudsz fókuszálni, és ma?, nyolc zavarással még épp elérsz a budiig reggel, mert útközben a budi felé felmész a telódra, megnézed, jött-e e-mail, jött-e sms, mi van az Instán meg a Twitteren, olvasod a hírek főcímeit, teljesen másként működünk, sokkal gazdagabb, érdekesebb életet élünk, például egy mai fiatal sokkal, de sokkal jobban tud multitaszkingolni, mint Leonardo da Vinci, aki egy zseni volt, senki nem olyan zseni azóta se, de multitaszkingolni, azt nem tudott, arról fogalma nem volt, egy dolgot csinált egyszerre, két-három napig egy dolgot csinált, most meg?, izgi, nem?

DE, IZGI

Ő itt csak egyszerű katona lett, mert hiába mondta, mivel foglalkozik, nem találták alkalmasnak komolyabb feladatra, mert mi az, hogy társadalmi méretekben nézni a dolgokat, itt a hazáról van szó, ide gyakorlati emberek kellene, ő meg, nem tagadta a bizottság előtt se, egy kifejezetten elméleti ember, viszont a gyalogsághoz katonának még fél lábbal is elmegy, egy ujj a ravaszon elég, mondták

neki, és nem mondja, hogy nincs egy kis csalódás benne, van, mert nagyon ért a számítógépes dolgokhoz a hétköznapiak felől nézve, csak hát, az viszont igaz, hogy ő mint elméleti ember, a kultúrán keresztül közelít, őt ez érdekli a világból, tehát a nagyon nagy szint, a csillagok meg ilyesmi: nem, aztán a pszichológiai szint, hogy egyén: nem, de az igen, hogy a kultúra, a szubkultúra, tehát hogy az ember hogyan változik, ő ezt nézi mindig, azt, hogy mi az egész történelem során technológiai problémák mentén programoztuk újra magunkat, és most is egy ilyen újraprogramozás zajlik, máshogy érzékeljük a világot, másképp tartjuk a kapcsolatokat, máshogy élünk, és ennek oka van, és elkezdesz rájönni, hogy mi ez az ok, hogy miért csinálja ezt az ember, azt kell megérteni, hogy a kultúra, az egy túlélési stratégiája az embernek, van egy csomó faj a földön, és mi a kultúrát választottuk ki, hogy túléljünk, van faj, amelyik a sok fogat választja ki, a másik óriási farkat növeszt, hogy agyon tudja ütni az áldozatát, a harmadik meg iszonyú állkapcsot vagy mérget vagy áramot, mi mindenesetre, mondta, miközben a folyamatos robajban az árok két szélén lelógó gyökérzetet nézte, a kultúrát választottuk, és egy trendkutató, mint ő, azt elemzi – adatok, tények, információ! –, hogy ez a kultúra mire ad választ, és mit nem válaszol meg, mi az, amit meg lehet oldani technológiával, és mi az, amit nem, de mindig az ember, órá fókuszálni, az az érdekes, hogy merre haladunk, hogy miért csinálja az ember ezt vagy azt, hogyan alakul, hogyan formálódik, mivé fejlődik az egész, tehát a lényeg, hogy a valódi változást kell megérteni, hogy melyik telefont éppen melyik változata jön ki, és melyiknek milyen infrája van, az őt nem érdekli, de hogy igazából mit jelent ez, hogy összekapcsoltuk egymást, hogy egyszerre félünk, és egyszerre megbízunk egymásban, hogy soha nem éltünk ilyen gyorsan, hogy soha nem voltunk ennyien, hogy soha nem volt még *ennyire* pezsgő az élet, az őt nagyon, elindulni ő, mutatott magára, onnan szokott, hogy minden ember boldog akar lenni meg gazdag meg egészséges, és különféle korokban különféle stratégiákat használtunk ehhez, és jól látszik, hogy efelé megyünk, jól látszik, hogy mindenki minél hosszabban akar élni, minél gazdagabb akar lenni, minél boldogabb akar lenni, és ezt igazából el is értük, hoz ő számokat, ha kell, mint például: az emberiség történetének 99 százalékában az emberiség 99 százalékban éhezett, 1880-ban még 88 százaléka élt az emberiségnek mélyszegénységben, 1980-ban meg 40 százaléka, 2018-ban 10 százaléka, megdupláztuk, megtripláztuk az élettartamunkat, és persze, most kurva sokan lettünk, és elégettük az erőforrásokat, viszont, emelte fel a mutatóujját, soha ennyire gazdag nem volt az emberiség, több száz éven keresztül a gazdasági teljesítmény nem változott, az 1300-as évek és az 1800-as évek Itáliájában például ugyanannyit keresett az ember, ugyanúgy kábé 1600 dollárnyi pénzt, de onnantól vagy száz-százötven évre beértek azok az innovációk, amikkel indítottuk a fogyasztói társadalmat, gőzgép, vonat, villanykörte, autó, mosogatógép, *mosogatógép!!!*, a második világháború után hirtelen berobbant a jólét, az addig alapvetően 40 évre belőtt ember felvitte magát 80 évre, sőt, és ezt egyetlen egy faj sem csinálta meg, 250-szeresére nőtt a világgazdaság, nagyon gazdagok lettünk, ha egymás fölé teszünk két ábrát, akkor az jól mutatja, hogy az 1800-as években a leggazdagabb országban a leggazdagabb ember nem élt olyan jól, mint ma a legszegényebb országban a legszegényebb ember, gazdaságilag nézve, ismétlem, gazdaságilag, és ha bele-

gondolunk, irigyelhetjük a királyokat, de azokban a fűtetlen kastélyokban ücsörögni, azokat a biliket használni, annyira elzárva lenni a hírektől, azt inkább nem, persze még egy trendkutató se hülye, ő is tudja, hogy van boldogtalanság meg szerencsétlenség meg nyomor, de ha mint fajt nézzük, az emberiség még soha nem élt ennyire magas színvonalon, na, basszus, már megint lelógsz, bátyuska, szakította félbe magát, s mert nem nagyon volt ereje megint átkúszni hozzá, ráordított, hogy hé, ne aludjál már, mire a másik lassan visszahúzta a fejét, de a szemét még mindig nem nyitotta ki, pedig neki amúgy még mind a kettő megvolt, s csak annyit szólt vissza, hogy.

MONDJAD TOVÁBB

BM-21-esek, állapította meg erre ő, mintha valami újat mondott volna, de nem, folyamatosan ezzel lőtték őket, mióta csak közvetlenül szembekerültek velük, visszafojtotta a lélegzetét, megszámlolta mind a negyvenet, akkor még várt egy kicsit, majd mély levegőt vett, és ott folytatta, hogy nagyon sok minden, amit ma természetesnek veszünk, az nem volt régen, női egyenjogúság, törvény előtti egyenlőség, emberi jogok és így tovább, és az ezredforduló hozta el, hogy van választási lehetőségünk, hogy sok emberből sok minden lehet, hogy el tudsz utazni külföldre, tudsz ezt tanulni, azt tanulni, tudsz a hobbidnak élni, nagyon sok olyan munka van, ami nagyon érdekes, nagyon kreatív, de a középkor emberre nem értené, hogy ezt miért hívod munkának, látná, hogy egy bróker ül egy helyben Kijevben, és egész nap gombokat nyomogat, miért lenne ez munka?, nem lehetne neki megmagyarázni, hogy ezzel ő értéket termel, hogy ez bizony munka, hogy ez hozzáadás az univerzális értékhez, mikor már nem is csak a produkció számít, hanem a kreativitás, mert a kreativitás lett a legfőbb érték, mikor már nem az a fontos, hogy odaadjam a felhasználónak a tartalmat, hanem hogy akkor adjam neki oda, amikor neki kell, és sokkal fontosabb már az összekapcsolás, az adott helyzet és az információ összeérintése, a helyes időzítés, mint a tartal..., de nem tudta befejezni, mert ekkor oldalról megint megszólalt a másik, hogy.

TOVÁBB

Mire ő csak annyit vetett oda, hogy jól van, jól van, örülök, hogy élsz, csak így tovább, bátyuska, mert az élet, az egy csodálatos dolog, őt például az ragadja meg a leginkább, hogy az ősi vágyainkat valósítottuk meg – amikor ötezer évvel ezelőtt a kis polinézek a hajóikkal mentek ide-oda, akkor azért tették, hogy beszéljenek olyanokkal, akik nincsenek a közelükben, mi megoldottuk, most itt a telefon, anno telepátiának hívtuk, de nem, nem telepátia ez, ez telefon, kár, hogy nekünk itt már egyik se működik, na, de a telefon az emberi faj szintjén ettől még létezik, és ők ketten hamarosan megint a kezükbe vehetnek egyet, mert a maga részéről biztos benne, hogy a felcserek már nem késnek soká, de addig is hadd mondja el, hogy mindig is mindent akartunk tudni, szellemekhez fohászkodtunk, felmáztunk a sámanfán, most ott az internet, vagy mond mást, mégpedig hogy mindig azt akartuk, más dolgozzon helyettünk, most itt vannak a

robotok, mindig azt akartuk, hogy minden nyelvet tudjunk, most itt vannak az automatikus fordítók, sok mindent, amit régen a legmagasabb, a legkivételesebb szellemi tökéletesedéshez kapcsoltunk, az ma *van*, például régen hatalmas érték volt, hogy valaki nem téved el, nyomvezető képességekkel rendelkező emberek léteztek magas társadalmi értékkel, most a GPS-szel mindez mindenkié, ezért se nagyon szereti, mikor egyesek azt mondják, hogy ó, micsoda világ ez?!, mindenki csak a telefonját bújja, mivel nem ez a fontos, hanem hogy mit csinál a telefonján keresztül, az a fontos, hogy olvas, hogy beszélget másokkal, hogy megnézi, milyen lett a vérvételének az eredménye, mert már fent van a felhőben, hogy megnézi a tőzsdei adatokat, hogy megnézi, hol áll a bitcoin ebben a percben, összességében tehát látni kell, hogy ezzel az okostelefonnal nagyon sok mindent, nem mindent, de nagyon sok mindent megoldottunk, ezek után ott a kérdés, hogy mire jó tehát a digitális kultúra, elmondom én neked, csak ne aludjál!

NEM ALSZOM, MONDJAD

Jól van, akkor élsz, és éljél is, mert a világ csodálatos, és ebben a világban már közhely, amit én itt újra meg újra megismétlek, hogy sokan lettünk, úgy kell elképzelni, hogy egy kis zárt szobában 23.45-kor voltunk tízen, 23.55-kor bejönnek még harmincan, és most úgy állunk ott, mint a heringek, vagy bejöttünk a városokba, mert a város a jó hely, itt van minden, a Föld eddig egy vidéki bolygó volt, 1980-ra, 2000-re az lett, hogy nagyon bedurrant a városiasodás, ma már az emberek fele városokban lakik, hamarosan a kétharmada fog, nagyon-nagyon sok idegen ember lakik így egymás mellett, a város pedig tényleg jó, ott a munka, ott a szórakozás, ott a kultúra, a művészet, az oktatás, az egészségügy, viszont idegenek vagyunk egymásnak, az idegenektől félünk, és ha belegondolunk, még csupán öt-tíz éve, hogy használjuk a digitális kultúrát, használjuk az okostelefont, a tabletet, satöbbi, annyira szeretjük, annyira hozzánk nőtt, annyira fontos a számunkra, ő, ugye, és a mellényére bökött, fél az utcán, mindenki idegen, és mégis, amikor éjjel kettőkor megy hazafelé részegen, megnyom egy gombot, odajön egy idegen az autójával, ő pedig beszáll, hazaviszik, nevezzük Ubernek, vagy fogja a családját, és elkocsikáztatnak egy odesszai idegennek a házába, és nyaralnak, és jól van így, ilyen nem volt még soha, olyan volt, hogy a haver elvisz, meg segít a szomszéd, de hogy idegenek egymással így összefonódjanak, ez nem volt, és kellett, mert muszáj volt megoldani, hogy a városokban a sok idegen együtt tudjon élni, és innentől kezdve kár azon morfondírozni, hogy valaki túl sokat nézi a telefont, ez van, és ez lesz, mindenkihez tartozni fog egy saját személyes eszköz, most tökmindegy, hogy a fejbőrre lesz ültetve, vagy a csuklóba lesz bevarrva, mindegy, egyre többet fogunk gépekkel kapcsolatot létesíteni, és nem is tudjuk, hogy gép-e vagy ember, de ami a lényeg, emelte fel megint a mutatóujját, hogy ez *nem is lesz lényeges*, és erre nem voltunk eddig képesek, és most képesek vagyunk, és ez jó, most hálózati társadalomban élünk, össze tudjuk kapcsolni a pénzt, a tudást, a művészt és a műgyűjtőt, innentől fogva például az NFT-alkotást száz százalékos biztonsággal egyedi műtárgyként eladhatja a digitális művész, régebben utakat csináltunk, most hálózatokat építünk, egy láthatatlan NECC vesz minket körül, és rá leszünk kényszerítve,

hogy a hasznát keressük, és a haszna önmagában lesz, és ő biztos benne, hogy a Föld kiszigerelését, azt biztos, hogy a digitális kultúra segítségével fogjuk megoldani, és meg fogjuk, mert meg kell oldanunk, és meg is vannak a technológiáink ehhez, vagy ha még ez vagy az éppen nincs, nagyon rövid idő alatt meglesz, és itt leeresztette a hangját, mert kiszáradt a szája, kitapogatott egy üveget maga mellett, és meghúzta, köhögött egy párat, aztán.

MONDJAD

Mondja ő, mondja, mondta erre, mert tényleg így lesz minden, ahogy mondja, és lehet azon élcélődni, hogy ő csak azért beszél, hogy tartsa a másokban a lelket, ez részben igaz, de részben nem emiatt, hanem mert a jövő, amelybe már belelógunk, tényleg annyira új lesz, és annyira nyilvánvaló, hogy ez nem ábránd, és végképp nem vigasz, nem győzi ismételtetni a nyilvánvaló dolgokat, hogy a jövőnek még csak a legelején tartunk, mert most az jön, hogy nagyon gazdagok lettünk, viszont már szűk a keret, mit kezdünk ezzel, mivel mostantól már nem azért kell küzdjünk, hogy jobban éljünk, hanem hogy azt az életszínvonalat megtartsuk, amink van, és a dolgok már interakciók, a kezdeményezések alulról jönnek, és lehetővé vált, hogy ő meg ő meg ő is, kifejezhesse, mik az igényei, ez óriási dolog, vagyis hogy akár közösen beszállhatunk és formálhatjuk, mi legyen, és nagyon nagy szükség lesz erre, mert hihetetlen nagy a zaj, és nem erre gondolok, intett felfelé a fejével, mert épp elhúzott az árok fölött a GRAD-ból egy újabb adag lövedék, úgyhogy itt megint egy pillanatnyi szünetet tartott, hogy mi lesz belőle, de nem lett semmi, mind a negyven átsikoltott felettük, valahol becsapódtak, akkor újra felvette a szálát, és azt mondta, hogy az interakció.

SZERINTED VISSZAJÖNNEK ÉRTÜNK?

A jövőből, bátyuska?, nem, onnan, nem, de persze hogy vissza, ez egyértelmű, mondta, mivel vissza fognak vágni, nem kell rögtön beszarni, mert ott az a kis vérzés a hasban, mindjárt itt lesznek, addig is csak összpontosítson órá, mert ott tartottak, hogy minden cselekvés egy interakció folyamatának a része lett, és még inkább az lesz, ott van ugyanis a tény, mondom, tény!, hogy személyesen szeretünk kötődni a dolgokhoz, ha kapok egy digitális karkötőt, egy pár Bound Touchot egy kék kijelzővel, akkor úgy érzem, a részem lett, mert össze vagyok kapcsolva a szerelmemmel, ezzel átfordult a másik felé, és megkérdezte, hogy annak a szerelmét hogy hívják, mert az övét Zoryának, szép mi?, rajta is lesz egy ilyen karkötő, így aztán persze hogy mélyen személyessé válik, benne van a saját tapasztalat, benne van a saját ötlet, és már érzelmileg viszonyulunk hozzá, őt például ez köti össze a Zoryával, ha nincsenek együtt, mint most, mert az egyik valahol Hamburgban, Lauensteinstrasse 15., ő meg itt ebben a mocskos zugban, akkor a viszony az ő karjára kapcsolt kis karperecéhez egész más lesz, mintha bemenne a virágboltba, és egy csokor friss rózsát elküldetne Hamburgba, a Lauensteinstrasse 15. alá a Zoryájának, ez tök más, lesz egy ilyen kis szerkezet őrajta, és lesz egy a Zoryán legközelebb, azt kapja majd tőle karácsonyra, és akkor már ez a kis karperec, ez a kis drága Bound Touch lesz a Zorya, megint lelóg

a fejed, korholta a társát, s úgy tett, mintha ismét lemászna a helyéről, és elindulna a másik felé, de csak úgy tett, mert kevés volt már benne az erő, mivel a lekötött bal szeméből a vér folyamatosan folyt le az arcán, ha nem is ömlött, de folyt, és ez így ment érzése szerint már órák óta, megmozgatta egy kicsit a kötést, de úgy érezte, hogy ettől még jobban megered a vér, úgyhogy gyorsan abbahagyta, és átszólt a másikhoz, hogy.

NEM ÉRZEK SEMMIT

Persze, hogy nem érez, de ő meg nem tud új kötést csinálni, most már bírják ki együtt valahogy, mert különben itt döglének meg, viszont ezeknek ők nem fognak itt megdöglenni, úgyhogy inkább figyeljen csak tovább, mondta, és mégis odakúszott megint, visszatette a másik lelógó fejét a zubbonyra, kitapogatta a kötést a hason, aztán leellenőrizte, hogy a csomó derékmagasságban elég feszes-e, aztán visszakúszott a sárban a saját raklapjára, kitapogatta a szélét, ráfordult, felfeküdt rá megint, felnyögött, beletörölte a vért a kezéről a nadrágjába, végül rákényszerítette magát, nehogy megint odanyúljon a saját kötéséhez, és közben folyamatosan dőlt belőle a szó, hogy ugyanis most ugranak egy szintet, mivel a digitális világban, amit feltesz az ember a netre, az örökre ott is marad, ezzel nem vagyunk tisztában, azt hisszük, hogy amit felteszünk, az tulajdonképpen nincs is, pedig van, és az örökkévalóságig ott marad, ezért a mi feladatunk, hogy csak azokat az adatokat tegyük fel, amikről tényleg akarjuk, hogy tudják, ez fontos, ha felteszed, hiába törlöd, soha többé nem tűnik el, szóval meg kell változzon, és meg is fog változni a hozzáállásunk, a globális hozzáállás, mert a digitális rend rákényszerít, hogy fegyelmezettebbek, tudatosabbak és okosabbak legyünk, éppen annyira, mint amennyire azok akarunk lenni a valóságos terekben, és most olyat fog mondani, amin meg lehet lepődni, de nagyon, tudniillik semmi nincs ingyen, ha valamiről azt hiszed, ingyen kapod, akkor te vagy a termék, ahogy mondják, és ez nagyon így van, tehát figyelni kell, méghogy bármi ingyen!!, hogy lenne ingyen?!, egy appot ki kell találni, hogy mi legyen, milyen igényre hozzuk létre, meg kell találni a technológiát hozzá, ki kell fejleszteni, frissítéseket tenni hozzá, és ezer más dolog, hogy lenne ez ingyen, ezért az, aki ingyen kínálja, cserébe a figyelmedet, a viselkedésedet, a magatartásodat vásárolja meg, hogy reklámokat nézzél, és ez alakítsa az adott reklámban szereplő dologhoz való viszonyodat, és ez teljesen rendben van véleménye szerint, ha akarod, ez manipuláció, de nem különbözik lényegében attól, amit régen egy házaló csinált, járta a vidéket, kínálta és az egekig dicsérte az áruját, hogy kedvet csináljon neked hozzá, csak itt már, a digitális térben ez egy ingyenesnek látszó appon keresztül nem úgy van, mint a régi házalóknál, most ez nagyon-nagyon nagy méretekben zajlik, és ki tagadná, óriási haszonnal jár, ennyit a kárhozottatott szereplőiről a világ legnagyobb digitális cégeinek, mivel igaz, persze, hogy igaz, hogy a Facebook egy vásárlón évi 120 dollárt keres, igen, ez így van, de hát adnak neked valamit, használod ingyen a platformjukat, cserébe meg adatokat adnak el rólad, amire ráépülnek a reklámok, ez üzlet, ami rosszul hangzik, de jóra vezet, nem ezzel van a gond, hanem azzal, hogy ha nem tudsz róla, mert egyszerűen nem érdekel, azt hiszed, hogy a Facebook vagy a Twitter vagy az Insta ingyen van, van a lófaszt, te

eladod a viselkedésedet nekik reklámokért, ez van, tudatosnak kell lenned, tudnod kell, hogy ezért ezt kapsz és ennyiért, és kérd meg az árát, ha ez a helyzet, a könnyelműség és a kényelemszeretet az, amit el kell hagynunk, fogalmazhatok úgy is, hogy a butaság versenyhátrány, miközben a technológia csak technológia, az csak lehetővé tesz dolgokat, vagy használod őket, vagy nem, ezért a technológiától nem kell félni, ezek jó dolgok, van egy okostelefonod?, soha nem tévedsz el többé, otthonról dolgozol, zenét hallgatsz, rendelsz egy pizzát, és hadd tegye hozzá megint, mert fontos, hogy ez megváltoztat minket, azaz nem csupán meg kell változnunk, hanem mi meg is tudunk változni, gondolj a dohányzásra, amikor tavaly betiltottuk zárt térben, egy darabig senki nem tudta elképzelni, hogy ez lehetséges, ki fog törni a parasztlázadás, nem tört ki, ma azt nehéz elképzelni, hogy valaki dohányzik ott, ahol mások is vannak egy zárt térben, és mennyi idő alatt, elképesztő gyors a folyamat, nagyon könnyen tanulunk, nagyon gyorsan változunk, két nap alatt meg tudnánk szüntetni a szegénységet a világon, két nap, bátyuska, megvannak az üzleti modellek.

SZERINTEM MÁR NEM JÖNNEK VISSZA

Dehogynem jönnek, lófaszt nem jönnek, ne rinyálj már, csak hallgasd, mit mondok, mert én azt mondom, hogy tékozlunk százzal, miközben nem vesszük észre, hogy mennyivel gazdagabbak vagyunk, mint húsz évvel ezelőtt, le kell szoknunk a tékozlásról, mert romlani fog az életszínvonalunk, személyesen is, és ami a fő, globálisan is, de van itt még valami, amit úgy lehet nevezni, hogy katedrális-építő-képesség, ugyanis mi totál elvesztettük a katedrálisépítő-képességünket, mert gondolj csak oda, a középkorban, szeretem a középkori példákat, egyszer csak azt mondták a városlakók, hogy oké, építettünk kis kunyhókat magunknak, eddig, de most építsünk egy olyan gyönyörű templomot, ami méltó az Istenünkhöz, és elkezdtek, de úgy kezdtek bele, hogy tudták, ők ezt a saját életükben nem fogják látni, majd 300 évvel később az ükunokájuk ükunokájának az ükunokájának az ükunokája fogja, mégis belekezdtek, mi meg ma nagyon rövid távon gondolkodunk, beszűkültünk, pedig nem kéne, vissza kell nyerni a katedrálisépítő-képességünket, és tudod, miért?, mert kellenek az álmok, és kellenek a nagy, a merész víziók.

BASZD MEG A VÍZIÓDAT, VIZET ADJÁL

Víz nincs, de ad vodkát, szomjúság ellen az is jó, nem kell, jól van, megértette, nem kéne nyögdecselni, ő elhiszi, hogy fáj, neki is fáj, nem kell vele foglalkozni, inkább figyelni szépen tovább, ahogy eddig, mert bizony nagyon is el lehet rajta gondolkozni, hogy a kultúra, az egy kód, amivel le lehet olvasni, milyen éppen az ember, mit akart, mit szeretett, mitől félt, mit tartott rossznak, jónak, mi volt a célja, és így tovább, régen, ha nyomta a mellkasát valami, akkor nagyon jól tudta, hogy éjszaka boszorkány ült a mellére, körbepült, elszállt, ő meg örült, hogy megúszta, ma meg tudom, hogy refluxom van, szóval mi nagyon sokat tudunk, és nagyon racionálisak lettünk, és sokkal gyorsabban érzékeljük a valóságot, ugyanakkor sokkal kevesebb ideig tudunk egyvalamire figyelni, ugyanakkor

viszont nagyon gyorsan át is tudjuk alakítani magunkat, egy középkori ember egészen másképp járt az utcán, mint mi, ennek az az oka, hogy sokkal vékonyabbak meg durvábbak voltak a lábbelik meg nem volt aszfaltos járda, csak maximum valami hepehupás kövezet, tehát szúrta a lábát egy csomó minden, ezért úgy ment, hogy először a lábujjhegyére ereszkedett, és utána a sarkára, mi tök másképp járunk, és most itt megint ugrottunk egy szintet, mert hogy is van ez?, biológiai változást okoz egy technológiai forradalom?, pontosan így van, állandóan nézzük a telefont, már gyaloglás közben is, emiatt a perifériás látásunk iszonyú sokat fejlődött, a veszélyérzetünk viszont csökkent, hoztam az adatokat?, jó, akkor nem, de itt van példának az idő, mi az időben hiszünk, megyek előre, nézem az órát, beosztom a napomat, már ma megtervezem, mi lesz velem tíz perc múlva, tíz év múlva, húsz év múlva, vagy ott vannak a robotok, mi a nyavalyáért félnénk tőlük, a robotokra rábízhatom mindazt, amit untam mindig, de meg kellett csinálni, és mi van, ha ő csinálja, felszabadul az időm, ezalatt sportolhatok, szórakozhatok, fejleszthetem a tudásomat, tanulhatok új és új dolgokat, és itt most, bár nem szokása, elismer valamit, mivel egyelőre ez még gondokat is okoz, ugyanis ha ma, és hangsúlyozza, hogy ma felszabadul időm, akkor azt azonnal be akarom tölteni valamivel, pedig örülhetnék, hogy élek, hogy vagyok, hogy az egészségem rendben, hogy megnézhetem, ahogy megcsillan a fény a faleveleken, ahogy habzik a zúgóköveken a patak vize, és zizeg a fű a lábam körül, igazából EZ VOLT A CÉL, nem?, hogy ide eljussunk, így van?, hát, persze, hogy így, és ez elképesztő eredmény, ezt nem érdemes eltakarni a jövővel, ami persze furán hangzik egy úgynevezett „jövőkutató” szájából, de így van, nem érdemes, aztán ott van az is, hogy mi egy eszközhasználó faj vagyunk, és először fordul elő az élővilág történetében, hogy egy eszközhasználó faj átadja ezt a feladatot az eszköznek, a robot azért érdekes, mert a digitális kultúrát kihozza a fizikai térbe, és döbbenetes gyorsan fejlődik, és az a tudás, amit ma egy robot tud, az már nem fog elveszni, csak tovább okosodik, a robotok fejlődésre vannak ítélve, akárcsak mi, ő, mondta, nem fél a robottól, ő szereti a robotot, egy robot persze tűnhet félelmetesnek, de hát a kerék is az volt, a távcső is az volt, a mozdony is az volt, a gyors autó is az volt, a repülő is az volt, folytassa, nem folytatja, lehet valami félelmetes elsőre, de aztán megszokjuk, és használjuk, és a használat közben megszeretjük, és elfogadjuk, hogy van, és értünk van, szóval mit mondhatna ő, nem kell félni, egy robotnak nincsen vágya, nincsen érzelme, elcsábít?, és aztán majd lelő?, minek tenne ilyet?!, nem kell félni, jó lesz, sőt, egyenesen szuper.

SZOMJAS VAGYOK

Már mondta, vetette oda erre, hogy csak vodka van, ha nem felel meg, jól van, öntse a sebeire?, lófaszt önti, ez drága vodka, majd lesz víz is, csak semmi izgalom, ezek a rohadt GRAD BM-21-esek befejezik most már, és elhúznak a bűdös piczába, addig meg nem kell foglalkozni vele, ha fáj, hadd fájjon, a fájdalom jó, mert azt mutatja, hogy küzd a test, és csak küzdjön tovább, de közben meg rá figyeljen, ahogy eddig is szépen ment ez, ráadásul most a pénzről lesz szó, mégpedig arról, hogy be kell vallani, használjuk, használjuk, de valójában nem is

értjük, mi a pénz, azt hisszük, hogy valami fizikai dolog, mert kézbe vesszük, és azt hiszed, 1000 hrvnyát fogsz a kezében, pedig már nagyon régóta az csak egy darab papír, az értékét nem az arany adja, de akkor meg micsoda?, most jön a komolyabb rész, úgyhogy figyelni kell tovább, mert a pénz már régóta virtuális, mi bizonyítja ezt ma a legjobban, igen, a kriptovaluták, ma nem nehéz megjósolni, hogy a kriptovaluták fontosak lesznek az emberi társadalmakban, ezt már ma tudjuk, ez nem egy nagy állítás, a kérdés más, az ugyanis, hogy hogy csináljam jól, vannak metódusok, és ezeket be kell tartani, és sokan azt gondolják, hogy elég a lelkesedés, nem, sok tudást igényel, és ez a tudás megkívánja, hogy tágasabban szemlélje az ember a dolgot, hogy ugyanis a kripto mire való, mire nem, mire tudom használni, és mire nem, vannak olyanok, mint a Musk, akitől lehet, hogy nem vennénk használt úrhajót, de akinek azért mi itt elég sokat köszönhetünk, ő olyan dolgokat támogat, amik álmok, víziók, ezt nem szabad elfelejteni, ezt a nagyobb látásszintet, mert a kriptovilág megértéséhez példának okáért kell egy intelligens tudás a társadalomról, de kell egy vízió is, igen, akkor leszel jó benne, akkor tudod arra használni, amire való, és kérdezhetsz bárki, mi az a kriptovaluta, és rá is vágja, hogy az egész csak szélhámosság, meg se tudom fogni, nincs is, akkor hogyhogy van, na, ezt megérteni nem nagy ügy, nem kell hozzá egyetem, mert hogy kell ezt kezelni, mond ő valamit erre, hogy tudniillik van a kripto világában egy technológia, a blockchain, ami az egyik legnagyobb találmány a legújabb kori ember történetében, valami olyasmi, amit nem értünk, de nem is kell, mert az értés nem szükséges a használatához, mint amikor tévét néz az ember, akkor se kell tudja, hogy egy fénypötty hogy fut végig a képernyőn sokkal kevesebb idő alatt, mint egy másodperc, a kriptovaluta világában sem kell feltétlenül érteni, milyen technológia csinálja, vagy a technológiák milyen láncolata csinálja, csak használni kell, a kripto az ő szemében, és megint magára mutatott, az innovációról szól, a kripto egy működésmodell, ami lehetővé tesz néhány dolgot, például a hitelességet, az azonosságot, az identifikációt, egy nagy rugalmasságot, vagy akár területenkívüliséget is, a jelenlegi pénz jó néhány dologra ezek közül nem képes, vannak fizikai korlátai, ezt így átgondolom, és végiggondolom, és már ki is derült, hogy a kriptovaluta mire alkalmas, mert alkalmas példának okáért az innovációs területeken, ez van egyelőre, de ahogy egyre több és többféle kriptopénz jön létre, ahogy egyre jobban és jobban szóródik, akkor kerül mögéjük az a hasznosság a társadalomban, amitől még kiszámíthatóbbá lesz, és egyre mélyebben beépül a globális társadalomba, és akkor már kristálytiszta ott áll, hogy ennek a nagy, mindent behálózó egységnek a létrehozója és lakója a kriptovalutát társadalmi értékévé konvertálta, és itt újra szünetet kellett tartson, mert az újabb robbanások hangja a lövészárkok fölött, ahol feküdtek, felerősödött, ezúttal három GRAD-ból lóttak, ami összesen már 120 lövedék, akkor hirtelen beállt a csend, olyan csend, hogy hallották, hogy madarak vijjognak valahol fölöttük kint a mezőn, várt egy kicsit, hogy mi fog történni, de nem történt semmi, csak a madarak, erre újból megszólalt, hogy mi így is, úgy is elmegyünk a Marsra, mi így is, úgy is kolonizálni fogjuk a Marsot, mert muszáj lesz, nem a Földet kell megmenteni, a Föld elvan egész jól, megmenteni az embernek saját magát kell, mivel itt beszorultunk egy csapdába, és ki kell törni, úgyhogy megyünk a Marsra, bátyuska, és ehhez két dolgot kell

világosan megérteni, elsősorban azt, hogy üzlet és bizalom, ezek kéz a kézben járnak, látni, hogy ez a trend, és legyen én az első, és akkor a virtuális és a fizikai világok összeérésekor én vagyok a győztes, mert befektettem a kriptovalutámmal egy vízióba, és ehhez a befektetéshez pénz kell, legyen ez kriptopénz, mindegy, hogy nevezzük, hiszen a pénz, az egy döntés kérdése, hiszek-e benne, megbízom-e benne, ezt pontosan és nyersen látjuk a kriptovilág születésének és kezdetének a mostani időszakában, többféle fizetőeszköz lesz, az egyik a mai pénz, a másik a kriptopénz, a harmadik meg a cselekedetek, és ez a három folyamatosan egymásba játszik, már ma is így van, és ezt pont a kriptovaluta példája mutatja, a kriptovaluta azért játszik, főleg nálunk, ugyanis Ukrajna a negyedik ország a világon, ahol a kripto a legnépszerűbb, és ez azért van így, mert mi, ukránok világosan látjuk, hogy a jövőben a tőkék, az értékek cselekedetalapúak lesznek, és erre megvan a modell a kriptók világában, ha te felhúzol egy határokon átívelő fizetőeszközt, akkor a virtuális és a fizikai világok összekapcsolásánál te leszel a fő bank, akarsz te társ lenni egy fő bankban?, naná, hogy akarsz, mert te is be akarsz lépni egy térbe, hogy te legyél a *platform*, valaki létrehoz egy fizetőeszközt, és az emberek elhiszik, hogy ez jó, akkor mindenki ezt az új fizetőeszközt fogja használni, a pénz hit kérdése, pontosabban, hogy hányan hisznek benne, vagyis a vízióban, amire pénz kell, ha elegenden hisznek, a projekt megvalósul, nincs álom, ami adott technológiai kreativitás mellett ne lenne megvalósítható, az álom valóságá válik, ez már nem üres kifejezés, és ez még soha nem volt így, de most és mostantól ez így van, és így lesz.

MEG FOGUNK DÖGLENI

Örül, hogy életjeleket hall a másik raklapról, jegyezte meg fanyar hangon, és tovább fűzte, hogy kezdjük az elején, és tegyük fel a kérdést még egyszer, hogy tudniillik mi is akkor a pénz, és vágjuk is rá rögtön, hogy a pénz csereeszköz, az emberiség javarészt kis közösségben élt, és egyszer azt mondták egy nagy kerek kőre, hogy ez itt a pénz, és ez különben, így kettejük között, ebben a rohadt, büzös, mocskos zugban igazán elmondható, hogy jobban hasonlított a kriptopénzre, mert még csak nem is mozgatták, a lényeg, hogy megegyezünk egy csereeszközben, amit a közösség minden tagja elfogad annak, egy új pénzeszközt bevezetni nem nehéz, hogyha a közösség elfogadja, hogyha hisz benne, nagyon sok helyi valuta létezett a világtörténelemben, a kérdés csak az volt, mennyit érjen egy egységnyi pénz, legyen egy birka?, egy kosár búza?, és itt lehet átugrani a kriptóra, és kifejteni, hogy ennek a valamilyen formában megjelenő pénznek a legnagyobb hitelességét saját maga adja, egy lehetőséget ad, azt mondják, hogy te használhatsz engem mint pénzt, oké, és én melyik pillanatban kezdem el használni?, akkor, amikor a virtuális térben létező valuta kezd kitüremkedni a fizikai térbe, mikor kiakasztották az első bitcoin-automatákat, mikor már egy bizonyos boltban is tudott az ember kriptovalutával fizetni, akkor a virtuális „valóságossá” vált, és ott elkezdődött egy irreverzibilis folyamat, és itt vagyunk a második szintnél, amikor nagyon sok olyan esetben fogunk bitcoin, ethert vagy egy még biztonságosabb változatot, például egy stablecoint használni, amikor nem is tudjuk, hogy azt használtuk, mondjuk, elmegyek egy utazási iro-

dába, és a blockchain-technológiának köszönhetően veszek egy üdülést, aztán iszom egy kávét valahol, és hazamegyek, azaz most is virtuális valutával folyik ez az egész, és nem valódi pénzzel, a virtuális pénz sokkal inkább elterjedt már, mint ahogy az emberek látják, vagy tudnak róla, az ember megtapasztalja, hogy jé, ezért az etherért vagy bitcoinért vagy stablecoinért kaptam valamit, amiért tettem valamit, tudniillik elfogadtam mint csereeszközt, és más is elfogadta, aztán mindenki elfogadja, és akkortól megnyugszik, lecsillapodik a kriptovilág, mert most az árfolyam még elég sokszor hullámvasúton megy, a csalások és a szélhámoskodások miatt, egyszer fent, egyszer lent, még elég sokat kell üldögelni, arra várni, hogy a lezuhant árfolyam újra ott legyen, ahol megvették, de erre azt kell mondani, hogy ez már van, pénzünk van, virtuális pénzünk van, az okostelefonunkon az összes ingyenes applikáció már virtuálisan működő pénz, hiszen mi ingyen használjuk őket, de azzal fizetünk, hogy cselekszünk valamit az elvárt módon, eladom a viselkedésemet, cserében ingyen használom a szolgáltatást, a szovjet időkben is valami hasonlót akartak a kommunisták, amikor azt mondták, nem lesz pénz, mindenki cselekszik, dolgozik, és igényei szerint részesül a javakból, csak ők azon buktak meg, hogy nem volt egy egységes valuta, ami megmondta volna, milyen alapon feleltethető meg egymásnak az egyik viselkedés a többi viselkedéssel, ma már ez megvan, és meg is lesz, erre mérget lehet venni, és most itt az ideje az összefoglalásnak, és reméli, hogy bírja még ébren a másik, emelkedett fel a fekhelyéről, mert egy ideje már nem hallatszott, hogy ott mellette még lélegeznek-e, nem aludhat el, mondta neki, még nem, hiszen most jön a legérdekesebb rész, csak figyeljen, de nem jött válasz, csend volt a zugban, és mintha odakint fölöttük is valamelyest elcsendesedett volna most, nyilván leállították a GRAD-okat, és kijött egy új szakasz Popásznáról, mert csak szórványos aknavetőtűz hallatszott, és ez olyan volt, mint a csend, úgyhogy ezt jelezte is neki, hogy nem aludni, nem aludni, mindjárt itt lesznek értük, addig még talán befejezheti, folytatta idegesen, és le nem vette a jó szemét a társáról, mondhatja?, igen?, akkor legalább intsen valahogy, pislogjon, vagy valami, mindegy, akkor is folytatom, félvakon sem tud mást tenni, mint hogy ismétél és ismétél, az ismétlés maga a tudás őszereinte, vagyis tényleg jön az összefoglalás, zárt rendszer, túl sokan lettünk, és nagyon sok folyamat erősíti egymást, ami mind egy irányba mutat, emiatt egyre gyorsabban cselekszünk, egyszerre több embert kell figyelembe venni, amikor cselekszünk, ezért fejlesztjük az AI-t, hogy egyszerre több emberrel villámgyorsan létesíthessünk kapcsolatot, az életünk alapvetően más, egy döbbenetesen ismeretlen, de mégis belátható világ kapujában állunk, nem az van, hogy nyolc órán keresztül dolgozom, hanem az van, hogy a metróban két percet dolgozom, mert megválaszolok egy munkahelyi e-mailt, közben hazaérek, játszom, aztán pénzt termelek, kérdés, hogy játszotam, vagy pénzt termeltem, ezek összefolynak, száz folyamat fut egyidejűleg, és ezek egymást erősítik, aztán ott vannak az okos szerződések, ezek lehetővé teszik, hogy akár három percre legyen munkám, ma egy szerződés létrehozásához még négy nap kell, és itt is a blockchain működik, minden automatizált lesz, és teljesen, és akkor úgy fog kinézni, hogy nem kell jogász, mindkét fél tud mindent már előre, egy pillanat tört része alatt felveszlek erre a munkakörre, és mindent a blockchain meg az AI intéz el, most az van, hogy vannak a validátorok, te

el akarod adni a lakásodat, én pedig meg akarom venni, de van egy közvetítő, amelyik belép a folyamatba, a jogász, ezzel lelassul az egész, és elmegy a pénz arra, hogy ez a validátor dolgozzon, ez nem így lesz, a validátor a kriptovalutába lesz beépítve, ő igazolja a blockchain segítségével, hogy te az vagy, akinek mondd magad, mind a két fél száz százalékban biztos lehet, hogy a két fél mindent tud egymásról a döntéshozatalhoz, és kész is az okosszerződés, kész, pont, a jogászokat nem kell félteni, mert ráülnek majd a blockchainre, és megmarad a pénzük, és a bankokat se kell félteni, mert velük meg az lesz, hogy létrehoznak egy saját kriptopénzt, amit a bank nyújt, és az ember azt mondja, hogy jó, ez a bank ad nekem 100000 hrvnyát, de most ez tényleg annyit ér, mint az igazi 100 000 hrvnyá?! és ott van a képernyőmon, hogy van ez a 100000 hrvnyám a bankban, és akkor én nem, én többé SOHA nem hagyom el ezt a bankot, mert az ő pénze az én pénzem, és ez így társadalmasul, és ez túlmutat azon, hogy ez egy pénz, mert egy szisztéma lesz, csak ehhez természetesen a megfigyelési rendszereket irtózatatosan fejleszteni kell, ez már elindult, mégha most inkább csak diktatúrákban is, de később az egész világon szükség lesz rá, mert a bizalom kialakulásához kell egy teljes körű tudás az egyénről, viszont ezt globálisan értsd, mert akkor lehet bízni abban, hogy a másik, akivel üzletelek, az, akinek mondja magát, és azokban az adatokban, amiket ő állít, bízhatok, lehet, hogy ijesztően hangzik, de ez lesz, nem lehet visszafordulni, elkerülhetetlen, a blockchain a megbízhatóságot emberek, vagy ahogy mi nevezzük: kapuőrök nélkül állítja elő egy pillanat alatt, a megbízhatatlant kirekeszti a társadalomból, a megbízhatót bent tartja, s egy idő után az nem tud normális életet élni, aki nem felel meg ennek a megbízhatósági követelménynek, szükségképpen megbízhatóan, ha akarod, *szükségképpen* jónak kell lenni, különben nem lehetsz bekapcsolva a társadalomba, na, ez milyen már, nem?, persze, akadékoskodhat bárki, hogy totális megfigyelés nélkül ez az egész nem fog menni, és tök igaza is lesz, meg hogy ez maga a totális kiszolgáltatottság, így van, csakhogy nincs más út, mert kétségbeesetten fogyni fog a víz, korlátozni kell, úgyhogy korlátozom, és ehhez tudnom kell, mennyi vizet használsz ivásra, vécélehúzásra, zuhanyozásra és locsolásra, és jutalmazol és büntetsz, azaz mindenkinek a korlátlan megfigyeltség állapotában kell lennie, de hát ezen a ponton, mondta már jóval halkabban, mint eddig, és megint átcsúszott a másikhoz, kitapogatta a kezét, és megfogta, és hideg volt, és már nem is engedte el, csak folytatta, hogy mielőtt ijesztően hangozna ez az egész, van egy fontos dolog, ami élhetővé, elviselhetővé teszi a rendszert, mégpedig a tudatosság és az önkéntes belátás, nem lehet hagyni, hogy menjenek a dolgok, ahogy akarnak, mindenkinek részt kell vennie a globális életben, mindenkinek kivétel nélkül tudnia kell, mit csinál, mennyiért, miért csinálja, mire jó ez, vagy jó-e ez neki, vagy nem, annak lesz vége, ahogy mostanában még ostoba módon hagyjuk, hogy intézkedjenek a fejünk fölött, más út nincs, egyszerűen nincs, akié a technológia, az lesz az Úr, de ő ettől nem fél, és csak szorította azt a jéghideg kezét, mert senki nem erre fog figyelni, hanem élvezi, hogy milyen kényelmes az élete, és egyben diktatórikus, magától értetődően, ahonnan már csak egy ugrás a virtuális világ, mert mindez, amit eddig ő itt magyarázott, ide vezet, a virtuális világhoz, 15 éve használjuk az internetet, 15 évvel ezelőtt, ha azt mondja valaki, hogy 15 év múlva valaki pénzt fog adni egy fénykardért egy já-

tékban, egy fénykardért, amit soha nem foghat meg, mert nem is létezik a fizikai térben, akkor azt mondja ez a valaki, hogy na, ne már, ma ez a legnagyobb piac, vagy hogy olyan cipőért fogunk adni pénzt, ami soha nem lesz a lábunkon, akkor azt mondjuk, na, ne már, pedig mikor fogtuk meg utoljára a fényképeinket, nem kell megfognom, ugyanaz az érzelmi hatás, ha megnézem a telefonomon vagy a tabletemen, egyre több mindent tolunk át a virtuális világokba, pislogunk már egyet, szorította még jobban azt a véres, jéghideg kezét, mert még beszélni kell az NFT-kről is, arról az NFT-ről, ami a nem helyettesíthető tokenek világa, és ami egészen forradalmi jövőt vetítene elénk, ha nem kellene belátni már ma is, hogy nem a jövőről, hanem a jelenről beszélünk, mert már létezik az NFT, különösen a művészet területén, ugyanis ez az NFT a digitálisan létrehozott alkotásokhoz – megint csak – a blockchain-technológián alapuló egyedi tokeneket rendel, s ezzel eladhatóvá válnak ezek a csak digitálisan létező alkotások úgy, hogy az eredetük és az egyediségük teljesen, száz százalékosan hiteles, és ez is egy nagyon eszementnek hangzó fejlemény, ő elismeri, sőt, lehet, hogy marad, lehet, hogy nem, rengeteg dologgal kísérletezünk, az egyik marad, a másik nem, és miközben az ipari forradalom pazarló életmódhoz vezetett, a digitális forradalom megakadályozza a pazarlást, mert büntetni fogja, és több gép vesz majd körül bennünket, sőt, lehet, hogy több géppel fogunk kommunikálni, mint élő személlyel, és a virtuális térnek nagyon felértékelődik a szerepe az életünkben, és még valami, mi nagyon szeretnénk halhatatlanok lenni, ha tudjuk digitalizálni, lementeni a személyiségünket, akkor ez is meglesz, mert elvileg már lehetséges, fogjuk tudni cserélni a testet, ezt már most látjuk, és a tudatot is le tudjuk menteni, a testünk bármelyik részét le fogjuk tudni cserélni, de ezek részletek, a lényeges, és megint csak ismételni tudja, hogy az utópia a legfontosabb, mert az utópia azt jelenti, hogy van egy lehetetlennek látszó irány, és egymillió utópiából nem lesz semmi, de egymillió egyből lesz, katedrálisépítés, igen, és ő nagyon reméli, elég erős dolgokat mond itt ahhoz, hogy a másik ne aludjon el, mert ébresztő, katona, ez egy T64-es hangja, most már itt vannak értük, ha ő kibírta, bírja ki a másik is, csak hallgassa meg, mit mond utoljára, mert ő utoljára azt mondja, hogy soha nem szabad feladni, mert az élet csodálatos lesz, csak egy pislogás, csak ennyit kér, csak egyszer, csak egyetlenegyszer pislogjál már.

Hogy érted.

(A szerző az ő szóbeli megnyilatkozásainak módosított vagy szó szerinti felhasználásáért s ennek engedélyezéséért ezúton szeretne köszönetet mondani Dr. Rab Árpádnak – K. L.)

A POKOL RÉSZLETES FIZIOLÓGIÁJA

Megjelent végre orosz fordításban a *Sátántangó*, amelyet az olvasók eddig csupán Tarr Béla azonos című filmje alapján ismerhettek. A könyv bizonyos értelemben persze szintiszta Kafka (akit a könyvvel kapcsolatban boldog-boldogtalan említeni is szokott). Igaz, mások az eszközei. Esetenként még erősebbek is a Kafkáéinál.

Krasznahorkai pontosan és nyílegyenesen halad az európai világ- és emberfelfogás azon útjain, amelyeket prágai német elődje megalapozott.¹ Ez akkor is igaz, ha szemléletük – látszatra legalább – csaknem ellentétes. Kafka, mint emlékszünk, a létezésnek kizárólag a csontvázával, (pre)kognitív struktúráival foglalkozott – ezzel szemben Krasznahorkai mást sem csinál, mint hogy a létezés ragacos tárgyi valóságát, szétmálló testét írja le, amelyről nem is nagyon lehet megállapítani, mi is tartja össze valójában. Mindez azonban nemhogy nem szünteti meg a tipológiai rokonságot, ellenkezőleg, még jobban aláhúzza.

Hadd pontosítsunk mindjárt: Kafka nem az abszurdról szól, hanem a lét titkáról, a kezdet és a vég elvi titokzatosságáról. Krasznahorkai ugyancsak: nekünk – és nem zárható ki, hogy magának a szerzőnek is – csupán a történet közepe jelenik meg. A gyökerek viszont rejtve vannak, mint ahogy az is, hová tart. Klasszikus karkai pozíció.

Az írónak esze ágában sincs titkolni ezt, ezért látja el könyvét *A kastély*ből vett mottóval. A *Tangó* bizonyos értelemben *A kastély* fordítottja: Kafkánál a kastély olyan hely, ahová a hős makacsul el akar jutni, de mintha varázslat ülne rajta, ez sehogyse sikerül. A Krasznahorkai-hősök lakhelye ezzel szemben olyan hely, ahonnét nem lehet kijutni. Még akkor sem, ha az ember nagyon akar. Hát még, ha nem nagyon akar. Ha igazából egyáltalán nem akar, és egyáltalán, el se tudja képzelni, hogy mit tehetne odakint, és egyáltalán, van-e ott élet.

Kafka, mint tudjuk, a létnek az értelmet megelőző struktúráival, ezek megfoghatatlanságával foglalkozott, és ez az, amiben egyeznek Krasznahorkaival. Csak éppen a magyar író ezeket a struktúrákat a maguk testi mivoltában, részletezve teszi átélhetővé. Kafka spekulatív (tőle távol tarthatjuk magunkat), Krasznahorkai vizuális (az ő elvarázsoló, hallucinogén hatása elől nincs hová menekülni). A regény maga annyira filmszerű, hogy úgy tetszik, Tarr Béla a megfilmesítéssel (amivel saját magának is, az íróknak is ismertséget vívott ki a magyar nyelvi és kulturális szférán kívül) voltaképpen szinte felesleges műveletet hajtott végre: filmet készített a film fölé, megkettőzte azt, ami már úgyis létrejött az olvasói szemhéjak belső képernyőjén.

Szataninszkoje tango. Vjacseszlav Szereda fordítása. AST: CORPUS, Moszkva, 2018, 352 oldal

A szöveg eredeti megjelenése: *Drugoj Kiev* internetes folyóirat: inkyiv.com, 2018. augusztus 20. *Könyv alakban*: Olga Balla: *Biblionautika: Vipiszki iz bortovovo zurnalna bibliofaga. – Szovpagyenyije*, Moszkva, 2021, 57–63.

¹ A regény egyik első orosz recenzense, Szergej Szdobnov nem alaptalanul látta meg Krasznahorkai művében a hasonlóságot egy másik osztrák íróval, Robert Musillal és nagy regényével, *A tulajdonságok nélküli emberrel*, amely „befejezetlen beszámoló az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásáról, a végtelen változékonyságról, cseppfolyósságról és meghatározatlanságról”. (<https://gorky.media/reviews/ya-kak-vypyu-tolko-o-smerti-i-dumayu/>). Igaz, Krasznahorkainál éppen ellenkezőleg, minden túlságosan is meghatározott, amiről alább lesz még szó.

Krasznahorkai regénye minden tolakodó tárgyiassága, feszítő érzéki túlhabzása, a naturalizmusig menő aprólékos faktúrái ellenére, amit még megtetéz a kritikai szemlélet (nézzétek, úgymond, milyen mocskokban, aljasságban élünk, milyen gyalázatosan viselkedünk!... – márpedig ez a színigazság) – szintiszta absztrakció, desztillátum, mint a tisztaszesz.

A lényeg, persze, nem is a késői szocializmusban, a maga idejétmúltságában, elhanyagoltságában, abban a zsákutcaszerűségben van, amely az embereket ilyen állapotba juttatta. Természetesen oda juttatta, de ez csupán úgy jön ide, hogy a magyar eredeti a nyolcvanas évek elején íródott (1985-ben jelent meg), amikor ez a bizonyos szocializmus addigra teljesen elveszítette azt a képességét, hogy akár a legcsekélyebb mértékben gondolati forrásként szolgáljon, de egyszerűen ez az anyag volt kéznél. Igen, van alapja, hogy a szöveget úgy olvassuk – még ha ez az értelem jelentős beszűkítésével jár is –, mint társadalmi és antropológiai kritikát (úgymond: mit műveltetek az életetekkel, hogy tehetnétek ezt?!).² Az orosz olvasónak természetesen mindjárt eszébe jut a *Holt lelkek* és *A revizor*, ahol, akárcsak a *Sátántangó*ban, a szüzsé alapját az képezi, hogy szélhámósok átverik az együgyűeket, ezek pedig örömmel hisznek amazoknak, mígnem a dolog a remények kudarcával és a szereplők megszégyenülésével ér véget.

Igen, helyenként mulatságos. De ez az a bizonyos eset, amikor a szüzsé nem több, mint ürügy ahhoz, hogy az író megragadja a megragadhatatlan valóságot, és a szöveg túlnő magán a szüzsén.

Valójában szó sincs itt szocializmusról (bizonyos értelemben lehetne bármi más, amit csak akarunk – és igazából van is). Erre – és általában a társadalmi szituációra – az író szinte egyáltalán nem fordít figyelmet. Az ugyan nem állítható, hogy „a széthulló téesz nyomorgó tagjainak” a társadalmi helyzete el lenne maszatolva. Talán éppen ez, meg a fiziológiai lényük – ami emberi vonásként még megmaradt –, de ez is valahogy cafatokban, szétmállóban lóg rajtuk. Olyan ruha, ami nem melegít (amint azt – tulajdonképpen rokon okokból – Tolsztoj mondta), és nem fődí el, hogy úgy mondjuk, a nemlét szemérmét (amint a maga részéről Szergej Szergejevics Averincev kifejezte magát, ugyancsak nagyon rokon okokból).

Szembetűnő, hogy a szöveg hatalmas szakaszaiban a cselekmény (ha egyáltalán szó lehet cselekményről; inkább létezés) jelen időben játszódik – még pontosabban egy az időből kimetszett időben, amely nem tart sehová, és örökké mozdulatlan. Egyáltalán, hogy konkrétan mikor – milyen történelmi időszakban – játszódik, létezik – szintén nem világos. Pontosabban nagy valószínűséggel a huszadik században: ebben a világban vannak tranzisztorok, távolsági autóbuszok, nem is szólva a fényképezésről; a nemrég lezajlott háborúra utaló szűkszavú megjegyzések nyomán az ötvenes évekre gondolhatunk, ami megint csak nagyon feltételes megállapítás, mert a történet általános tónusa inkább illik a nyolcvanas évek elaggott szocializmusára; Szergej Szdobnov felfedezett a szövegben legalább egy olyan mozzanatot, ami alapján feltételezhetjük, hogy a cselekmény nem játszódhat 1961 előtt.³ Amúgy a kronotoposz a következő: eldugott vidék, amely távol van minden elképzelhető központtól, nemcsak a földrajziaktól, hanem a historiográfiaiaktól és időbeliektől is. Az, hogy lakói a vak sors akaratából magyar neveket viselnek, szintén nem változtat a dolgon: ilyesmi megtörténhetett volna bárhol, a személyneveket és toponimákat fájdalommentesen át lehet cserélni.

² Szergej Szdobnov például éppen így olvasta a könyvet: „A *Sátántangó* – mondta – leginkább valami antiutópiára emlékeztet, amely metaforikusan mondja el a szocialista tömb országainak sorsát, a maguk széteső gazdaságával: »Úgyis beszarik az egész.«”. És csakugyan, nem lehet azt állítani, hogy ez nem igaz. Igaz, de nem ez a teljes igazság. Olga Szerebrjanaja is megállapítja, hogy egy ilyen olvasat lehetséges, de semmiképpen sem kimerítő (<https://www.svoboda.org/a/28910957.html>).

³ „A doktor karján megállt a *Rakéta*.” Ennek az órának a sorozatgyártása 1961-ben indult meg. (Uo.)

A lét jegyei itt elszabadulnak az időtől, a tértől, mindentől.

Ami a szöveget dúsan benépesítő embereket illeti, ezek a sok felismerhető, individuális és nem individuális vonás ellenére nem típusok, nem karakterek. (Ezek az egyéni és tipikus vonások: maszkok.) Ezek a figurák még az emberi – sőt, túl emberi – vonások bő sége ellenére sem tekinthetők teljesen embernek.

Ezek a figurák a közeg rögei, a közeg súlyos, ragacsos anyagának összetömörülései. A sötétség kísértetei.

És ez az, amit Krasznahorkain kívül talán senki nem csinál (két évszázaddal ezelőtt Gogol csinált valami hasonlót): nem egyszerűen bemutatja, ahogy a létet benövi a nemlét, hanem érzékelhetőn átélhetővé teszi a folyamatot. Bemutatja az életszövet degenerálódását a nemlétté változás során.

A nyilvánvaló karkai és nem kevésbé nyilvánvaló beckett-i jelenlét mellett, akiket a *Sátántangó*-val kapcsolatban a gondolati komplexum részeként a kezdettől fogva emlegetni szoktak, a szövegbe bele van szöve nagyszámú utalás különböző irodalmi forrásokra, amelyek közül némelyeket csak a magyarok olvasnak. Ami azt illeti, itt jobb, ha leállítjuk filológusi fantáziánkat, mert a *Tangó* a maga egészében, fő feladatát illetően nyilvánvalóan nem filológiai vállalkozás (egyszerűen vannak olyan tények, amelyekről nem lehet – mi több, illetlenség – az elődökre való belső hivatkozások nélkül gondolkodni). Ez a re gény nem társadalmi, nem is egzisztenciális, még csak nem is antropológiai, hanem onto lógiai alkotás.

Lehet, hogy a Krasznahorkai által leírt világ épp annyira a föld, mint már a pokol első köre, és a határvonal a kettő között alig észrevehető.

(Egyébként elég valószínűnek látszik, hogy a pokolban mindig a kései XX. század van, az október végiesen fáradt szocializmussal.)

Előttünk a vereség esztétikája, poétikája és ontológiája: az emberi fajé, az emberi nemé mint gondolati vállalkozásé. Itt az emberi természet maga szenved vereséget – mégpedig kétféle értelemben: az egyik: a vereség mint a győzelem és diadal ellentettje, a másik: a legyőzöttség a betegség által, mely beette magát a szervezet szöveteibe, és szétrombolja azt.

De voltaképpen miért „tangó”? A legnyilvánvalóbb, sőt, felszínes válasz: a struktúra miatt. A szöveg, és ezáltal a benne foglalt idő tánc módjára van szervezve, kör alakban: elindul előre, középen elkanyarodik, visszafordul ellenkező irányba, és visszavezeti a szereplőket a kiindulópontához. A kijutás lehetetlenségét állítja és erősíti az egész elrendezés, ahogy a (nem)lét struktúrára hivatkozik. (Minden stimmel: a pokol körkörösén épül fel.) Egyáltalán, Krasznahorkai sokat elárul a szöveg kidolgozásával, faktúrájával, sűrűségével – már az elmondottak értelmét megelőzően is. (Itt külön köszönettel tartozunk az orosz fordítás készítőjének, Vjacseszlav Szeredának, aki hipnotikus meggyőző erővel adja vissza ezt az egész rémálmodot.)

A pokolban van minden – még öntökéletesítés és aszkézis is, aminek a falu önkéntes krónikása hódol; pokoli, kifogástalanul értelmetlen rendszerességgel létrehozott funkcionális rend (a telep életét folyamatosan megfigyelő doktor úrnak „össze kellett gyűjtenie s a lehető legelőnyösebben elrendeznie az étkezéshez, az iváshoz, cigarettázáshoz, naplő vezetéshez, olvasáshoz és a szinte megszámlálhatatlanul sok apró-cseprő teendőhöz szükséges tárgyakat, sőt arról is le kellett mondjon, hogy az esetleg elkövetetett hibát – pusztán önmagával szembeni engedékenységből – büntetlenül hagyja...”) Van itt remény (igaz, vereséget szenved), van szerelem (igaz, örömtelen), sőt, halál (igaz, vad, értelmetlen: a gyengeelméjű kislány patkányméreggel mérgezi meg magát), vagyis elméletileg az ember lehet még halottabb, van hová meghalni. Bármire is nyúl is az ember, minden pokoli jelentést nyer. Van minden, csak kiút nincs.

Itt azonban nem csupán a kiúttalanságról van szó (ki nem látott ilyet a huszadik században, de nemcsak akkor!), hanem a felépítésére vonatkozó roppant finom reflexióról.

Az író kibontakoztatja a hipnotizált olvasó-néző szeme előtt a pokol részletes fiziológiáját, anatómiáját, világosan áttekinthető részekkel, lassított felvétellel – hogy képkockánként megtekinthető, szálakra bontható legyen.

Haliczné „[m]egtorpant, a szívére tette a kezét, ám hiába pásztázta végig kutató tekintettel és egyre csöknyösebben a harangként ráboruló égboltozatot, be kellett látnia, hogy inkább csak a szeme káprázott a váratlan izgalomtól; mégis: a bizonytalanság, a lehetőség pusztá ténye, az elhagyatott környezet nyomasztó látványa olyan súllyal nehezedett rá, hogy meggondolta magát, visszafordult, előkereste rongyos bibliáját az élesre vasalt ágyneműk kazla alól, s egyre növekvő büntudattal ölelvén magához, indult el ismét, fordult ki a kövesútra a telep egykori névtáblája alatt, s tette meg azt a százhat lépést a kocsmáig – miközben a megvilágosodás gyorsaságával érlelődött meg benne a felismerés – a szembecsapódó esőben.”

Azt hihetnénk: a regény szövege felpuffed, mint a halott teste, amikor már belerágták magukat a nemlét fekete rákjai.

De a legkülönösebb, a legképtelenebb dolog az, hogy ez a szöveg nem egyszerűen eleven, hanem a tetejébe szép is. Maga a széthullásról és nemlétről szóló szövegnek ez a választékos, bonyolult és feszes szervezettsége nagyon erőteljes érv a lét mellett. És ebben az értelemben: a vereség fölött aratott győzelem.

„Szomorúan nézte a baljós eget, a sáskajárásos nyár kiégett maradványait, és hirtelen ugyanazon az akácgallyon látta átvonulni a tavaszt, a nyarat, az ősz és a telet, mintha csak megérezte volna, hogy az örökkévalóság mozdulatlan gömbjében bohóckodik az idő egésze, a zűrzavar hepehupáin át ördögi egyenest csalva, és megteremtve a magasságot, a tébolyt szükségszerűséggé hamisítja... És [Futaki] látta önmagát, a bölcső és a koporsó fakeresztjén, amint kínlódván rándul egyet, hogy végül – rangjelzések és kitüntetések nélkül – lecsupaszítva a halottmosók kezére adja egy szárazon pattogó ítélet, a dolgos bőrnűzők röhejébe, ahol aztán irgalmatlanul látnia kell az emberi dolgok mértékét, anélkül hogy akár csak egyetlen ösvény is visszavezesse, mert akkor már azt is tudni fogja, hogy olyan partiba keveredett a hamiskártyásokkal, amely már jó előre le van játszva, s amelynek végén utolsó fegyverétől is megfosztják, a reménytől, hogy egyszer még hazatalál.”

SOPRONI ANDRÁS fordítása

Szétszórt csontok

*Az ablaka pont a sínekre néz,
a lakás pedig egy sötét szoba,
mégis örül a nő, hogy kivehette,
és hogy lett újra saját otthona.*

*A balkonrácson tarka művirágok,
és a Primarkból ledes lampion,
hogy a környéken ez legyen a legszebb:
az ukrán nőé a másodikon.*

*Reggel kiül a cserepek mögé, és
a szótárfüzetébe írogat,
lefényképezi a telefontal
a vastraverzen a galambokat.*

*Megtanulja a zöldségek nevét, és
amikor este zár a Sainsbury's,
a puha gyümölcsöket neki adják.
Az egész dobozt hazaviheti.*

*A kabát még a régi. Ide nem kell
ilyen vastag, de ez vele maradt.
Vékonyka kontyba tekeri egy csattal
feje búbján a fénytelen haját.*

*Otthon már sose lesz, de
haza meg nem mehet.
Áll az erkélyen, és a
vonatnak integet.*

*

*A foxterriert úgy hívják, hogy Oscar,
a gazda neve az, hogy Damien.
Reggel Oscar sétálni húzza őt, és
az öreg megy pórázon. Van ilyen.*

Oscar a zebrán már nem bír magával,
a gazdája meg hangosan dohog.
A parkban végre leguggol a foxi,
nahát, Oscar, ez egyetlen dolog.

Amíg Damien a zacskót keresgéli,
a kutyája a tó felé rohan,
és mire az öreg rendet rak a járdán,
már fut is hozzá vissza boldogan.

A szájában egy vérző kacsza hápog,
az öregúr meg ordít, mit csinálsz,
teszed le rögtön, most rögtön teszed le!
A foxi csak fülel, büszke vadász.

A döglött kacsát egy bokorba rejtik,
aztán Damien lopva körbenéz.
Hülye kutya, hát hogy jutott eszedbe?
Nyomás előre, az agyamra mész!

Elsétálnak a pavilon felé, és
Damien vesz egy reggeli lapot,
Oscar meg bűnbánó pofával
megszagol minden lepisilt padot.

Dél körül látom őket újra,
a kutya a tó korlátján liheg,
kezét Damien a szőrébe fúrja.
Álldogálnak és nézik a vizet.

*

Szimatolnak a rókák éjszakánként.
Ahol a konténerben hús rohad,
feltépik foggal a zacskókat, és
a járdán szétszórják a csontokat.

Múltkor hajnalban elhúztam a függönyt,
egy kölyök nézett pont szembe velem.
Fejét lesunyva keresgélt tovább:
idegen vagyok és veszélytelen.

Vajasdoboz, rothadó krumplihéj
maradt utána reggel a kövön.
Itt élünk mind a ketten, aztán
eltűnik majd, vagy én elköltözöm.

*Reggel zörögve viszik a kukákat,
alacsony fényben makacs köd szitál.
Az ukrán asszony felgyújtja a villanyt,
a művirágos erkélyre kiáll.*

*Varjak csipkednek kint a parkban
egy döglött kacsát a nedves fűvön.
Távolról nézem őket, összesöprök.
Ha meg kelletik adni – dünnnyögöm.*

Nejlon

*Az újvidéki piacon
csempevágóval szelik a disznóhúst,
hirtelen csap le, nem csorbul az éle.
Az unokahúgomat hallom, ahogy raplizik,
otthon az ő hangját hívjuk csempevágónak.
Az unokahúgom kilencéves rajzfilmfigura.
Keskeny arcára, őzike szemekre óriásplakátok várnak,
édes kicsi bambija ő a családnak,
az iskolában kicsalja az osztálytársai pénzét,
úgy káromkodik, mintha hidat tépne szét,
tekintete a Mecsek,
édessége a sörhab.*

*Az unokahúgom csempevágó hangját hallom,
miközben lassan nyammogok a pecsenyén.
A délszláv istenek reggelijét fogyasztom
az olcsó cefre és a kifogástalan sülték
országában,
városában,
piacán,
az újvidéki Nejlon piacon.
Jelent iszom a disznóhúshoz, szarvasos sör,
így mondják a külföldiek. Három árusról derül ki,
hogy magyar, nehéz megkülönböztetni őket
a szerbektől.*

*Egyszer beszélgettem egy amerikai lánnyal Pécssett,
barna tekintet, Balkán trip,
halvány anyajegy az ajka alatt,
felszaladt szem a harisnyáján.
A második sör után keverte össze
Szabadkát Szegeddel,
az unokahúgom másfél éves volt akkor,
még nem tudott beszélni,
őzike szemeiről néha az amerikai lány
anyajegyje jut eszembe.*

*Ha újra találkoznék az amerikai lánnyal,
megkérdezném tőle, hogy milyennek látta
Újvidéket, és ő elmesélné, hogyan keverte
össze a Šljivovicát a sörrel,
az őzeket a szarvasokkal,
a magyar királylányokat a szerbekkel,
én pedig megrészegetve nézném
a finom anyajegy táncát,
az ívelt ajkak kacér hullámverését,
miközben egyre csendesebben zúgna a Duna,
aztán a mese végéhez érne, sarkon fordulna,
fodros haja menetszelet fújna az arcomba,
éles kacagása elhanyagolt vasúti sín nyomvonalát
vájná a szívembe.*

*Ismét lesújt a csempevágó, jelen vagyok.
Az utolsó húsdarabot sokáig forgatom a számban.
Az utolsó kortyot magammal viszem a ruhaárusokig.
Az utolsó dínáromból rózsaszín pólót veszek
az unokahúgomnak,
a kijáratig nem lóbálom a szatyrot,
és nem veszek levegőt,
elindulok a végtelenbe
és tovább.*

Knockin' On Heaven's Door

1.

a.

Hajnali pára selyem szálai, majd hirtelen erős áradás, erős áradás belülről, és szemből áttetsző, áttűnő vattás gomolyag, vattás gomolyag is jön, forog feléje valami vastag, súlyos felhő is, ami képtelen felszállni, felszállni és szétoszlani, csak amikor közelebb ér hozzá, csak akkor, csak akkor rajzolódnak ki teljes egészében a körvonalai, kíváncsian meresztli, kíváncsian meresztli rá a szemét, miközben az elhalad mellette, majd eltűnik, el a sűrű, szürke, el az áthatolhatatlan szürke légben, miközben ő már, ő már úgy közlekedik, mint aki végleg le, mint aki végleg lemondott a mozgásról, mint aki végleg lemondott saját magáról, a fején, ezen a, ezen a furcsa, ezen a szokatlanul nagy, szokatlanul nagy koponyán egy irdatlan sapka, fején egy irdatlan nagy sapka virított, ami még í, ami még inkább, sokkal, de sokkal inkább kihangsúlyozta az arccsontok, az arccsontok természetellenesen kiugró látványát kihangsúlyozta –

b.

A sapka fekete odvából a halál, a halál süvöltésének néma szele csap ki, csap ki a körülötte mormolók arcába, megáll, meg egy pillanatig, csupán a feje és a szeme mozog, mintha egy mechanikus szerkezet forgatná hol az egyiket, hol a másikat, a teste megbillen, majd megtántorodik, úgy tűnik, menten elesik, vagy nekimegy, neki valaminek, de az utolsó, a legutolsó pillanatban, a legeslegutolsó pillanatban mindig sikerül kikerülnie az elé kerülő akadályokat, holott nem, holott nem is voltak már, nem is volt már egyáltalán, már semmi sem az útjában, holott nem is volt már egyáltalán semmi sem az – –

c.

Hajnali pára selyem szálai, majd hirtelen erős áradás belülről, áradás, amely nem lefele, amely nem le, nem le a mélybe húzza, hanem felkínálja őt, fel egy magasabb, egy sokkal, de sokkal magasabb, sokkal hatalmasabb erőnek, amely lágyan és forrón, lágyan és dédelgetve, lágyan és forrón és dédelgetve és babusgatva önmagába burkolja –

d.

De mielőtt végleg, mielőtt teljesen felszívódott volna a jéghideg, meg-megtörő fényű, meg-megtörő levegőben, egy elviselhetetlen tompa ütés, egy elviselh tompa ütés, majd szorítás után végképp megszabadult abroncsaitól, meg a vér, meg a vér és a nedvek keringésétől, meg a szív, meg a szív kihagyó, ki-kihagyó és kapkodó dobogásától, meg a tüdő robbanás előtti feszülésétől, meg a hormonok lüktető, a hormonok lüktető apály-dagályától, meg az anyag földhöz kötő szorításától, súlytalanul és súrlódásmentesen, súlytalanul és súrlódásmentesen rugaszkodott el, rugaszkodott el az egynemű, bójátlan létezés ringató, hintázó, dobáló közegeiben, súlytalanul és ellenállás és fájdalom nélkül terjedt szét, súlytalanul és súrlódás- és ellenállásmentesen terjedt szét a, a mindenségben –

2.

Bárhogyan is volt, most már, bárhogyan is volt, most már így, most már így van végérvényesen, bármilyen nyomorult is volt most már így, bármilyen nyomorult volt is most már neki abban a testben, mégiscsak benne érezhette, mégiscsak benne a kéjt és a kínt, mégiscsak benne pulzálhatott a szenvedés és a gyönyör, a szenvedés és a gyönyör elképesztő hullámverése, mégiscsak ez, mégiscsak ez a test tudott emlékezni, emlékezni az érintésre, emlékezni a porra, sárra, emlékezni a vízre, vérre, emlékezni a mámorra és a bukásra, aztán egyszer csak tágra nyitotta a szemét, és többé már, többé már soha nem csukta le, egy lassú, előbb csak alig lendülő hullám érkezett, majd egy másik, és megint, és megint,

és a legutolsó végérvényesen és örökre, végérvényesen és örökre elmosta, el e földi, elmosta e földi létezését – –

3.

Sötét és mély fekhelyén, mely mögött állunk, mint egy ázott földbe taposott, rég kinőtt ballonkabát, egy emberi alak szétázó, tovatűnő, halványuló körvonalai – –

Kalyiba

*Lakott itt a kalyibában egy ember,
ásónyel letámasztva az ajtóhoz,
üres palackok szanaszét, gombafonalakkal
átölelt szervezhulladék-halom,
biciklipumpa sáros őszi levelekkel
lefedve, városszéli sírhely, úgy takarta
az ősz azt a szagot, savanyú túró, valami
rossz dohányfüst, amit néhány ázott
madárszárny felkavar. Szagok takartak
egy kitett mosdókagylót is, kimosakodáshoz,
mikor a lélek gondol egyet és elköltözik,
alábukik vagy felbukik, azt nem lehet
az ottmaradt szőrcomókból megállapítani.
Valami dermedt és elhalaszthatatlan
szedelőzködési láz görbén fűtötte
az udvar hiányos gyeptégláit, lakott itt,
ahol mostantól nekem kell, lakott
itt egy ember.*

Lábmosás helyett

*A villamoson leült velem szemben
egy ember. Spanyolszakállas, pimasz
arc. Fekete lakkcipőjére mutatott, és
egy piros sportszatyorból újságpapírba
csomagolt, kicsit beszáradt cipőkrém
meg egy kopott fakefét húzott elő. Kérdőn
nézett rám. Szó nélkül felálltam, elvettem
tőle a dolgokat, letérdeltem elé, nagy erővel
kellett a krém kinyomni a tubusból. Ráköptem
a cipőre, és két megállón keresztül sikáltam
a kefével, amíg a végén egész fényes lett
a cipő orra, sarka. Meg se köszönte, a következő
megállónál leszállt, és otthagyt az
egyre növekvő villamostömeg egykedvű,
reggeli közönytől balzsamozott,
értékközömbös közegében.*

Húzó

*Élő poromban is megátkozom magam –
hogy mit műveltem el a szívemmel s a máséval,
s közben még verset is írok, mintha mi sem történt volna,
a tollam készségesen működik, én meg eszem,
iszom, és nem folytatom, mert engem jól
neveltek, csak a szeretet maradt ki valahogy
az egészből, a hosszútűző, mindig a magam
hasznát kerestem, s még mindig azt keresném,
csak már szégyenkezni ne kellene valahogy,
bírósgok hűvös tekintetében állni, s azt mondani,
csak az igazat, ez olyan éktelenül hangzik,
egyszerűen, ahogy a jégszekrény világít.*

Közép

*Álltam fölöttem és alattam is, egyszer
már be kéne lőni azt a közepet, az
aranyból valót, szemmagasságban
élni, nem összevissza, menni mindig
annyit, amennyit muszáj belülről, ne
mindig még egy lépéssel tovább, ne
kifelé játszani, befelé még kevésbé, jó
tanácsokat tudok adni magamnak, de
talán nincs semmi más, csak hogy
az ember végigcsinálja, aztán
meglepődik, nahát, körbeért.*

Pajzán vigasságok

1.

*a nimfa tudta meg kell lennie
de fájni fog és félt a fájdalomtól
a faun pedig szánta őt nagyon
hetekig így ment elrúgta magát
ha a dorong a pinájához ért
aztán egyszercsak zutty! és dőlt az ondó
a forró kis barlangba boldogan*

2.

*amikor még kaszáló volt a Tettye
és kis tehénkék bögték boldogan
szűz pásztorlánykák rózsaszín lukába
ami fejükön kétoldalt vagyon
disznó szavakat sugdostunk Babitscsal
a kis huncfuttal id est kutyapiccsal*

3.

*vigyázz Marie az árkon át ne szökj
merthogy a farkad egykettő kinő
és lesz mivel kedves pinámba bökj
egy bamba férfi már nem csacska nő
inkább möszjő kevésbé madmazel
és így aztán sohase vesznek el*

4.

*Rómában Römertopf valék
bugyborgott bennem boros zagyvalék
de Cinziám kitartó és kegyes
lába közé vezette farkamat
és számba adta roppant didijét*

5.

*a töltésen hol két bicikli volt
háton feküdt a melle szétomolt
ó pillangós kabócás alkalom!
múlik! most múlik! mégis egyre tartott
mi pedig szépen visszakerekeztünk*

*és gúnyosan siklott tovább Rhône
Abd el-Malik ott verte szét a frankot*

6.

*kicsikém ha leszáll az est
nincs semmi másunk csak a test
azzal fekszünk azzal kelünk
a testben isten szállt a földre
de nem marad velünk örökre
hisz nem lesz hogyha nem leszünk*

7.

*ha távol messze muskátlis hazámban
öncélú szexre gerjednek fajankók
elámulok hogy tévedt arra őszám
és örövendek hogy jobb helyet találtam:
Szent Máriaákban kedvemre időzöm
míg a romák kiverik a flamenkót*

8.

*és nyikorgott az ágy Marieke Marieke
és táncolt a pohár Marieke Marieke
és széthordott a szél Marieke Marieke
waait de wind de stomme wind
en schuurt het zand over mijn land
en schuurt het zand over mijn land
azonban mindezt mintha csak
álmodtad volna méla Jacques*

9.

*olvastam uram kiseded dolgozatját
tárgya: a puncsi viselt dolgai
nedvesedik görcsöl tátong becuppant
van nyalás-falás és végül penetra
de olyan bőszen sőt búvalbaszottan
hogy a pinától kedvem elveszi
(ajánlott olvasmány kolostorokban)*

10.

*nem emlékszik fogalma sincs ki voltál
csihadj öreg csont nem kellesz neki
ha sötét öle párás vágatában
csiklója kis fejét emelgeti*

Az elmúlt karácsonyok szerelme

„Megismersz?” – kérdezte.

„Persze” – hazudtam.

A kilépő whisky-szódámat ittam a bárpultnál, amikor odasétált hozzám. Hajnal volt már a klubban. Oszlott az éjszaka a fejemben, szívemben a kokain.

Leült mellém a székre, és az arcomba bámult. Roppant kellemetlen volt.

Odaintettem a pincért, hogy időt nyerjek.

Reméltem, hogy rájövök, hogy ki ez a negyvenes, Kleopátra-frizurás nő, és miért gyűlöl, amíg kitalálja, mit szeretne inni.

„Vodka-narancsot” – mondta a pincérnek gondolkodás nélkül, mintha tudta volna, mire készülök. Nem vette le rólam a szemét. Hosszú másodpercek teltek el kínos csendben.

„Ezer éve” – mondtam, amikor nem bírtam tovább a hallgatást.

Megpróbáltam belefojtani az indulatait a nosztalgiába. Ha le is feküdtem vele, az nyilvánvalóan nem az elmúlt tíz évben történt. Ha elég régen volt, kedélyesen elcseveghetünk arról, mekkora fasz voltam. Lett némi rutinom ilyen beszélgetésekben az elmúlt évek alatt.

A nő nem reagált. A pincér kihozta az italát. Felemeltem a poharamat, hogy koccintsak vele.

„Boldog karácsonyt.”

A karácsony a megbocsátás ünnepe, gondoltam. A keresztények ilyenkor mindenkinek megbocsátanak. Vagy az a húsvét? Mindegy, kimondtam. Bárgyún mosolyogtam hozzá.

A nő koccintott velem, nagyot kortyolt a vodka-narancsból. Vártam, hogy oldódjon közöttünk a feszültség, hogy viszonzozza a köszöntésemet.

„Miért írtad, hogy meghaltam?”

Az arcomról lehervadt a mosoly.

A fasznak írtam bármikor bármit, mindig csak a bajom van belőle, gondoltam. Festeni kellett volna. Egy festőt nem kérnek számon a modelljei hajnalban, egy vidéki táncosklubban, két nappal karácsony előtt. Csodálatos festő lehettem volna.

Az agyam lázasan dolgozott, hogy megtalálja a nő arcát valamelyik történetemben. Nem volt könnyű dolga.

A művészetem olyan, mint a kedvencek temetője. Akit megbasztam, azt meg is öltem a történeteimben. Ez van, amikor az ember a sértettségét használja üzemanyagnak az íráshoz.

Újabb másodpercek teltek el, de nem sikerült rájönnöm, ki ez a nő, és mikor gyilkoltam meg.

„Sajnálom” – sóhajtottam.

„Halottnak tűnök neked?”

„Nem.”

„Ez azért van, mert kurvára nem vagyok halott.”

„Ne haragudj. Nem akartalak megbántani.”

Dehogynem, gondoltam. Az elégtételről szól az irodalom. A dolgok kijavításáról. Vártam, hogy a fejemre borítsa az italát.

„Nem haragszom. Csak szólni akartam, hogy nem haltam meg.”

„Oké.”

A nő egy hajtásra kiitta, majd gúnyosan elmosolyodott.

„Fogalmad sincs, hogy ki vagyok, igaz?”

Úgy éreztem, mindjárt megnyílik alattam a föld. Dobhatsz egy nőt, ghostingolhatod, de olyan nincs, hogy nem ismered meg, ha lefeküdtél vele. Ennél nincs megalázóbb.

„Sajnálom, tényleg” – feleltem kényszeredetten.

„Egy fasz vagyok. Ezzel élek együtt. Úgy bántok meg embereket, hogy észre sem veszem. Ne haragudj, de fogalmam sincs, hogy ki vagy.”

Lehajtottam a fejem, és vártam a robbanást. A nő rendelt még egy kört a pincéértől.

„Ezt a régi szép időkre” – mondta, miután megkaptuk az italokat. Koccintotunk. Mosolygott. Szórakoztatta, hogy fogalmam sincs, hogy kicsoda. Roppant szexinek találtam.

„Tudod, nem gondoltam, hogy meg fogod írni.”

„Hogy meghaltál?”

„Nem, te barom. Azt, hogy szerelmes voltál belém.”

Az idegességem azonnal elmúlt.

„Én mindenkibe szerelmes vagyok. Másról sem szól a kurva életem, mint a szerelem következményeiről” – mondtam. Nehogy már különlegesnek gondolja magát.

A nő dacosan felkapta az orrát. A spotlámpa felettünk glóriát rajzolt a feje köré. Jó csaj volt.

„Azt írtad, én voltam életed első szerelme.”

A bomba felrobbant, a lökéshullámtól csengengetni kezdett a fülem. Tudtam, hogy ki ez a nő. Lelkemben kettényílt üzekedéseim történetének szomorú tengere. A fekete hullámfalak között egy tizenkét éves kislányt láttam, zöld szemekkel, vakító tisztaságban. A sötét folyam nem szennyezte be.

„Kriszti?” – kérdeztem, mint aki szellemet lát.

„Igen” – mondta. Már láttam a kislányt a festett fekete haj, a vörös rúzs és a ráncok mögött. Ragyogott a lámpafényben, mint a gyerekkori szerelem.

„Petőfi Sándor Általános Iskola. Harminckét évvel ezelőtt” – mondtam, inkább magamnak, mint neki.

„Emlékszel?”

„Igen.”

„Miért pont én?”

„Nem tudom.”

Nem hazudtam. Fogalmam sincs, miért pont Krisztibe bolondultam bele. Azt azonban tudom, hogy az évnívó utáni osztályfőnöki órán történt.

Az osztályfőnökünk, egy lófejű nő, arról tartott beszédet, hogy milyen kötelességekkel jár, ha kisdobosok leszünk. Hatan voltunk fiúk az osztályban. A hátsó padsorban ültünk.

A szocializmus egyikünket sem érdekelt. Mégis ki akar kisdobos lenni, amikor birodalmi rohamosztagos vagy lázadó jedi is lehet? Fontosabb kérdés volt, hogy kinél hány napot lehet az a *Csillagok háborúja*-képregény, amit Ausztriából hozott Tibi édesapja.

Olyan hangosak voltunk, hogy a tanárnő megállt a beszédében. Szikrázó szemmel közölte velünk, hogy nem tűri a rendbontást, ennek jegyében pedig szétülteti a társaságot. Hiába maradtunk csendben, mindannyiunkat egy-egy lány mellé ültetett, jó messzire a többiektől. Én Kriszti mellé kerültem. Abban a pillanatban tudtam, hogy bajban vagyok, amikor megláttam. Először csodálkoztam rá, hogy egy lány szép. Szomorú, fájdalmas érzés volt, semmi köze a szexualitáshoz. Úgy éreztem, hogy a nap ragyog mellettem, és nem tudok többé a fénye nélkül élni.

„Ritka béna voltál” – rángatott ki Kriszti a fejemből.

„Igen.”

Arról, hogy elmondjam neki az érzéseimet, szó sem lehetett. A fiúk közül mindenki úgy gondolta, hogy a szerelem ostobaság. Rettegtem, hogy kigúnyolnak vagy kiközösítenek, ha elmondom nekik, mi történt. A tanítás alatt lopva figyeltem Krisztit, délután pedig, miután kiderítettem, hol lakik, többször bicikliztem a házuk felé, hátha láthatom. Fogalmam sem volt persze, hogy mit mondhatnék neki. Biztosra vettem, hogy lányként semmi sem érdekli abból, ami engem érdekel. Azt reméltem, ha eleget leszek a szeme előtt, vele is az fog történni, mint velem. Úgy cikázott bennem a boldogság és a kétségbeesés, mint a váltóáram.

„Tényleg miattam jártál néptáncre fél évig?” – kérdezte Kriszti.

„Egy évig.”

„Dehát én csak fél évet néptáncoltam.”

„Azért maradtam, hátha visszajössz.”

„Te nagyon hülye vagy.”

„Fogalmad sincs, mennyire.”

Néhány hét után a barátaimat is elárultam, hogy Kriszttel lehessenek. A napköziben történt, a tanítás után. A tanárok nem igazán foglalkoztak velünk. Bőven volt dolgunk a *Csillagok háborújával*, esze ágában sem volt senkinek csoportos foglalkozásra járni. Oroszul lehetett tanulni a napköziben és néptáncolni, de egyik sem volt kötelező. Akik egyikre sem jelentkeztek, azok azt csináltak, amit csak akartak.

Mivel a fiúkkal mind az amerikaiak oldalán álltunk, az orosz szóba sem jöhetett. A néptánc pedig – nos, elképzelni sem tudtunk alantasabb és megalázóbb dolgot a néptáncnál. Mindannyiunk fejében úgy élt a pokol, hogy hülye ruhákban kell táncolni hülye zenékre. Nem voltam valami jó véleménnyel a néptáncról, egészen addig, amíg Kriszti nem jelentkezett. Az egy dolog, hogy a többiek megdöbbenésére én is azonnal jelentkeztem, de Tibit és Lacit is meggyőztem, hogy jöjjenek velem. Szerettek engem, vállalták a kínzást.

Már az első alkalommal hülye ruhákba kellett öltözni és csujogatni. Pokoli volt.

Azt reméltem, hogy az áldozatom majd rádöbbsenti Krisztit, én vagyok a fiú, akit neki szánt a sors. A barátaim a második néptáncóra után feladták. Sajnálkozva csóválták a fejüket, és azt mondták: „jól tudsz rajzolni, pontosan lősz a nyíllal, C-64-esed is van, szóval jó gyerek vagy, de ami sok, az sok”. Nem tudtam hibáztatni őket. Én maradtam, és némán szenvedtem a szerelemért.

„Tudtad, hogy odavagyok érted?” – kérdeztem.

„Mindenki tudta.”

„Hogyhogy?”

„Kicsit túlzásba vitted.”

Egyszer egészen biztosan lebuktattam magam. Ezt láttam a múlt ködébe bámulva.

Tavasza volt már, amikor Kriszti nem jött az iskolába. Napok teltek el nélküle, én pedig mindegyikbe behaltam. A sóvárgás végül őrült tervet dolgozott ki bennem. Azt találtam ki, hogy mint egy rendes iskolatárs, elviszem neki a leckét.

Nevetséges elképzelés volt. Már harminc évvel azelőtt is ciki volt elvinni valakinek a leckét. Ha mégis történt ilyesmi, fiú soha nem vitt lánynak semmit, arra ott volt a többi lány.

Az ájulás kerülgetett, amikor becsöngettem Krisztiék ajtaján. Az anyukája nyitott ajtót. Amikor meghallotta, mi járatban vagyok, elnevette magát. Kriszti apukáját is kihívta, hogy vessen rám egy pillantást. Egyedül Kriszttel nem találkoztam aznap a családból. A szüleinek kellett lediktálnom a feladatokat. Mire hazaértem, már tudtam, hogy az életben vannak messze rosszabb dolgok a néptáncnál.

„Akkor miért nem mondtál semmit?” – kérdeztem. Őszintén meglepődtem, hogy a hangom remegett a felháborodástól. Az egy dolog, hogy akkor nem szökött el velem, de azért mondhatta volna, hogy köszönöm.

„Kislány voltam, nem érdekelték a fiúk. Nem is tudtam ezzel foglalkozni” – felelte Kriszti.

Volt valami sajnálkozásféle a hangjában, de nem is hallottam. Közös filmünk forgott a szemem előtt.

„A betegség miatt.”

„Igen.”

Kriszti már egy hónapja hiányzott az iskolából, amikor az osztályfőnök bejelentette, hogy nem jön vissza. Azt mondta: „betegség miatt magántanulóként folytatja a tanulmányait”.

Nem értettem, hogy mi történik. Valami azonban kétségkívül történt. Hiába csöngettem, sosem nyitottak ajtót, és nem is láttam a házukból bemenni vagy kijönni senkit. „Elköltözték” – gondoltam. A remény azonban mindig lassan és gyötrelmesen hal meg. Különösen egy kiskamaszban.

Senki sem mondta el, hogy mi a baja Krisztinek. Az osztályfőnök azzal rázott le, hogy „gyerekként nem érthetem”. Kriszti barátnői sem tudtak semmi biztosat. A néptáncosnő világosított fel végül. Az egyik foglalkozás után megkérdeztem tőle, hogy mikor jön vissza Kriszti. Tenyeres-talpas sváb asszonyosság volt.

„Nem tudom, kisfiam” – mondta könnyes szemmel. „Lehet, hogy soha.”

„Mi baja van a Krisztinek?”

„Nagyon beteg. Csontrákja van.”

„De meggyógyul, ugye?”

„Nem tudom, kisfiam.”

Fogalmam sem volt, hogy milyen betegség a rák. Megkérdeztem róla a szüleimet.

Apám azt mondta, hogy gyógyíthatatlan, és hogy ebbe halnak bele az emberek. Hetekig sírtam álomba magam ezek után.

Teltek-múltak a hónapok, én pedig reméltem. Kriszti azonban sosem jött vissza az iskolába. Nem láttam többet, és nem is hallottam róla. Az egyetlen lehetséges magyarázatom az volt, hogy meghalt.

Azt hiszem, sosem dolgoztam fel az elvesztését teljesen. Egyszer írtam róla egy történetet. Nem sikerült valami jól, egyik könyvembe sem válogattam bele. A megyei lapnak küldtem el, mert felkértek, és nem volt semmilyen más szövegem. Ott olvashatta.

„Harminc éven keresztül azt hittem, hogy meghaltál” – mondtam. Nehezen vettem a levegőt.

„Nem haltam meg.”

„De a rák.”

„Nem haltam meg. Tizenhat éves koromig a szüleim kórházról kórházra, kezelésről kezelésre hordtak, de legyőztem.”

Kényszerítettem magam, hogy visszatérjek a jelenbe. Beszívtam az alkoholok savanyú szagát, Kriszti púderes parfümjét. Felhajtottam a maradék whiskymet, és ezzel visszavettem az irányítást a valóság felett.

„Honnan tudad, hogy itt vagyok?”

„Követem az írói oldaladat a Facebookon. Láttam, hogy Sopronban vagy, és bejelentkeztél ide. Mindenki tudja, hol vagy és mit csinálsz, aki követ.”

Nem értem rá megrágni a szavait, mert hirtelen felkapcsolódtak a lámpák, és elhallgatott a zene. Alig lézengtek már páran a tánctéren. Ránéztem az órára, hajnali kettő volt.

„Hívok egy taxit. Elvigyelek?”

„Igen.”

Felvettük a kabátjainkat, és elindultunk a kijárat felé. Odakint hullt a hó. Jeges szél fútyult a háztetők felett.

„Szóval azért jöttél ide, hogy elmondd, nem haltál meg?” – kérdeztem.

„Igen. Meg nem szeretem, ha sajnálnak.”

„Abban a történetben inkább magamat sajnálom, mint téged.”

„Igen, de nem haltam meg.”

Hallgattunk.

„Semmit sem tudok rólad. Férfinél vagy, van gyereked?” – kérdeztem.

„Elváltam. Gyerekem nem lehetett. Ausztriában dolgozom egy fodrászatban.”

Megérkezett a taxi. Kinyitottam neki az ajtót, és beültem mellé a hátsó ülésre. Keresztülvágtunk a belvároson. Már kiszálltam a kocsiból, és kinyitottam az ajtót Krisztinek, amikor rájöttem, hogy ugyanannál a háznál állok, ahová annak idején a leckét vittem.

„Iszol velem még egy italt?” – kérdezte Kriszti.

„Igen.”

„Akkor gyere.”

Elküldtem a taxit, és mentem utána.

A bejárati ajtó előtt magához húzott és megcsókolt. Édes volt a szájában a nyál.

Kissé meglepődtem, de tulajdonképpen kellemes meglepetés volt. Szeretem, ha meg akarnak dugni, ünnepi hangulatba hoz.

„Ne izgulj, nem akarok tőled semmit, csak kijavítom a múltat” – mondta, és a derekára kulcsolta a kezemet.

„A múltat nem lehet kijavítani.”

„Akkor csak boldog karácsonyt.”

„Boldog karácsonyt.”

Egyenesen a hálószobába vezetett. Elkezdtek vetkőztetni egymást. Már a szoknyájánál jártam, amikor megfogta a kezem.

„Voltál már műlábú nővel?” – kérdezte.

„Még nem” – feleltem, majd hozzátettem: „De szeretnék.”

„Jobb későn, mint soha” – mondta, és nevetett.

Ledöntött az ágyra, lecsatolta a bal térde alatti protézist, majd rám ült.

És reggel jönnek az oroszok

7. fejezet

Egy játékos napsugár megcsiklandozta Silvica Zgură pisze orrát, amitől kissé bosszúsan ébredt a széles baldachinos ágyában. Am egy egészséges nyújtózkodással és ásítással azonnal legyűrte kétes eredetű bosszúságát. Hiszen semmi oka nem volt a rossz kedvre! Ellenkezőleg, arany élete volt, az összes bartánője irigykedett rá, mert mindent készen kapott. Fiatal volt és vonzó, nagy mellű, hosszú lábú, Anton Vulpescu, a Buchea latină mamut könyvkiadó igazgatójának titkárnője és szeretője, a hatvanas férfi sok csecsebecsével és ékszerrel elhalmozta és külön neki bérelte ezt a csinos kis garzont a franciaágygal. Silvica Zgură felkönyökölt, az éjjeliszekrényről elvette a zöldes bankjegyet, amit Tolică (így becézte a férfit) hagyott ott neki este, és elégedetten elmosolyodott. Igen, az élet szép! Csak mindig ilyen helyzetben legyél! Raia, a barátnője, aki évek óta egy Hruscsov-féle tömbházban lakott a jelentéktelen férjével és a vérszegény gyerekeivel, mindig elérzékenyülve mondogatta: „Fogalmad sincs, milyen boldog vagy, Silvica!” Na jó, ő is tudta, hogy boldog. És a lelke mélyén azt is tudta, hogy még nagyobb boldogság vár rá.

A tágas konyhában azonban, amíg elkészítette a déligyümölcs-salátáját, ismét beleszúrt az elégedetlenség tövise, mint valami megerősítés. Hirtelen felmerült benne a kérdés: vajon a szerelme egyszer is ott maradt vele egész éjszakára „a bolondos fészkükben”? Nem, a baldachinos ágyában Silvica még egyetlenegy reggel sem ébredt a kopasz könyvkiadó izmos és szőrös mellkasán. És azért, mert – tulajdonképpen este jár hozzá – Tolică nem szokott addig időzni, hogy „bevárja a hajnalt”, ahogy egy klasszikus mondaná. A híres könyvkiadó sietve érkezik a garzonba, felhajtja a rituális pohár konyakját, megkéri őt, hogy vetkőzék, hátulról sietve lerohanja, négyet-ötöt ficáncol benne, gyorsan ejakulál, felnyög a gyönyörtől, miközben ő alig érez valami bizsergést a hüvelyében. Aztán Tolică atyaián megpusztilja, letesz az éjjeliszekrényre ötven vagy száz dollárt, attól függően, hogy ő mennyire siránkozik vagy mennyire sürgeti az elhízott feleség közismert gyanakvása, és már sietve rohan is haza. Ezek a gyors dugások tönkretették Silvicát, nem csak azért, mert megfosztották az orgazmustól. Hanem mert eléggé sértőek. És felkeltették a nosztalgiáját a nélkülözésekkel teli diákélete iránt, a csótányokkal teli sötét kollégiumban, amikor éjszakánként a fiatal, jóképű Mircea vadul meghágtá, és ékszerek meg dollár helyett a parkból

---

Iulian Ciocan 1968-ban Kisinyovban (Chişinău) született, és 1995-ben Brassóban végezte az egyetemet román irodalom szakon. Regényei és prózai írásai cseh, angol, francia nyelven is megjelentek. A Szabad Európa Rádió tudósítója és Moldova Köztársaság PEN-Clubjának tagja. *És reggel jönnek az oroszok* című regénye 2015-ben jelent meg a jászvásári (Iaşi) Polirom Kiadónál.

lopott sárga krizantémmal halmozta el. És talán nem az volna a normális, ha reggelenként a hatalmas baldachinos ágyában Tolică mellett ébredne, ahogy régen a szeretkezéstől kimerülve egy recsegő és rozsdás ágyon a fiatal Mircică karjában ébredt? Rájött, hogy ez addig lehetetlen, amíg Tolică nős és annak a kövér banyának a tulajdona. De végül is az a fontos, hogy a könyvkiadó a maga fura módján mégiscsak szereti és gondoskodik róla. Már az a gondolat is, hogy a barátnői irigykednek rá, okot adott az elégedettségére.

Miután elfogyasztotta az egzotikus gyümölcssalátáját és megitta a teáját, Silvica Zgură bekapcsolta a magnót és leült az asztalhoz, a nagy ovális tükör elé, hogy szépen kisminkelje magát. Rengeteg idő állt rendelkezésére: bár a kiadóban a munka nyolckor kezdődött, ő megengedhette magának, hogy tízre járjon be. A szerkesztők és a korrektorok ezt mind rossz szemmel nézték. Viszont Silvicát szórakoztatta Tolică alkalmazottjainak a kimértsége. A kiadói hierarchiában ő mindenképpen a munkájuk fölé görnyedő firkászok fölött állt, akik az ő jelenlétében mintha mind megnémultak volna.

Tíz óra körül az Anatol Vulpescu által fenntartott garzonlakásból kilépett a kisminkelt, feltűnően kirúzsozott kisasszony, dekoltált blúzban, fekete miniszoknyában, amelyben jól érvényesült a tökéletesen epilált hosszú lába. A szerkesztőség mindössze tizenöt percre volt a lakásától. És mégis ez alatt a rövid idő alatt sok járókelőnek majdnem kiesett a szeme a gyönyörű, hetyke járású nő látán. És Silvica élvezte, hogy a férfiak az utcán majd' felfalják a szemükkel. A pillantásuk visszaigazolta a szépségét. Az is igaz, hogy ezt az élvezetet olykor kikezdte az ijedtség, ha egy-egy szoknyapecér, akinek a spermái elárasztották az agyát, erőszakosan hozzá szegődött. Az illető lehetett gyanús és ronda, jóképű és kedves, Silvica nem volt hülye, tudta, hogy aki a kicsit nem becsüli, a nagyot nem érdemli. Nyilván a palik, akik rátapadtak az utcán, nem tudtak volna egy futó és zavaros kimenetelű kalandnál többet nyújtani neki. Silvicának ennyi viszont már kevés volt.

Nos jó, azon a napon, amelyet be akart illeszteni az élete egyenletes menetébe, Silvica szokás szerint a könyvkiadó felé tartott, magára vonva és elhárítva a járókelők kéjes pillantásait. Végigment a zajos utcán, a töredezett járda mellett egymást érték a mindenféle ízléstelen butikok. Egyszer csak egy elegáns kocsi hajtott melléje dudálva és fullasztó füstöt árasztva, amely teljesen beborította, hogy mozdulni sem bírt tőle. Néhány pillanatig Silvica Zgură úgy érezte, nem kap levegőt, pisze és büszke orra lekókad és az erős szédülés a földre dönti, ha egy együttérző járókelő oda nem ugrik, hogy a hónaljánál fogva elkapja. És abban a pillanatban nagyon megalázottnak érezte magát. Érezte, ahogy felforr benne a felháborodás. És nemcsak azért, hogy vannak ilyen impertinens autók, amelyeket a rendőrség megtűr, hanem egy apróság miatt, amivel másvalaki talán nem törődött volna. Bár az autó iszonyú sebességgel érkezett, Silvica Zgură azért látta, hogy a kormánynál egy, a feje tetején összefont hajú fiatal nő ül. A méltatlankodás kígyója ismét fájdalmasan belemart: miközben a taknyos csitrik fényűző kocsikkal száguldoznak, frászt hozva a járókelőkre, neki gyalogolnia kell annak ellenére, hogy olyasvalakinek a szeretője, aki dúskál a jómódban! Fúú, a rossebbe! Talán ő nem érdemelne meg egy szerény autót? Feltétlenül ko-

molyan meg kell beszélnie Tolicával ezt az autó dolgot. Most viszont a kétség – ami reggel óta befészkelte magát a lelkébe – még mindig nem hagyta nyugodni.

A Buchea latină kiadó bejáratánál az őr, Vászja, aki a karikás szeme és az elgörbült szája alapján látványosan öregedett, egy sovány fiatalemberrel veszekedett. A fiatalember szakadt farmert viselt és vastag mappát tartott a hóna alatt. Ahogy közelebb ért, Vászja megragadta Silvica karját, mint egy mentőövet: „Silvia kisasszony, ez a férfi előzetes bejelentkezés nélkül akar a főnökhöz menni!”

„Kicsoda maga és mit akar?“, kérdezte Silvica, tekintetével felmérve az ideges idegent.

„Közölni akarom az egyik regényemet a kiadójukban, de ez a pofátlan őr nem enged beszélnem az igazgatóval...“, mondta dühösen a fiatalember.

Barna, kék szemű fiú volt.

„Hát, a kéziratokkal a főszerkesztő foglalkozik, nem az igazgató...“, mondta Silvica nem igazán elutasítóan.

„Úgy hallottam, az igazgató dönt!“, ellenkezett a farmeros, és elpirult.

Minden valószínűség szerint egy beképzelt kezdő volt azok közül, akik folyton lerohanják a kiadót. Tolică ki nem állhatta őket, és normális körülmények között Silvicának is el kellett volna zavarnia. Viszont a fiú kellemes vonásai és a reggeli morfondírozása alatt felmerült kételyei miatt engedékenyebb lett: „Tényleg azt hiszi, a maga regénye elég jó ahhoz, hogy közöljék?”

„Meggyőződés. Nagyon jó regény. És nem vagyok vénember. Nemrég Romániában fejeztem be az egyetemet!“, mondta a fiatalember, és pillantásával bémérte a titkárnő dekoltázsát.

„Rendben. Megpróbálok segíteni. De kérem, röviden és a tárgyról beszéljen, mert az igazgató nagyon elfoglalt. Menjünk...“

Silvica intett az elképedt őrnek, hogy nyissa ki a kaput, és az ifjú regényíró betessékelte a belső udvarra, amelyet monumentális épület uralt, és annak a gyomrában legalább tizenöt-húsz szerkesztő és korrektor dolgozott feszített tempóban. Az előszobában Silvica Zgură leültette a fiút, és kopogtatás nélkül belépett a főnök irodájába, otthagya a fiatalembert, hogy bámulja a falon egy élő klasszikus ihletett, megvilágosodott pillanatában keletkezett, berámázott szövegét: A ROMÁNSÁGOM A LELKEM (LIVIU BESCHIERU).

Tolică azzal vesződött, hogy rendet tegyen az íróasztalán felgyűlt papírok között, de rögtön hagyta a csudába, felállt az óriási karosszékéből és széttárta karját, amint meglátta elbűvölő szeretőjét: „Lám, megjött az én lusta cicám is!” A főnök lábujjhegyre állt, hogy megcsokolja, miközben szőrös kezével megmarkolta a fenekét. De a könyvkiadó kopasz fején a gusztustalan izzadságcseppek Silvicát arra készítették, hogy a szokásosnál korábban kibontakozzon az öleléséből. Ez a kopaszság, ami régebben szórakoztatta vagy meghatotta, most az öregedés visszataszító jeleként tűnt fel előtte.

„Nyughass egy kicsit, szerelmem... Itt van egy fiatalember, beszélni akar veled. Azt állítja, hogy írt egy nagyon jó regényt...“

Silvica az irodát az előszobától elválasztó ajtóra mutatott, és a főnök kéjes mosolya abban a pillanatban elillant. Arckifejezése mély tanácsalanságot tük-

rözött: „Miféle fiatalember? Miféle regény? Megmondtam annak az idióta őrnök, hogy dobja ki az összes félkegyelműt, akinek az a rögeszméje, hogy remekműveket ír...”

„Én engedtem be, Tolică... Úgy tűnt, hogy... Értelmes valaki. Mibe kerül, ha pár percre szóba állsz velem?”

„A faszomat...”, káromkodott a foga között váratlanul a könyvkiadó, amitől a szeretője összerezzent. „Silvica, te tényleg azt hiszed, hogy nekem nincs más dolgom? Ki ez a pasas? Ismered?”

Vulpescu éles pillantást vetett a titkárnőjére.

„Fogalmam sincs, kicsoda... Csak gondoltam...”, hebegett Silvica zavarral vegyes szégyenérzettel.

„Rendben... Mondd meg neki, hogy jöjjön be. De többé ilyen ne forduljon elő! Ez legyen az utolsó eset!”

Silvica Zgură kipirulva kilépett az előszobába, és ott találta a kopott farmeros férfit még gondterheltebben, állát a tenyerére támasztva. Miután merengéséből kiragadva a regényíró belépett a főnök irodájába, a titkárnő kibírhatatlan kíváncsisággal a kulcslyukhoz hajolt, hogy kihallgassa, mit beszélnek ott bent.

Látta Tolică az óriási karosszékében, amint úgy tesz, mintha mélyen belemerülne egy napló olvasásába. A fiatalember hátát is látta, ahogy jóságosan vár a főnökre. Tolică azonban rá se hederített. Végül néhány perc múlva a kopasz könyvkiadó felnézett a naplóból és szárazon annyit mondott: „Hallgatom!”

„Vulpescu úr, szeretném megmutatni önnek a regényemet...”, kezdte a fiatalember.

„Állj! Mutakozzon be előbb! Kicsoda ön?”, szakította félbe Tolică, az asztalon dobolva, amivel elárulta ingerültségét.

„A nevem Marcel Pulbere. A brassói bölcsészkaron végeztem...”

„Véletlenül nem Ion Pulbere költő fia?”, kérdezte a könyvkiadó.

Kuporogva, homlokával az ajtózárra tapadva Silvica Zgurának az volt a benyomása, hogy a főnök szeme jóindulatúan felcsillant.

„Nem, nem ismerem ezt a költőt...”

„Hm... Vagyis Bessarabia egyik legjelentősebb költőjét nem ismeri. Tulajdonképpen ezen nem csodálkozom. Maguk, mai fiatalok, eszméletlenül tájékozatlanok. De ne szaporítsuk a szót... Van magának pénze?”

A könyvkiadó szeméből végképp eltűnt a jóindulatú villanás, és a kérdése teljes közömbösséget mutatott.

„Nem értem... Milyen pénzre gondol?”

„Azt kérdeztem, hogy van-e pénze a regénye kiadására... Vagy talán nem tudja, hogy egy könyv kiadása pénzbe kerül?”

Silvica először érezte rosszul magát amiatt, hogy megosztja az ágyát egy ilyen rongy alakkal.

„Vulpescu úr, én azt hittem, hogy egy komoly kiadó szépirodalmat a saját pénzéből ad ki...”, mondta halkan, őszinte csodálkozással a hóna alatt a mappáját szorongató fiatalember.

„Aha, ha, ha, ha, ha, ha! Talán Grigore Vierunak vagy Liviu Beschierunak képzeletét, hogy az én pénzemen akarja kiadni a szövegeit?! Nekem van itt néhány szerkesztőm, mind az Írószövetség tagjai, és évek óta nem adom ki a

kézirataikat, ezzel szemben maga azt képzei, hogy kiadom egy ismeretlen valakinek a regényét, aki most végezte el az egyetemet... Micsoda nagyképűség! Aha, ha,ha, ha, ha!!!”

Vulpescu felháborodástól fojtott nevetése jobban illett volna egy artikulatlanul beszélő bábuhoz.

„De nem volna helyénvalóbb előbb elolvasnia a regényemet? És ha a kézirat tényleg jó, miért ne adná ki?”

„Azt ajánlja, hogy hagyjak abba mindent és olvassam a szövegét, mi? Van fogalma, hány magához hasonló névtelen alak várja ezt tőlem? És mi volna, ha mindet elolvasnám?! A vitát lezártam. Dolgom van! A viszontlátásra!”, mondta Tolică komoran, ellenszenvvel vegyes nyíltsággal.

Rosszindulatúan megrándult az arca, és a dolgok hirtelen világosan, a maguk teljes meztelenségében feltárultak Silvica Zgură előtt. A boldogsága már csak egy rongyos kiméra volt. Hiába irigyelte őt Raia, a naiv barátnője. Silvica a másodperc töredéke alatt rájött, hogy minden sokkal szomorúbb. Olyan volt, mint ha a vakító napfény behatolna egy csak általa látott galériába, és a sötétség eloszlásával az ott elrejtett kincseket egy rakás közönséges kővé változtatná át. És nem csak a szeretője életkora volt itt a lényeg. Az öregség, amiről brutálisan árulkodott a gonosz arcrángása, semmiség volt, olyan részlet, amit majdnem betörődve elviselt. Valami más nyomta a szívét. A férfi, akivel lefekszik, képmutató, fukar, goromba alakként jelent meg előtte, mint egy közönséges haszonleső! Igen, pontosan így álltak a dolgok. Nem ő húzott hasznót a főnök pénzéből, hanem a kopasz aggastyán használta ki az ő fiatalságát. Már az a tény, hogy Vulpescu nem íratta a nevére a garzont, csak bérelte, mutatta az aktuális helyzete törekenységét. Minden bizonytalan, hamis és lehangoló volt. Az öreg egész egyszerűen időnként megdugja őt, és egy szép nap majd kiteszi a szűrét. És az ő baldachinos ágyában egy idő múlva valami kiscsaj fog dőzsölni. Sőt, már most sincs semmi garancia arra, hogy Vulpescunak nincs másik nője is. És ha van még egy csaj, akit a könyvkiadó egy másik bérlakásban dug? Vajon nem azért siet mindig, Vulpescu vajon nem azért nem akar egész éjjel nála maradni? Mert valahol röhejes eltűrnie, hogy a pasi rohan haza viszontlátni a kövér banyát. És a helyzet még súlyosabb is lehet, gondolta Silvica, miközben a kulcslyukon a főszerkesztő bosszúságtól eltorzult arcát nézte. Lehet, hogy terhes! A fukar és képmutató vénember nem használ óvszert. És ha korábban ebben lehetőséget és a viszonyuk véglegesítését látta, megszabadulást a kövér banyától és az ő átalakulását – kitartott szeretőből – boldog feleséggé, most a terhességet garantált veszteségnek érezte. Vulpescu biztosan abortuszra kényszerítené, és ha ő úgy döntene, hogy megtartja a gyereket, feldühödne és sok kellemetlenséget okozna neki. Ez a cinikus és képmutató fráter egész biztosan a végsőkéig elmenne. Hogy lehetett ennyire vak? És milyen ostobának kellett lennie ahhoz, hogy azt képzelje, Vulpescu vesz neki egy autót...

Eközben a könyvkiadó irodájában heves vita alakult ki. És a barna fiatalember udvariassága elpárolgott. Becsmérelte a népi írók retrográd mentalitását, akik képtelenek megérteni azt a művészi gyakorlatot, amely egyszerűen lesöpri őket az irodalom porondjáról. És a Marcel nevű fiatalember mondanójából az is kiderült, hogy ezeknél a közepszerű népies írónál is ostobábbak azok, akik ki-

adják és reklámozzák őket. Ettől az égbekiáltó sértéstől Anatol Vulpescu katalpultált az óriási karosszékéből.

„Takarodjon innen, maga pofátlan alak!”, mennydörögte a kiadó, és a nyála kicsurgott remegő állára. A kopott farmernadrágos fiatalember ugyanolyan undorral kijelentette, hogy jószántából elmegy, mert belátja, itt hiába koptatta a száját, mélyen bánja a döntését, hogy betette a lábát az ostoba népi írók templomába. Ezek a szavak Vulpescut még jobban kihozták a sodrából.

„Hogy merészel így beszélni velem?! Kifelé, taknyos! Takarodjon!!! És ha még egyszer meglátom itt, hívom a rendőrséget! Kifelé, öregem!”, rikoltotta a kopasz főszerkesztő.

És Silvica Zgură összetört lelkében váratlanul megfogant a csodálat magja a lázadó fiatalember iránt. A lényeg, hogy a nagyképű kezdők, akik protekció nélkül behozták a kézírataikat a kiadóba, behúzott farokkal távoztak, és Vulpescu úgy lehordta őket, hogy utána csak pillanatnyi elmezavarnak tulajdonították az irodalmat és örökre elkerülték, míg ez a fiatalember nem kívánt személy létére milyen bátran és erélyesen lépett fel. Ennek a Marcelnak az egyéniségéből olyan ritka és erős igazságérzet áradt, hogy azonnal meghódította. És volt még egy apróság, amit Silvica szeme a kulcslyukon át a főnök kellemetlen beszélgetőpartnerén észrevett. Elegáns és rokonszenves fiú volt. És Silvica Zgură fejében szinte azonnal felmerült a kérdés: vajon neki volna-e bátorsága elhagyni Vulpescut egy ilyen jóképű srácért, lemondani a baldachinos ágyról és az éjjeliszekrényen hagyott dollárokról, képes volna-e robotolni és mindent előlről kezdeni? Nehéz és nyugtalanító kérdés volt, és Silvicának nem sikerült rá választ találnia, mivel Marcel Pulbere sarkon fordult és határozottan elindult az előszoba felé. Silvica felugrott, mintha megégette volna magát, sietve leült az asztalához. Marcel Pulbere elszárguldott a titkárnő mellett, odavetve neki egy mogorva „vizslátot”. Egy pillanatra találkozott a tekintetük, és Silvica Zgură a regényíró kék szemében a megvetés szikráját látta. Éppen mondani akart valamit, hogy megállítsa, de a torkán akadt a szó.

KOSZTA GABRIELLA fordítása

„A KÖZELÍTŐ MŰLT”

Korpa Tamás beszélgetése

Korpa Tamás: – Néhány, kissé távolabbi kérdéssel indítanám a beszélgetésünket. Íme az első: milyen íróeszközökkel dolgoztál az idők folyamán? Megvan még az írógéped, használod? Milyen eszközön dolgozol jelenleg? Tulajdonítasz-e valamilyen jelentőséget az írószerszámoknak és a feljegyzés mikéntjének?

Balla Zsófia: – Tintás töltőtollal írok a legszívesebben. Megvan még a két első, 14 évesen kapott kínai töltőtollam. Verset, esszét ezekkel írok a mai napig. Ritkábban, szükségből írok golyóstollal, utazáskor például. Több színt használok, legszívesebben zöldet és feketét. A füzeteimben javítgatok, ha már kiolvashatatlan a változtatások miatt a szöveg, akkor újra leírom. A majdnem kész verset begépelem a számítógépbe és javítgatom, ott fejezem be. A piros Erika táskairógépem is megőriztem arra az esetre, ha nem lenne áram (ez még kolozsvári reflex), és nem tudnék számítógépen dolgozni. A vázlatokat, változatokat sem szoktam eldobni. Van olyan jegyzetanyagom, 1980-ból, amelyet a mai napig nem tudtam, érzelmi okokból, feldolgozni.

– Mennyire írsz teroszerűen, célszerűen, abban az értelemben, hogy előre tudod, mit szeretnél megírni?

– Ha cikket, riportot, esszét írtam, akkor nagyjából tudtam, mit akarok rögzíteni, hogy mivel kezdek, és majd mivel zárok. A vers kitérői, képei, következtetései írás közben jutnak eszembe. A kezdés és a zárlat azonban többnyire eleve megvan. Az a kiindulás.

– Van-e az írásnak külön napszakja számodra?

– Nagyon is. Legjobban délután-este és éjszaka szeretek dolgozni.

– Felidéznél néhány olyan pillanatot, élményt Kolozsvárról, amit költőinek neveznél, vagy amiket a legköltőibb kolozsvári pillanataidként képzelhetünk el?

– A vers egy szóból, látványból, töredékből pattan ki. Egy ötletből. Kolozsváron a régi lakásunk inspirált, könyvek, emlékekkel átitatott tárgyak. Az ablakunkból a Fellegvárra és a város háztetőire láttam, a ferencendi kis barokk templom tornyára – és az ég aljára. Nekem Kolozsvár maga volt az inspiráció. Meg az olvasmányaim, a barátaim. És főként a tárgyak, amelyekkel körül voltam véve gyakori egyedülleteimkor. Néha egy-egy telefonhívás vagy újsághír volt a legmeggrázóbb az életemben. Életveszélyben is voltam, például 1975 tavaszán, a szülészetem. Fél órám volt a teljes méhszakadásig, mert a szolgálatos orvos nem hitte el, hogy a hét és fél hónapos terhességemmel megkezdődött a szülés. Felejt-hetetlen a rettegés, hogy nem hiszik el, amit mondok, mert én nem ordítottam, összeszorított szájjal csak az ágy vasát markolásztam... És felejt-hetetlen az a pillanat, amelyben az idő orvos, Rusu professzor elment mégis bemosakodni... Ő mentett meg. Ezek mind-mind nyomot hagytak a tudatomban, a lelkemben. 1989. december 21-én például a Főtéren álltam a tömegben, és abból, hogy kitétek egy hatalmas tévéképernyőt a Continental szálló (a volt New York) erkélyére, és azon azt a Mircea Dinescut láthattuk, aki addig a percig házi őrizetben volt, valóban elhíhattuk, hogy a diktátor elmenekült! Ismeretlenekkel ölelkeztem össze, sírtunk, neveltünk. Emlékszem a hazaérkezésekre. A város szélén kezdtek feltűnedezni a jól ismert épületek, közeledett a vonatunk a város s így édesanyám vagy a szerelmem felé. Mindig lényem mélyéig megrázott, amikor kivándorló barátaimat

kikísértük az állomásra. Voltak utolsó, rémületes pillanatok ekkor... Nem költői, hanem történelmi pillanatok sokasága volt az, amelyeket rokonaimmal vagy legközelebbi barátaimmal éltem át. Ha a szülővárosom költői pillanataira gondolsz, akkor az számomra Kolozsvár látképe a Fellegvárról. Később ehhez kapcsolódott néhány váradi, nagyszalon-tai, székelyföldi és izraeli helyszín, emberek, városok, hegyek, tengerek, utak, erdők. És ehhez jött hozzá Budapest, ahol harminc éve élek. Innen Kolozsvárra megyek „haza”, de onnan (és bárhonnan Európából), ide, az Újlipótvárosba érkezem haza.

– *Ha színt kellene választanod, melyik passzolna leginkább a költészetedhez? Mi lenne az uralgó árnyalata a lírádnak?*

– Talán a puha sötétké. Az éjszaka fényekkel tűzdelt, áttetsző kék feketesége.

– *Még egy összevetésre vagy választásra kérnélek. Melyik volna az a kolozsvári építészeti forma (épület, tér, urbanisztikai elgondolás), ami – nyilván az architektúra formanyelvén – a leginkább rokonságra hozható saját poétikai törekvéseiddel, versvilágoddal?*

– Habár Kolozsvárnak ikonikus urbanisztikai elgondolása a Főtér és jelentősek a templomai (a Szent Mihály-templom, a Farkas utcai református templom), mégis, leginkább a ferencrendi kis templomot említeném, mellette az egykori kolostor épületével (az én időmben ebben működött a Zenelíceum). De leginkább a Fellegvárról látható városkép áll közel hozzám, amely magába foglalja a Széchenyi teret (*Piața Mihai Viteazul*), benne a házunkkal és előtte a régi piaccal... És ha megfordítjuk a perspektívát: a folyosónkról jól látható a naplementében fénylő Fellegvár. A házunk fényképeire mindig összeszorul a szívem. Vagy annak a háznak a látványára a Sora-üzletház mögött, ahol Cselényi Laci és Sütő Ági lakott. Majdnem minden este náluk gyülekezett népes baráti körünk. Gyerekkoromban a járdánk mellett lovas kocsik álldogáltak, fiákkal, egy vagy két lóval, piacozó kuncsaftokra várva, akiket „rakományakkal” együtt hazaszállíthattak. A téren sokszoknyás hóstáti kofák, hatalmas rokolyákban, keményített fejkendőkkel, öblös zöldsárga kosaraikkal csalogatták a vásárlókat. Volt néhány bódé is, amelyekben sült kolbászt árultak nagy szelet kenyérral, és előttük hatalmas, zsírral telt kondérokban készült a tordai pecsenye. A fiákek helyét az 1960-as évek végén taxik vették át. Később a taxiállomást áthelyezték a Republica mozi elé, mert időközben átalakították a teret: a keleti oldalán lerombolták az eredeti, földszintes épületeket, és tömbházakkal szórták meg a helyüket. A Republica (ma Florin Piersic) mozi építésében középiskolásként én is részt vettem, a kötelező közmunkán. Emlékszem, márványdarabokat raktunk le az előcsarnokban, amelyeket a melósok körülöntöttek és lecsiszoltak. Utólag visszagondolva meglepő, hogy zeneiskolásként kemény fizikai munkára fogtak minket, hiszen óvnunk és vigyáznunk kellett volna a kezünkre... Az épülő hatalmas tömbház földszintjén a mozi színpadja alatti rész olyan volt, mint egy labirintus. Közmunka közben vagy helyett ezekben az üregekben bújócskáztunk, kergetőztünk... Azért is idéztem fel a Széchenyi tér korábbi képét, mert azt őrzöm magamban. Azt is látom benne, ami már nincs, de engem háromévesen ezen a „nincsen” vezetett át anyám, fényképek is tanúsítják, szóval írnom és élnem kell ezzel a gyötrő visszavágyakozással is. Nemcsak a helyszínek és barátok meg rokonok, de az üzletek, a város festői, írói, zenészei is részei belső panoptikumomnak. Jó ideje minden éjjel a szüleimmel, Kolozsvárral, a lakásunkkal álmodom. Az átváltozó, eltűnő, de bennem eleven Széchenyi tér és egykori életem főszereplői sok versem képanyagával, költői gondolkodásommal is rokoníthatók. Ez az a háttér, az a verszene, amely előtt életem későbbi eseményei lezajlottak.

– *Műveidben – verseidben, esszéidben – a gyerek- és fiatalkori emlékeidet is feldolgozod, megidézed szüleidet, nagyszüleidet, családod haszid anyjai és apai ágait. Akinek izgalmas vagy szubtilis gyermekora van, azt írja és konfigurálja újra és újra az alkotás során? Hogyan tapasztalod: gyakran térnek vissza a gyermekkori emlékeid? Ezek otthonossággal vagy nyugtalansággal töltenek el?*

– Egyre nagyobb mértékben foglalkoztatnak gyermekkori, ifjúkori emlékeim. Éjjel kolozsvári emberekkel, helyszínekkel, a régi konyhákkal és szobáinkkal álmodom. Bizo-

nyos mértékig megdöbönt, hogy az emlékezés milyen erővel, mondhatom, agresszíven tolu föl bennem. Visszatérő fantáziaálmom volt gyermekkoromban a fehér sipkás pék bácsi, aki egy nagy szekrényrel táncol a fehér csempékkel bélelt tejbolt előtt. Volt az álomban valami vicces és félelmetes is. Ez a tejbolt a valóságban a Malomárok és a Dózsa György utca sarkán működött, kissé rézsút a Nagyposta épületével. Még nem jöttem rá az álom nyitjára. Diákkoromban egy ízben a Zeneakadémia, otthoniasan szólva a Konzi lépcsőjén mentem fölfelé, és a lépcsőház hatalmas ablakának négyzetében hirtelen megjelent egy kép, megláttam a nagyszüleimet, ahogy a gázkamra előterében vetkőznek... Akkor és ott fogtam föl, amit addig is tudtam. Akkor éltem át a múlt szörnyűségét, hirtelen zuhant rám elpusztított nagycsaládunk története. Sokszor, egyre többször jut mostanság eszembe, hogyan ölték meg őket. Egyre többet gondolok rájuk és persze a szüleimre, hogy milyen véletlenek folytán menekültek meg onnan. Huszonhárom évesen éltem át, akkor tetoválta belém a pillanat a szüleim és a családunk fölfoghatatlan sorsának történetét.

– *Szüleidnek és Tamás Gáspár Miklós szüleinek sorsa rokonságot mutat, sőt több szálon érintkezik is. Például édesanyád, Taub Berta és TGM édesanyja, Krausz Erzsébet egyaránt raboskodott a szamosfalvi börtönben 1943-ban. A családot és ismerősi köröd erős, karakteres nőalakjai, női sorsai hogyan befolyásolták az életedet, világlátásodat? Édesanyád, Taub Berta volt az első, aki a zárt, máramarosi haszid családból egyetemet végzett. Neki mekkora váltást jelentett a Szamos-parti nagyváros?*

– Igen... Az életemet, a gondolkodásomat – olvasmányaimon kívül – a szüleim és barátaim élettörténetei jelentősen befolyásolták. Anyám volt családjából az első, aki a Máramarosszigeten letett érettségét követően Kolozsvárra jött és egyetemre járt. Azt tudni kell, hogy anyámon és két korábban kivándorolt bátyján kívül szüleim családjából kevesen éltek túl a holokausztot. Mintegy száz megölt unokatestvért, rokont tartottak számon a szüleim a háború után. Anyám 1912-ben született, s mint legfiatalabb gyerek – az 1920-ban Amerikába kivándorolt bátyja támogatásának köszönhetően – már járhatott középiskolába, hol magyar, hol román nyelvűbe, az impériumváltásnak megfelelően. Az iskola- és nyelvváltás anyám beszédén, ha mondhatom így, nyomot hagyott. Jiddis volt az anyanyelve, tökéletesen beszélt magyarul, később románul is, az egyetemen pedig német-angol szakon végzett. Néha röviden ejtett egy-egy magyar kettőshangzót, ebből ki lehetett hallani, hogy kevert nyelvi közegben nőtt föl. Az 1930-as években azok a fiatal emberek, akik később a szüleim lettek, szerettek volna kivándorolni Palesztinába. Elegük volt a nemzetiségi létből, s főként az ébredező fasizmusból. A kivándorlás egyik feltétele egy tanfolyam, egyfajta átnevelő tábor elvégzése volt, hogy az értelmiségi zsidók is sajátítsanak el valamilyen kétkezi foglalkozást, mert erre volt az új államban a legnagyobb szükség. A szüleim ezen a néhány hetes, Marosvásárhelyen megszervezett táborban az úgynevezett Háhsarán ismerkedtek meg 1935-ben. 1936-ban keltek egybe. Megkapták a beutazási engedélyt Palesztinába, amely akkoriban még angol protektorátus volt. Csakhogy nem rendelkeztek elegendő pénzzel hajójegyre, mindketten szegények voltak, gyári munkásként dolgoztak a Belga Română szövetségben: édesanyám mint felvető, édesapám mint szövömester. Anyám munkaidőben a gyárban robotolt, délutánoként és szabad idejében a Ferenc József Tudományegyetemen hallgatta az előadásokat és vizsgázott le több év anyagából. Apám a harmincas évek végén kezdett prózát írni, cikkeket publikálni. A beutazási engedély megszerzését követően édesanyám legidősebb bátyjához fordult kölcsönért, hogy megvásárolhassák a hajójegyeket. De az amúgy cionista meggyőződésű báty nem segített nekik... Ekképp Bertuka és Karcsi Romániában ragadt. Hamarosan mind a ketten bekapcsolódtak az antifasiszta, közelebről a kommunista mozgalomba, ez is meghatározta a maradásukat. Végül mindkettőjüket deportálták 1944-ben, de nem egyszerre és nem együtt. Külön-külön megjárták Auschwitz, Holeischen (Holishov), Mauthausen és Ebensee táborait... Apám viszonylag hamar illegálisba vonult, Váradon

bujkált. Édesanyámat 1943-ban letartóztatták, ő a szamosfalvi börtönbe került, Tamás Gáspár Miklós édesanyjával, Erzsi nénivel együtt. Anyámat két hétig gumibottal verték, apám hollétét akarták kiverni belőle. Persze anyám nem ismerte apám rejtékelyét, hiszen csak üzeneteken és hírvivőkön keresztül érintkeztek évekig... Apám kicsit később többedmagával megpróbált átkelni a határon Feketeerdőnél, Romániába, mert tudta, hogy ott nincs deportálás. Ne feledjük, hogy ekkor Várad a bécsi döntés következtében Magyarország része volt. Sajnos elfogták a kis csapatot a határ közelében. Meztelenre vetkőztették, látták, hogy zsidók, feldobták őket az első Auschwitzba tartó vonatra. Apámat onnan átszállították Mauthausenbe, majd Ebenseebe, ahol bazaltsziklát csákányoltattak a rabokkal; láttam azokat a sziklába nyíló hatalmas repülőgéphangárokat. Amikor apám összeesett, feldobták egy hullaszállító kocsira. A hamvasztókemence szájánál a két sonderkommandós vette észre, hogy még él... és arrébb lökték... Bevitték a tábori „kórházba”, a revírbe. Néhány hét múlva, amikor az amerikaiak felszabadították őket, egy ápolónő a karján vitte ki a vöröskeresztes kocsihoz a 35 kilós apámat. Anyám Kolozsváron 1944 májusában vonult be édesapám húgával és szüleivel a téglagyári gettóba. Apám húgával, Irénkével együtt csodával határos módon túlélte a koncentrációs táborokat. Szüleim 1945-ben találkoztak újra Kolozsváron. Ekkor már nem szándékoztak kivándorolni, mert naivan úgy gondolták, hogy a szocialista Romániában is föl lehet építeni egy többnyelvű, többkulturájú országot, amelyben alapérték az egyenlőség, az igazságosság; az, hogy mindenki tanulhat, tehetsége szerint boldogulhat... Mindez történelmi illúzióknak bizonyult. Mondanom sem kell, az ötvenes évek uralmi és politikai gyakorlata szörnyű kiábrándulást jelentett szüleim számára. Ideológiai elkötelezettségük 1956 után teljesen meggingott. Apám a csalódásba gyakorlatilag belehalt. Az 1956-os események vérbe fojtása rendkívüli módon megviselte. 1959-ben hunyt el. Nekem, az akkor tízéves gyereknek azt mondta utolsó kórházi látogatásomkor, hogy „egy örülségre tettem föl az életem”. Anyám is teljesen kiábrándult, de lassabban... Először csak a szocializmus tényeiből, mindennapi gyakorlatából, azután az eszméből is... Visszatért eredeti foglalkozásához: nyugdíjazásáig német nyelvet és irodalmat tanított a kolozsvári Bolyai Egyetemen.

– Apáitok – Balla Károly és Tamás Gáspár – multitálentumok voltak, mégis mind a kettőjüket íróként őrzi inkább az emlékezet. Egy interjúban így nyilatkozik: *édesapádnak „abszolút hallása volt. Soktehetségű és korán ellobbanó emberként tűnt el, nagyon korán. Zenélt, rajzolt, írt, színészkedett is egy rövidke ideig. Mindenben tehetséges volt, de semmiben sem eléggé kitarító. Végül íróként, szerkesztőként maradt fenn a neve”. Gazsi pedig Apa száz éve című megrendítő portréjában ekként fogalmaz: „...kitűnően hegedült, nagyszerűen rajzolt és festett, félelmetes pókerjátékos volt és virtuóz sakkozó, elképesztő volt kezűgyessége és mechanikai, no meg matematikai készsége, még az enyémnél is jobb szövegmemóriája, magyar nyelvtudása egyedülálló”. Aztán azt is hozzát teszi: „Apa nem volt jelentős író”. Erdélyi emberek voltak, erdélyi műveltséggel, sokrétűséggel. Balla Károly és Tamás Gáspár írói tehetsége mintha bennetek, Balla Zsófiában és Tamás Gáspár Miklósban teljesedett volna ki. Apáitok milyen viszonyban voltak egymással? Ők például muzsikáltak együtt, összejártak? A ti – vagyis a gyerekek – élete szorosan összefonódott?*

– A szüleink összejártak, egy nagyobb, közös kolozsvári értelmiségi baráti kör tagjai voltak. Gazsi bácsi sosem hallottam hegedülni. Úgy hiszem, nem muzsikáltak együtt apámmal. Íróbarátság volt az övék. Összekötötte őket a mozgalom, az illegalitás és a naiv hit az új világban. Amikor Gazsi született, anyu bement a kórházba megnézni az újszülötöt. Erzsikének több vetélése volt a háborús évek alatt, s már elég idős volt, amikor Gazsi érkezett. A kisdéd olyan volt, mint egy bebugyolált, kis vekni, piciny fiúcska, mondta anyám. Én pedig már ott voltam a hasában, három hónapos terhes volt velem. Gazsi 1948 novemberében, én 1949 januárjában születtem, kisgyermekkorunk óta ismertük egymást. A legkorábbi emlékem 3-4 éves korunkból származik: Gazsi megy a kis rövidnadrágjában az asztal körül, magyaráz, magyaráz, magyaráz, és nem jön az asztal alá játszani velem...

Két évig Bukarestben tanult klasszika-filológiát. Emlékszem, amikor hazlátogatott, nyitott kabátban, hosszú sállal rohangált, beszélt nekem az új eszmei áramlatokról... Gazsi egyik utolsó tanulmányát a verseimről írta. Barátságunk a haláláig tartott.

– Közös történeteink itt lebegnek Kolozsváron *című interjúban beszéltél Vig Emesének arról, hogy édesapád hamis születési papírokat, igazolványokat gyártott barátainak, ismerőseinek – köztük Gáll Ernőnek, a későbbi filozófusnak és szerkesztőnek –, akik közül többen ezeknek az iratoknak köszönhették életüket. Ez az életmentő misszió elfelejtődött idővel, vagy az érintettek azért jelezték Balla Károly felé később is hálájukat?*

– Apám Váradon bujkált, egy ideig sikerrel, később mégis elkapták és deportálták. Ekkoriban a rejtkehelyén gyártott hamis igazolványokat, többek között régi barátjának, Gáll Ernőnek, akit így nem deportáltak. Az igaz, hogy kényszermunkára mégis elvitték. De életben maradt. Soha senki nem köszönt meg apámnak semmit. A háború után, amikor Gáll Ernő már jelentős állásokat kapott a sajtóban, és főszerkesztőségig, professzorságig vitte, soha, semmilyen formában nem köszönte meg az életét apámnak. Mi több, később, amikor anyám miattam fordult hozzám, hogy – protekcióm nem lévén – a jegyeim alapján bejussak a konzervatóriumba, Ernő elviccelte a dolgot, és a legkevésbé sem segített.

– *Láttad édesapádat írni? Ha igen, mennyire volt ez mindennapos tapasztalat? Könnyen vagy gyötrődve írt? Voltak közös – csak rád és rá tartozó – rituáléitok, játékaik?*

– Apu a legtöbbit a dolgozószobájában tartózkodott, kivéve, amikor újságíróként vidékre kellett utaznia, vagy az Állami Irodalmi Kiadó Horea úti fiókszerkesztőségében volt jelenése, ahol utolsó éveiben dolgozott. Amikor írt, akkor a szobájába nem mehettem be... Ott vágni lehetett a füstöt. De azért 7-8 évesen be-besurrantam, és miközben elmerülve járatta a töltőtollát vagy kopogtatott az írógépén, én a hamutartón heverő cigijébe észrevétlenül beleszívtam, majd kiosontam... Néhány év múlva, író- és művészbarátaim között könnyedén szoktam rá a cigarettára, és csak 38 évesen hagytam abba a dohányzást. Sokan jártak hozzá, írók, színészek, festők, például Harag György színházi rendező is. Komoly snapszlipartikat játszottak. Nem pénzben, hanem szemes babban... Apu sokszor játszott velem is. Megtanított kártyázni, römizni, sakkozni, malmozni, és persze gyakran hegedült nekem és a vendégeinknek, főként népdalokat. Gyerekkorában ugyanis mőcvideki lakodalmakban muzsikált, így jutott egy kis pénzhez. Ösztönös tehetség volt, abszolút hallással. Később, zenetanárim – Demény Piroska, Szenik Ilona, Jagamas János – folk-lóróráin tudatosult bennem, hogy apám – saját maga készítette, robusztus hegedűjén – a legrégebb népzenei réteghez tartozó, ereszkedő, kvintváltó, azaz a legértékesebb, régi stílusú népdalokat játszotta és tanította meg nekem. Repertoárjából ösztönös jóízléssel hiányzott a magyar nóta, népies műdal, románc, jól ismerte viszont a román folklórt. Élete utolsó éveiben vásárolt egy lemezjátszót, klasszikus lemezekkel. Vele hallgattam először Beethoven *Ötödik* és *Hetedik szimfóniáját*, Kabalevszkij *Hegedűversenyét* David Ojsztrah előadásában. Úgy rajongtam érte, ahogy egy nyolcéves gyerektől kitelik. Ennyi voltam, amikor Apu elköltözött tőlünk. És tíz, amikor meghalt, egy bukaresti kórházban. Anyám gyakran szólt: Látogasd meg apádat...! Mindvégig látogattam...

– *A te döntésed volt, hogy zenei pályán tanulsz tovább? Miért váltottál a zongoráról hegedűre? Kik voltak rád legnagyobb hatással a zenetanáraid közül? Milyen volt a Zeneiúteum hangulata a ferences kolostor egykori épületében?*

– Apám zeneszerző barátja, Zoltán Aladár többször vendégeskedett nálunk. Ő vette észre, hogy miközben apu hegedül, én milyen tisztán éneklek a népdalokat. Javasolta, hogy taníttassanak zongorázni. A szüleim ezért adósságba verték magukat, részletre vásároltak egy rövid zongorát, egy régi Bösendorfert, és 1956 őszén felvételiztem a Guttmann Mihály fémjelezte Zeneiskolába. 3-4 évig zongora szakos voltam Bunzl Marika osztályában. Később szintén Zoltán Aladár javasolta, hogy a zongora mellett vonós hangszereken is tanuljak, mert egy zenekarban általában egy zongorista játszik, de 25-30 hegedűsre is

szükség lehet... A szüleim felfogadták a Filharmónia egy magyarul rosszul beszélő hegedűsét, hogy különórákat adjon nekem otthon. Kislányként, ahelyett, hogy feles vagy háromnegyedes hegedűn próbálkoztam volna, apu szinte brácsa méretű hegedűjével kellett csiszogva-csikorogva megküzdenem. Az alattunk lakó szomszéd néni ekkoriban mondotta is, hogy nehezen bírja Zsófia gyakorlását... Anyukám azzal vigasztalta, hogy csak 15-30 perceket hegedülök, mert a lánykát nem lehet többre rávenni. Emlékszem, bekészíttem a vekkert, lássam, ha lejárt a fél óra, nehogy egy perccel többet kelljen gyakorolnom. Titokban néha előreállítottam a nagy mánust... Anyu egyszer valahogy rájött, hogy tíz perc alatt telt el a fél óra. Kisebb botrány kerekedett belőle. Ötödiktől a hírneves Kouba Paula hegedűosztályába jártam. Velem ideges, szeretetlen tanár volt, utálta ugyanis a kommunistákat, vagyis a szüleimet. Amikor viszont már jobban ment a hegedülés, és Soós Gertrúd lett a hegedűtanárom, örömet leltem a hangszerben. Gertrúdot jó hegedűsnek és kedves embernek ismertem meg. A zongora maradt az amúgy kötelező mellékszak. Én tehát az ötödik osztálytól kezdve hegedű főszakos lettem – abból is érettségiztem. A zenetanáraink közül Guttmann Mihály karmesternek és Demény Piroska zeneelmélet-tanárnőnek köszönhetem a legtöbbet. Valamint Kormos (Székely) Gyula magyartanárom, Barabás Margit történelem- és Ileana Căpușan román nyelv- és irodalomtanárnőm volt rám a legmélyebb hatással. Egyetemi szintű előadásai valószínűleg szerepet játszottak abban, hogy végül is költő lett belőlem. De látogattam a Gaál Gábor Kör heti irodalmi estjeit is, bejártam a Képzőművészeti Egyetemre Földes László esztétika-előadásaira. Középkolásként közöltem az első verseimet, érettségim évében jelent meg első verseskötetem, *A dolgok emlékezete*, Bajor Andor szerkesztésében. Szerettem iskolába járni, szerettem a tanárait és az osztálytársaimat is. Nagyszerű emberek tanítottak matematikára, fizikára, biológiára, történelemre egy különleges épületben, az egykori (eredetileg dominikánus, később) ferencendi zárdában. Az épület magába foglalja Erdély legszebb gótikus termét, a refektóriumot is. Ez volt a Zeneiskola, a líceum díszterme. A középen álló hatalmas boltíveket tartó oszlop előtt zajlottak a felvételek, az év végi vizsgák, a házikoncetek, néha irodalmi előadások is. Tényleg, mintha egy másik, az időtől elkülönülő térbe érkeztünk volna meg reggelenként, amelyet átszótt a muzsika. Minden egykori cellából, szobából skálázás, vonós és fúvós hangszerek futamai szűrődtek ki. Az a jellegzetes otthonos hangzavar, amely hangversenyek előtt is hallható a színpadról... De abban, hogy középiskola után is zenei pályán folytattam tanulmányaimat, anyám érvelésének volt döntő jelentősége. Irodalom vagy filozófia szakkal (amelyek a leginkább vonzottak) bizonyára az ország távoli pontjára helyeztek volna ki – érvelt anyám –, ahogy azt kisebbségi, humán végzettségű ismerőseimmel, barátaimmal tették. Kötelező volt ugyanis az állami taníttatás fejében három évre elfoglalni valamilyen állást ott, ahova az állami szervek delegálták a végzősöket. A magyarokat leginkább románok lakta területekre irányították. Ez is az erőszakos nyelvi-nemzetiségi asszimiláció része volt. Nekem zenei végzettséggel nagyobb esélyem volt Kolozsváron maradni. Így is történt. Az egyetemi záróvizsgám előtt hívott meg a Kolozsvári Rádióhoz irodalmi-zenei szerkesztőnek a remek riporter, későbbi kolleganóm, Muzsnay Magda. Ő tanított a rádiózás fortélyaira is. Vele mentem első riportutamra, Nagyszalontára, ahol még beszélhettem Arany-leszár-mazottakkal...

– Gondoltál arra, hogy egyszer zeneművet komponálj?

– Főiskolásként Szalay Miklós zeneszerzőhöz jártam egy ideig komponálást tanulni. De az az igazság, hogy abban nem voltam tehetséges.

– Milyennek érezted Kolozsvár zenei életét? Kíváncsiságból összeszedtem néhány zeneszerzőt, zenészt, akik valamilyen módon kötődnek a városhoz (vagy tágabb értelemben rendelkeznek erdélyi kontextussal). Meglepett, hogy élvonalbeli szerzők sora innen rajzott ki, itt járt iskolába, rövidebb-hosszabb ideig itt élt és működött: Ligeti György, Vermes Péter, Orbán György, Selmeczi György,

Demény Attila, valamint Gheorghe Dima, Sigismund Toduță, Cornel Țăranu. De Kolozsvár díszpolgára Yehudi Menuhin, Yannis Xenakis, Krzysztof Penderecki is. Van valamilyen tetten érhető, saját vagy sajátos zenei alaphangulata, miliője Kolozsvárnak? Milyenek a koncerttermei? Te hová jártál?

– Kolozsvár zenei élete kiemelkedő volt, bár Ligeti és Kurtág például már rég Budapesten vagy másutt élt akkoriban. De járt, koncertezett Kolozsváron Bartók Béla is. Remek hangversenyélet folyt az Egyetemiek Háza Dísztermében. Sok nagyszerű zenész került ki a kolozsvári Zeneakadémiáról: Ágoston András, Orbán György előttem végzett egy évvel, Selmeczi György, Demény Attila pedig utánam... Minket, akadémistákat néha engedtek besurranni a hangversenyekre. A diákkoromban hallott nagy művészek (David Ojsztrah, Yehudi Menuhin, Henryk Szeryng, Szvjatoszlav Richter, Fischer Annie, a Lenin-grádi Filharmonikusok, Rudolf Barshai együttese) koncertjei után, később – már szerkesztő voltam – hangmesterként lapulhattam a rádióskabinban. A kollégám vagy én vettük technikusainkkal hangszalagra a hangversenyeket, és bemutathattunk a *Zenei Krónikában* egy-egy részletet vagy egy-egy neves muzsikus-vendéget. De stúdiófelvételeket is csináltam, főként szimfonikus és kamarazenei együttesekkel. Menuhinnal, Pendereckivel, Ferencsik Jánossal és másokkal interjút is készítettem a Kolozsvári Rádiónak.

– Meghallgattam Kabalevszkij hegedűversenyét, ezt az ötletekben gazdag, romantikus hangzásvilágú, lendületes zeneművet, amiből érettségiztél 1968-ban. Aztán elolvastam A dolgok emlékezete című, minimalista, feszültségteljes, szubtilis megfigyelésektől áthatott, a derűt sem nélkülöző debüt-kötetedet, ami szintén ebben az esztendőben látott napvilágot. Zenélés, írás. Ekkor már életed mérlegének serpenyőiben azonos súllyal foglalt helyet a zene és az irodalom? Érdekelne, hogy pályakezdőként kinek mutattad meg a verseidet? Milyen tanácsokat kaptál? Hogyan jutottál el az első kötetig?

– A dolgok emlékezete és a Kabalevszkij-hegedűverseny között nem sok hasonlóság van. A könyv anyagát 15-18 éves koromban írtam, 1968-ban jelent meg Bajor Andor utószavával. Brassóban, 15 évesen, egy betegség miatti szobafogság idején kezdtem ezekben a rövid, csattanóra épülő versekben a tárgyakat megszemélyesítve beszéltetni. Bodor Pál figyelt föl rám az irodalmi körben, és Bajor Andorhoz küldött a kötetemmel. Ő volt az a nagyszerű, művelt, vershez értő író-költő és kiadói szerkesztő, aki az Állami Művészeti Kiadónál a könyvemet lektorálta, gondozta, s akihez mindig elvittem az új verseimet. Ő lelkiismeretesen, szigorúan és sok humorral beszélte végig velem az anyagot. Ő mutatott be, s adta oda az 1968-ban megjelent első kötetemet, *A dolgok emlékezete*t egykori nagyváradi osztálytársának, Réz Pálnak, ő pedig egy budapesti vacsorán, amelyre engem is meghívott, Vas Istvánnak. Vas rendszeresen írt akkoriban a *Népszabadság*ba, többek között az induló fiatalok könyveiről, az enyémről is. Még megemlíteném azt, hogy verstanra gyerekkoromban előbb Bácski György költő-műfordító, majd Szegő György nyelvtanár-műfordító tanított. Végigzongoráztuk Vargyas Lajos, Horváth János, László Zsigmond és mások verstani köteteit. Kabalevszkij *Hegedűversenyét* pedig azért választottam vizsgadarabként, mert először apámmal hallgattam, lemezzről, tízéves koromban, 1959-ben, halála előtt néhány hónappal. Ez volt a komolyzene világába való bevezettetésem egyik személyesen is emlékezetes darabja. Szép mű, és annak ellenére, hogy csak ötödik osztálytól voltam hegedű fűszakon, mégis el tudtam készülni az első tétellel a középiskolai záróvizsgára. Apám emlékére választottam ezt. A Zeneakadémia hegedű szakára Mendelssohn *e-moll hegedűversenyének* első tételével jelentkeztem. De nem vettek föl, és a kudarcot nagyon megsínyletem. Minden szempontból. Az volt az elképzelésem, hogy zenészként (egy zenekari állásban) élek majd, és közben írok. Hogy ne kelljen a versben, az írásban politikai, kenyérkeresési kompromisszumokra kényszerülnöm. Nem lettem zenekari muzsikus. Zenetanári szakon végeztem, majd a Rádiónál zenei szerkesztőként dolgoztam 13 évig, amikor felszámolták a vidéki stúdiókat. Ezen évek alatt éjszaka írtam, és verses-

könyveket publikáltam. Minden látszat ellenére számomra kisgyerekkorom óta az irodalom volt a legfontosabb.

– *Miért alakult ki az a szokásod, hogy írás előtt vagy közben meghallgatod Schubert A halál és a lányka című vonósnégyesét? A zene felszabadít, megpezsdít, előkészít, áramoltat benned valamit? Mit kapsz ilyenkor Schuberttől?*

– Schubert mindig arra kell(ett), hogy az embert kivonja a mindennapokból, hogy gyorsabban átkerüljön a koncentrált kifejezőmód büvkörébe. Az is igaz, hogy sokkal jobban meg kell feszíteni a figyelmem, éppen a zene miatt. Erre a stimuláló hatásra nagyon jól tudtam reagálni, kivéve, ha prozódiaileg bonyolultabb struktúrákkal kellett dolgoznom a versben. Ilyenkor elzártam a zenét, amíg kidolgoztam a vers ritmikai formáját. A zene jót tesz velem. Megnyugtat, eloszlatja a depressziót, felszabadít, energiát ad. És főként gyönyörködtet. Boldoggá, azaz szabaddá tesz. Még ha ez, az életemre nézvést, többnyire csak illúzió.

– *Milyen feladataid voltak zenei szerkesztőként a rádiónál? Érvényesíthetted saját ízlésedet valamilyen módon?*

– Viszonylag szabad kezet kaptam, és kiváló kollégáim voltak. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy amikor a rádióhoz kerültem, három zenész dolgozott a magyar adásnál. Amikor 13 év múlva, 1985-ben feloszlatták a stúdiót, már csak egyedül én voltam magyar zenész az osztályon. A többiek kivándoroltak, meghaltak. Úgyhogy a *Zenei Krónikától* a kóruszenéig, a zenés óvodásműsörtől az operaénekes-portrékig, a prózai adások zenei betétjeitől az önálló zeneműsorokig (szimfonikus, kamara, kórus, népzene, gyermekműsor, tömegdalok) mindent nekem kellett ellátnom: önálló zeneműsorokat fel- és lekonferálással, interjúkat, zenei krónikát és stúdió- meg helyszíni felvételeket. A külsős munkatársak közül kiemelném László Ferencet, László Dezső esperes, egyháztörténész fiát, fuvولاتanárt, aki a bukaresti Zeneakadémián tanított, és hetente ingázott. Minden áldott héten hazajött Kolozsvárra négy napra. Nálam a *Zenei Krónika* adásainak volt rendszeres munkatársa. Ferenc többkötetes Bartók-kutató, a legjobbak egyike volt. Nagyszerű volt ezzel a nagy tudású, szellemes emberrel műsorokat készíteni. László-Bakk Anikó zenepedagógus a *Zeneóvoda* adásainak volt állandó munkatársa. Demény Piroska, az egyik legjobb folklorista, zenetanár pedig a népzenei adások nagyobb részének külső munkatársaként tevékenykedett. Rendkívül értékes anyagokat gyűjtött össze, járta a falvakat, ha kellett, traktoron, alkalmi teherautón jutott el távoli térségekig, adatközlő énekesekig. Nem is adtam be mindegyik felvételét a Szalagtárba, hanem a szekrényemben őriztem őket. Fennállt ugyanis az a veszély, hogy egy-egy értékes tekercs eltűnik vagy „újr felhasználás” áldozata lesz (kollégák letörlik, és más anyagokat rögzítenek rajta). Csupán a rendszerváltást követően adtam be a felvételeit. De eljuttattam a legfontosabb tekerceseket korábbi folkloristáimhoz is, például a nagyszerű Szenik Ilonához. A stúdió felszámolása után különben az archívum egy ideig rácsok mögé került, a szó szoros értelmében: teherautókra dobálták, és úgy vitték le a hangszalagot az ötvenes években hírhedtté vált jilavai börtönbe, amely akkoriban már csak raktárként szolgált. A forradalom után kerültek vissza a szalagok (vagy egy részük) Kolozsvárra. De én 1989 után többé nem mentem vissza a Rádióhoz.

– *A vidéki rádióstúdiók bezárását követően egy nem éppen hagyományos művészeti-értelmiségi életfordulatban volt részed: az Előre című központi napilap agráripári tudósítója lettél. Kelet-európai karriertörténet, made in Romania. A te személyiséged és a traktorista brigád szántási terve elég távolinak tűnik. Milyen megbízatásokat kaptál? Tudtál meríteni, profitálni szépíróként e terepmunkából és radikálisan más (világ)tapasztalatból? Volt akkor lélekjelenléted, hogy íráskérdésként, írásproblémaként tekints erre az öt éven át tartó szituációra?*

– A diktátor-házaspár egyik napról a másikra bezáratta, feloszlatta a stúdiókat, mert nem találták világnézetileg eléggé elkötelezetteknek őket. A román műsorokat sem. Más

állást nem sikerült szereznem, politikailag ugyanis nem voltam a diktatúra számára megbízható. Mivel édesanyám nyugdíjas volt, és első férjemtől, Marius Tabacutól már elváltam, nem volt, aki eltartson, így hosszabb huzavona után a bukaresti székhelyű, országos magyar napilaphoz (politikai harsonához), az *Előréhez* helyeztek, Domokos Géza – a Kriterion Könyvkiadó nagyszerű igazgatója – közbenjárásának, széles körű kapcsolatainak köszönhetően. Az *Előré*nél már, mint politikailag megbízhatatlan, nem írhattam arról, amivel addig foglalkoztam, zenéről, irodalomról, hanem kizárólag iparról, mezőgazdaságról, amihez, enyhén szólva, nem konyítottam... Minden riportút előtt napokig kerestem lexikonokban, kézikönyvekben, hogy megértsem majd, mit termelnek, és hogyan abban a gyárban vagy kollektív gazdaságban, ahová tudósítani küldtek... Beviszik a gyárba a disznóbőrt, és a másik kapun kijön a cipő. De mi történik közben? Végigjártam a gyárban a folyamatot, és azt írtam le. Szerettem volna megérteni, milyen változásokon megy keresztül az anyag. Érdekel, mint egy gyereket, hogy miből mi lesz, és ez hogyan tárható az olvasó elé – ennyiben mindenképpen íráskérdést is jelentettek ezek a cikkek. Kemény, keserves időszak volt. Nagyon szenvedtem a kilátástalan helyzettől. Sok télen át utaztam fűtetlen vonatban, aludtam jéghideg szállodai szobákban. Havi kvótára dolgoztunk: minden hónapban teljesíteni kellett az előírt nagy oldalszámot. De a legrosszabb az volt, amikor tudtom és engedélyem nélkül beleírtak egy-egy Ceaușescu-idézetet a megjelentetett szövegembe. Hiába tiltakoztam – nem volt hova menekülni... Nem vándorolhattam ki, mert a lépéssel azt kockáztattam volna, hogy már idős, lágert és börtönt megjárt anyámat egyetlen támasz és rokon nélkül hagyom az országban. Ugyanis előfordulhatott volna, hogy engem a határnál már nem engednek be, látogatóba sem, ahogyan ez Tamás Gáspár Miklóssal meg is történt. Idős édesanyja költözött ki végül Magyarországra. A nyolcvanas évek legvégén a főnököm tollából egy cikkembe csempészett, önkényes idézetbetoldást olvasva szívrohamot kaptam. A volt férjem, Marius Tabacu vitt be – mentők nem lévén – a kolozsvári szívkórházba. A rehabilitációmát egy művelt, halk, kedves moldovai származású román orvos felügyelte, akivel sokat beszélgettem. Az egyik EKG-vizsgálat alkalmával, 1989 novemberében szinte végső kétségbeesésben mondtam neki: Doktor úr, én vagy kivándorlok innen, vagy öngyilkos leszek. Mire kijöttem a kórházból, már megkezdődtek a decemberi események. Arról értesültem, hogy körbevették Tőkés László temesvári parókiáját... valami elkezdődött! Éjjelenként órákig hallgattam a Szabad Európa híreit... Villámgyorsan zajlottak az események. December végére eltűnt a diktátor-házaspár a román közéletből... valódi felszabadulás volt. Legközelebb januárban kellett szívellenőrzésre mennem, az orvosom pedig kedvesen megkérdezte: „Ugye, most már nem akar elmenni? Látja, azért a puliszka is robban...” Megöleltem. Éreztem és láttam rajta, hogy büszke. Minden szomszédos ország lerázta már korábban magáról a szocializmust, és végül Romániának is sikerült. Az ország nagyobb városaiban zajlottak a tüntetések, végre utcára mentek az emberek, pillanatok alatt szétrepedt a diktatúra. Igaz, Romániában lőtt is a katonaság... Csak Kolozs megyében 46 halálos áldozata volt a decemberi forradalomnak. Én is az utcán voltam december 22-én.

– *Milyen a diktatúra-konyha? Határt szabott-e az étkezési- és ételkészítési fantáziának az önkény? Olvassuk tőled, hogy a főzés intimitás, odaadás, elfogadás, párbeszéd, transzcendens bizalom dolga... A zsidó gasztronómia jelen volt-e az életedben?*

– Jó kérdés. Karalábéból főzeléket, a leveleiből levest. A havi tíztojásnyi (!) fejadagot be kellett osztani. Egy sovány csirkefészekemért hajnalig álltunk sorba... Minden élelmiszerbolt előtt, a kenyérbolt előtt is, kilométeres sorok gyűrűztek. És az sem volt bizonyos, hogy néhány óra sorban állás után még jut a zöldségből, olajból, kenyérből vagy a mosóporból. Igen nagy szükség volt fantáziára. Vagy vidéki ismerősökre, árusokra, akik jó pénzért hoztak néha ezt-azt. A zsidó gasztronómia jelen volt az életünkben, amennyiben a hitközségnek volt kantinja, étkezdéje, és bizonyos időszakokban ott ettünk, vagy onnan

vittünk haza ételt, mert azt két napra is be lehetett osztani. Persze, főként az 1989-es változás után, már javult a helyzet. Úgyhogy anyám az otthoni, máramarosi zsidó ételek receptjeire is meg tudott tanítani... A tarkababból készült sóletre, céklalevesre, tojásos hagymára (itt zsidó tojásnak nevezik), falshalra (falscher Fisch). Az utóbbit úgy készítjük, hogy feltesszük a vizet reszelt hagymával, egy fölszeletelt petrezselyemgyökérral, 2-3 szeletelt sárgaréppával főni, hozzáadunk sót, pár szem borsot, pici cukrot. Aztán a darált majorsághúsból (itt szárnyashúsnak mondják) az áztatott, kinyomkodott zsemélével, tojással, reszelt hagymával gombócokat gyúrunk, amelyeket – ha a zöldség félig megfőtt már – beleeresztünk a forró, zöldséges lébe. Legvégül belefőzzük a hosszúkás krumpliszeleteket. Amikor az is megpuhult, akkor készen van az étel. A falshal egy jellegzetesen szombati étel, mert hidegen is fogyasztható, szerintem úgy finomabb is. A szigorú vallási szabályok értelmében minden munkavégzés (beleértve a tűzgyújtást és főzést) tilos szombaton. Emiatt is részesítették előnyben ilyenkor a vallásos zsidók a falshalat vagy például a sóletet, mert ezek elállnak, szombaton akár hidegen is fogyaszthatók. Nálunk vallási megfontolástól függetlenül voltak jelen az étlapon.

– *Egzisztenciális bizonytalanság, útlevelemegvonás, részleges publikálási tilalom, a titkosrendőrség fürkésző ügynökei és az általában sokszor emlegetett, megtartó, inspiráló, afféle kulturális vitaműhelyként is funkcionáló baráti társaság néhány tagjának – TGM, Fränkel Anna, Gál Anna és Cseke Tamás, Orbán György, Cselényi László és Sütő Ági, és még sokak – kivándorlása a legszilárdabb hitet, meggyőződést, értékválasztást is megrengetheti. „A számtalan búcsú-buli, a lassanként széthordott könyvek és lakások látványja, az ismétlődő búcsúzkodások az állomáson, az akadozva váltogatott, gyérülő levelek. Egyre mélyebbre süllyedt a közös múlt, visszafele rohantak az évek (...), ha egyikünk kilép a sorból, súlyosbodik azoknak a terhe, akik még nem ugrottak ki alóla” – írod A darázs fészke című esszédben. Felidéznél egy olyan kivándorlás-bejelentő pillanatot, amit sosem fogsz elfelejteni? Hogyan lehetett „alkalmazkodni” az egyre súlyosbodó terhekhez?*

– Az egyik mély trauma Tamás Gazsi és első felesége, Fränkel Anna, majd Cselényi Laci és Sütő Ági kivándorlása volt. Gyakorlatilag menekült, ki merre tudott: Németországba, Izraelbe, Magyarországra, az Amerikai Egyesült Államokba, Kanadába. A barátaim és a rokonaim szinte egy szálig kivándoroltak, Marius Tabacut és feleségét, Enikőt, valamint Egyed Pétert kivéve. Borzasztó volt, amikor az állomáson várakoztunk, és egyszer csak el kellett köszönni..., elindult a vonat. Uralkodtunk magunkon, ám soha nem lehettünk biztosak abban, hogy tudunk-e majd levelezni, és hogy látjuk-e még egymást. De senkinek sem mondtam, hogy ne menjen el, hiszen elviselhetetlen volt a rendszer, amelyben felnőtünk, és amelyben elég sokáig éltünk. Inkább menjenek, mintsem belehaljanak abba, amit átélünk. Aki kivándorolt, azt a sajtónyilvánosságban onnantól mély hallgatás övezte. Nem lehetett írni róla, nem publikálhatott Romániában. A postánkat a hatóságok elolvasták, és a személyes, privát csatornák is eldugultak időnként. De több barátom gondot fordított arra, hogy valamilyen módon hírt adjon, megküldje nekünk újabb műveit, feltéve, ha nem hallgatott el végleg, mert ilyenre is volt példa. Én 44 éves koromban, azaz csak 1993-ban jöttem el, amikor már szabadon lehetett utazni, és végül édesanyámat is kihozhattam. A Ceaușescu-rendszer otthon, Kolozsváron éltem át.

– *Szilágyi Domokos öngyilkossága – közvetlenül az emigrációs hullám előtt – közös generációs élményetek lett? Mennyire sokkolt titeket az ő „kilépése”? Emlékszel a napra, amikor megtudtad? „Kerestelek, de nem valál” – illesztetted Esős nyolcasok című versed végére Szilágyi Domokos – 1976 októberében, vagyis napokkal a végzetes tett előtt – ajtókon hagyott cetlijét.*

– Nagyon sokkolt. Néhány nappal a halála előtt járt nálunk, és hagyta ott a kézjegyet. Élete vége felé ugyanis többször meglátogatott, hosszan beszélgettünk. A megismerkedésünk sem volt éppen mindennapi. Az *Utunk* hetilap évfordulóján gyűltünk össze jó sokan a szerkesztőségben. Idővel népdalokat kezdtünk énekelni. Szisz volt az egyik, én pedig a másik, aki valamennyi – szóba hozott – népdalt tudta. Élveztük a szövegeket, olyan töb-

bedik vagy sokadik strófákba is belekezdünk, amelyek a jelenlévők számára már ismeretlenek voltak. Később a lakásán felvettem három versét, és készítettem vele egy beszélgetést. Mondanom sem kell, a rádiós szekrényemben őriztem (rejtegettem) a hangját Demény Piroska néhány folklórananyagával együtt. Költőként és emberként is felnéztünk rá, személyesen és nemzedékileg is. De nem ő volt az első, sem az utolsó a barátok és kollégák sorában, aki az életből kilépett. A barátaink önkéntes (és néha „balesetszerű”) halála volt a legszörnyűbb, amelyet azokban az években át kellett élnünk.

– Említetted az (át)élés szót, ami miniatúr remekednek, az Ahogyan élsznek is kulcsa („Ahogy élek, az a hazám.”). Szócs Géza – aki szintén tagja volt baráti társaságoknak – a Születésnapomra című versében múlt időbe helyezve idézi („Az volt hazám, ahogy éltem”). Mielőtt Esterházy Péter erdélyi útjairól érdeklődnék, megkérdezem, hogy Gézával milyen volt a kapcsolatot kolozsvári időszakokban? Készülő szövegeiteket megmutattátok például egymásnak?

– Szócs Gézát, ha jól emlékszem, Cselényi Laci mutatta be nekem. Ők gyermekkori barátok voltak. Géza épp túl az érettségin, orosz szakra felvételizett az egyetemen. Mikor fölkeresett – elhozta a verseit –, elámultam, milyen tehetséges, milyen biztonsággal használja akár a legbonyolultabb versformákat. Költői hangja egyéni volt, kezdettől fogva. Feljárt hozzám beszélgetni. József Attilát istenítette, és őt én is nagyra becsültem. Együtt szidtuk a Babbitshoz törleszkedő Illyés Gyulát; de azt is kritizáltuk, ahogyan József Attilával viselkedett... Vicces történet volt, hogy egyik barátnőm – színházból hazafelé menet – látta, hogy Géza apja, Szócs István éjfélkor a házunk közelében leleselkedve várja, mikor jön le a fia... Nem hitte el, nyilván, hogy a fia nem udvarolni jár hozzám, hanem beszélgetni. Géza rajongott például Weöres alakváltásos, formai bravúroktól ragyogó írásmódjáért. Meg is hívta Kolozsvárra... Emlékszem, a Sétatéren kószáltunk, ott beszélgettünk arról, mit gondolunk Szilágyi Domokos költészetéről. Nem voltunk feltétlen rajongói, ahogyan az akkoriban divat volt... A baráti köröm befogadta Gézát. Azt hiszem, közöttünk ő volt a legtehetségesebb. Persze, sokszor ugrattuk fantazmagóriái miatt, és korán kiismertük a konfabulációit, jobboldali nézetrendszerét, nőfaló, férfi-trófeákat gyűjtő természetét... Mire az ország elhíresült ellenzékije lett, már nem voltunk jóban. Sokszor végett ugyanis a barátság, a tisztesség törvényei ellen. A rendszerváltás után alig találkoztunk. Budapesten hamar a hatalom kegyeibe férközött. Sajnálom, hogy kivételes költői tehetsége, a művészetért kiáltó energiamegnyisége később teljesen felemészte a rangkórság és vagyonszerzés hajszájában. Sok olyan történet van, amiről nyilvánosan nem beszélünk... Az ember a régi baráti érzelmeket, a közös múltat is félti: csalódásainkról többnyire hosszan hallgatunk.

– Kíváncsi volnék arra, hogy az 1700 oldalnyi megfigyelési dossziédban szerepelnek-e Esterházy Péter kolozsvári látogatásáról készült főljegyzések? Mert hogy az Esterháznak ajánlott Hogy gyógyíthatatlan című emlékversedben írod: „Visszaránt a huzat / kolozsvári szobánkba. / A titkos jelentések / megfigyeltje vagy. / Neveddel vesződnék / a tanult ügynökök”. Ügynöknek kellett lennie a talpán annak, aki a sziporkázó mestert kapta feladatul. Miket jegyeztek fel beszélgetéseitekről a szervek? Esterházy ismerte a kortárs erdélyi irodalom műveit, alkotóit?

– Igen, sok mindent elolvasott. Esterházy Péter többször volt vendégünk, Balassa Péterrel vagy Alexa Károllyal jött, mikor hogy. Ők átjártak Erdélybe még a diktatúra idején is. Hoztak kávé (életmentő egy írónak...), gyógyszert, sajtótermékeket, nemrég megjelent könyveket. Mikor mit sikerült elrejtetniük a szaglászó vámosok elől. Nagy csempészési tudásra tettek szert a barátaink, rengeteg ötletük volt. Például a könyveket műanyag zacskóban a mosóporos dobozba süllyesztették, és ügyesen visszazárták a dobozt. A diktatúrával való illetén találkozás roppantul fejleszti a találékonyságot és a kézügyességet. A régi *Mozgó Világ* szerkesztői egy ízben teljes létszámban jöttek el Kolozsvárra. Nekünk nagy öröm volt, mert minket már sehova sem engedtek utazni. De tréfán kívül: komoly kockázatot vállaltak, mert ha elkapták volna őket, akkor nemcsak elkobozzák az inkrimi-

nált tárgyakat, hanem visszafordítják őket, vagy felteszik az ellenvonatra. Sokszor évekre kitiltották a kultúrát csempészőket Romániából. Esterházy Péter tudott az erdélyi szerzőkről, személyes kapcsolatokkal is bírt, olvasta, ami elérhető volt számára, és tudta, mi az érték. Az ügynökök, mivel lehallgatták a telefonomat, tökéletesen tisztában voltak azzal is, hogy mikor érzézik, mikor vizitál nálam. Kétség nem fér hozzá, hogy ezeken az alkalmon magyar beszéző teljesített szolgálatot, aki valamennyire kapiskálta az írói tolvajnyelvet. Ennek ellenére a dossziémban fellelhető jelentések nagyon közhelyesek, semmitmondóak, az eszmecserék milyenségéből nem sok szűrhető le belőlük. De olyan „elzólásokat” sem tartalmaznak, amelyek miatt kitilthatták volna Pétert Romániából, vagy amit a szememre vethettek volna. Esterházy posztmodern beszédmódja akkor elevenen, felszabadító erővel hatott ránk Kolozsváron, saját akkori verseimen is látom, érzem. Megrendítő, hiteles és távlatos volt azzal együtt a hatása, hogy az én utam íróilag végül másfelé vezetett, nem a posztmodernhez. Esterházyt íróként, emberként, morális lényként, barátként is nagyra tartottam. Nagyon hiányzik a szelleme és a szókimondása, a humora és a szeretete ebből az irodalomból, ebből a közéletből.

– 1993-ban történt áttelepülésed okairól, az odáig vezető lelki útról több helyen írtál már. Engem most elsősorban az érdekelne, hogy volt-e a magyar fővárosban egyfajta befogadó, támogató közeg(ed), szociális és intellektuális kapcsolati háló(d), ahová (meg)érkezhetél? „Kik voltunk Kolozsváron? / s kik vagyunk azóta, miféle holmi? / hogy sorsunk súlypontja elgurult / s hogy átluggattak Felek kőgolyói? (...) Kik vagyunk életünk eleje nélkül itt (...) Most válik el, hogy kik voltunk a présben, / s hogy a kezdet szétzúz, vagy csak átalakít?” – teszed fel a kérdéseket Az élet két fele című nagykompozícióban.

– Úgy kerültem Budapestre, hogy 1990-ben Petri György kapott egy féléves ösztöndíjat Bécsben, és Pap Marival felajánlotta, hogy míg ők kint vannak, én őrizzem a lakást. Ez alatt a fél év alatt adtam be a tartózkodási, majd a letelepedési kérelmemet, mivel a nagyszüleim és a szüleim is több évig voltak magyar állampolgárok... Gulyás Judit és Márton László adott befogadási papírt. Göncz Árpád köztársasági elnök pedig aláírta a kérelmemet. Nagyon sokan, sokféleképpen segítettek nekem itt megszoknom, megmaradnom. Csak pár nevet említek azokon kívül, akikről fentebb már szóltam: Lehoczky Orsolya, Martos Gábor, Parti Nagy Lajos, Závada Pál, Fränkel Anna, Radnóti Sándor, Kardos Júlia, Réz Pál, Tóth Mari, Csuhai István, Csordás Gábor és Koszta Gabi, Forgách András, Czeizel Gábor, Karádi Éva, Hans-Henning Paetzke és még sokan mások. Végül, de elsősorban Báthori Csaba költő, esszéíró, műfordító. Csaba 1996-ban települt vissza Bécsből, 1997-ben tartottuk az esküvőt. József Attila és Rilke hozott minket össze a Diglas bécsi kávéház asztalánál... Nagyon sok új barátom, ismerősöm van és lett, főként Budapesten, Szegeden, Pécsen, Pannonhalmán, Dunaújvárosban. Úgy érzem, ők a legközelebbi rokonaim Európában...

– A Budapesten élő kolozsvári diaszpóra tagjaival kerested a kapcsolatot? Kikkel tudtál leginkább Kolozsvárról beszélgetni ott?

– A Budapesten élő kolozsvári vagy erdélyi barátaim némelyikével jóban vagyok. Töretlen volt a kapcsolatom Tamás Gáspár Miklóssal, Fränkel Annával, Csehi Péter festőművésszel, Cselényi Béla költővel, Bodor Ádámékkal. Jó ismerősök maradtunk Benczédi Lili szobrászművésszel. A zenészbárátokkal, Orbán Györggyel, Selmeczi Györggyel sajnos kissé meglazult a kapcsolatom; elmegyek a hangversenyeikre, ha tudok róluk. Olyan közeli kolozsvári barátaim is vannak itt, akikkel hosszú idő után visszataláltunk egymáshoz: Cselényi Lászlóval, Sütő Ágival. Ez ajándék a sorstól.

– Az áttelepülés járt számodra nyelvosztással, valamilyen mértékű nyelvi asszimilációval? Az erdélyi nyelvi komponens és temperamentum, verbális világalkotás, privát szókincs, szőfordulat-kincs részleges feladásával? Legalábbis abban az értelemben, ahogyan A vers hazája című akadémiai székfoglaló előadásodban általános tapasztalatként utalsz rá: „A mai anyaországi irodalmi

szemlélet egyszerre várja el a betelepült alkotótól, hogy legyen markáns, senkihez sem hasonlító nyelvi és írói identitása, másrészt ezt a sajátosságot, mint ingerlő ajándékot, ki akarja iktatni”.

– Volt egy olyan időszak, főként a kilencvenes években, amikor a kelleténél nagyobb hatást gyakorolt rám a magyarországi költői köznyelv és a poétikai divat. De aztán kialakítottam a magam pontosnak érzett nyelvét, beszédmódját. Már nem akartam senkinek sem megfelelni... A saját témáimhoz, sokrétű élettapasztalataim feldolgozásához, úgy vélem, nekem kell nyelvet találni. Hogy ebben van-e erdélyi íz, szórendi specifikum, mondatlejtés, nem tudom. Ha van, nem bánom. A hétköznapi szóhasználatban azonosítható néhány olyan fordulat, szó, nyelvi elem, amelyeket a magyarországiak talán nem ismernek. Néhány példa: *lapító* = konyhai deszka; *murok* = sárgarépa, *pityóka* = krumpli, *ler* = sütő, *buletin* = személyi igazolvány. Ezeket én gondtalanul használtam, fogalmam sem volt, hogy nem aktív, köznyelvi részei a magyar szókincsnek. Vagy említhetném a *málnavész* szót, aminek a jelentése a törökvészhez hasonló: jön a veszedelem, és előnt valamit. A málna irtózatos gyorsasággal nő be minden tisztást, ahol kiirtják a fákat. Áthatolhatatlan málnabozót jön létre. Oda járnak gyümölcsöt szedni az emberek – és a medvék. Volt olyan eset, hogy Egyed Péterrel az egyik oldalon gyűjtögettük a hatalmas bogyókat, s egyszer csak meghallottuk a jóízű csámcsogást. Mackó úr a tisztás másik oldalán szüretelt. Menekülőre fogtuk, iszkoltunk az ellenkező irányba, le a falu felé... Kérdésre válaszolva: bár eléggé könnyen beilleszkedtem a magyarországi nyelvi közegbe, a hivatalok, az adminisztráció nyelvét nehezen tanultam meg. Értettem, de sosem barátkoztam meg vele. Hozzászóltam 44 otthoni évem alatt a román közigazgatás nyelvéhez.

– Említetted, hogy a Széchenyi téren volt a lakásod. Beszélgetésünk végén arra kérnélek, hogy pár sorban írd le az enteriőrt. Milyen érzés volt átadni a kulcsot?

– 1907-ben épült a házunk, ha jól emlékszem, ott van a kapu alatt az évszám, egyszer majd nézd meg. Egy második emeleti, vagon típusú beosztást képzelj el. Üvegezett ajtón keresztül lépett be az ember az előszobába. Szemben volt a fogas és a tükör, különböző irányokban három ajtó helyezkedett el. Jobbra a konyháé, a szemben lévő a fürdőszobáé és a vécéé, balra a két egymásból nyíló szobáé. A konyha mellett volt még egy ajtó nélküli hálófülke a „személyzetnek” és egy ablakos, nagyobb méretű kamra. Később lezártuk a személyzeti helység bejáratát a konyha felől. Ebből, valamint a kamrából jött létre egy újabb szoba, amiben mindösszesen egy ágy és egy komód fért el, de nagy hasznát vettük. A konyhánk volt a lakás szíve, két nagy ablakkal, kényelmes székekkel, gyönyörű, fehér-csempés, régi tűzhellyel, kerámiákkal. Különböző felállásokban ütöttünk tanyát a lakásban. A korábban emlegetett belső szoba volt az édesapám dolgozószobája. Amikor anyámmal ketten maradtunk, anyu lakott a belső szobában, én pedig a nagyszobában. Miután férjhez mentem Marius Tabacuhoz, a pici szobában aludtunk ketten. Később, válásunk után, amikor már Egyed Péter lett az élettársam, anyu vállalta, hogy átköltözik a kisszobába, én pedig megkaptam a belső szobát. 1990-ben a bútorok közül csak egyet, apám szeg nélküli, csapolt, faragott, pácolt könyvespolcát tudtam magammal hozni Budapestre. Éjjeliszekrényként és kispolcként használok az ágyam mellett. A többi – főként antik – bútor „áttelepítése” kínkeserves bürokratikus játsszákkal járt volna a kilencvenes évek elején. Külön kellett volna adminisztrálni, fényképeztetni és engedélyeztetni mind egyiket. Szerencsére a képeket – köztük Kádár Tibor szénrajz portréját édesapámról –, a hegedűmet és a könyveimet maradéktalanul át tudtam hozni, valamint a festményeket, porcelánokat, evőeszközöket, edényeket, a fehér damaszt ágyneműket. A könyvek költöztetésében sokat segített volt férjem és örök barátunk, Marius. Volt egy nagyméretű kombi autója, amelyben sok doboz elfért. Amikor a Duna Tv-nél dolgozott, jó néhányszor megtette a Kolozsvár–Budapest távot. A kolozsvári lakás kulcsát különben egy barátnőmnek adtam át. De már nem ő lakik benne. Ha lenne elég pénzem, visszavásárolnám.

– Tényleg magaddal vitted Budapestre a lehallgatókészülékedet? Ennek (ön)terapikus vagy egyéb célja volt?

– Igen, itt van. A leszerelést 1989 decemberének végén egy telefonszakértő barátunk végezte. Másnap megjelent egy katonatiszt, hogy a készülék a román állam tulajdona, és kéri, adjuk át. Eldobtam – feleltem neki szemrebbenés nélkül. Fölrírta, szalutált, és elment a fegyveres katonával együtt. A pici lehallgató készülék, lengyel gyártmányú, itt van nálam. Kellenek a tárgyak, a bizonyítékok, hogy milyen világban élünk.

– Gyakran el szoktam olvasni a Kolozsvár című kompozíció IV. részét, amit ide is egészében idézek: „A hangversenyen elsírtam magam: / hol van Gaby Constantinescu? / s Csajkovszij: Rokokó-témája...? / Minden odavan. / Embert még apjához sem köti eskü, / a gyertyagyújtás tárgy-talan: / látom még Gabyt, várja, hogy beintse a pálca – / suhog vonója, és zenekarunk / szivárványa felel. / Nem az hiányzik, ki régóta nincsen, / hanem aki egy dallamban halott. / A múlt szökőár, és a zárlatig / előre tolja bábjaim. Életem csupa jel. / Drága Bretter Tanár Úr! A hiányzókért miért / a jelenlévő, miért az élő felel?” Nem tudom pontosan, ki volt Gaby Constantinescu, de a vers megteremti azt a képi, pragmatikai és retorikai képződményt, hogy bennem, olvasóként Csajkovszij művével kapcsolódjon egybe, és ebben a „dallamban” éljen, idéződjön fel, a dallam legyen az előhívó instanciája a vers mellett. És igen, az élő felel: felel azok helyett, akik igazoltan vagy igazolatlanul hiányoznak Bretter tanár úr órájáról... De Bretter tanár úr is hiányzik. Vagy mégsem? Hiszen ott van a versben. Említenél néhány személyt, akik már nem élnek, hiányoznak és felidéznek benned életed ottani felét?

– Édesanyám, Balla Berta, édesapám, Balla Károly, nagynéném, Grünberger Ilonka. És hosszú sorban barátok, nagybácsik, rokonok, tanárok, iskolatársak, szerkesztők, szomszédok, muzsikuskok, színészek... A sornak soha sincs vége. Itt vannak a régi és az új barátaim. És itt van mellettem negyedszázada a legfontosabb ember: költő férjem, Báthori Csaba. Nem lehetek elég hálás neki szigorú versolvasatáért. És az elmúlt 27 közös évért.

M MINT MARI

Pap Mária emlékének

Úgy kezdődött, hogy én voltam Cyrano. Eljátszottam Cyrano szerepét. Azt hittem, csak egy részét játszom el. Csak a barátom volt szerelmes. Azt hittem, csak a barátom szerelmes. Én meg, kezdő költő, verset akartam írni. 1960, november. A negyedik osztályt járom a gimnáziumban. Két és fél éve szántam rá magam a költészetre, de épp nincs témám. Legjobb barátom, jelöljük B-vel, beleszeretett M-be. M nemrég bukkant fel a mi szűk társaságunkban. Egy barátnője hozta el, akivel a TIT szabadegyetemén ismerkedtünk össze, oda jártunk B-vel művészettörténetet, esztétikát hallgatni. Betegen fekszem otthon, eljön látogatóba 1960. október elsején a szerelmem és B (akivel jó barátságban vannak már régóta, bár időnként összevesznek), és velük jön M is a barátnőjével. M a földön foglal helyet. Abban az időben nagyon szeretett a földön ülni. Feltűnik, hogy milyen sokat cigarettázik. És hogy milyen vékony. A sima szőke hajával svédnek hat. „Nagyon helyes, különösen, amikor nevet – írom a naplómba. – Azt nem mondhatnám, hogy szép, de ez talán nem is annyira fontos.” Ettől fogva már rendszeresen összejárunk, és B hamarosan beleszeret M-be, hevesen ostromolja. M-et nagyon vonzza B erős intellektusa, próbálja is viszonz szeretni, de váltakozó sikerrel. Azzal védekezik, hogy ő nem tud szeretni senkit. Mióta az apja egyszer bezárta kisebb korában, mert meztelen férfiakat rajzoltak a barátnőjével, kerekcomplexusa van, minden kapcsolataát előbb-utóbb ketrecnek érzi. B viszont azt érzi, hogy ez az a nő, akit az amúgy nem létező Isten neki teremtett.

Hosszan beszélünk B-vel telefonon. Mesélj még, mondom neki, írok belőle verset a nevedben. Tetszik neki az ötlet, és mesél még. Ő a fő kritikusa verseimnek, tanulmányterjedelmű levelekben szokta ízekre szedni mindet. Gyakori és jogos kifogása, hogy kevés bennük a konkrét életanyag. A vers kezdetéhez van egy közös élményünk, ezt most neki adom. Együtt hallgattuk ebben a baráti társaságban Bartók *Divertimentóját* M barátnőjénél. A szoba nagy üres falán a falevelek árnyéka érdekes mintákat rajzolt ki, ezeknek a mozgása valahogy társult a zene folyamataival. És még a hold is sütött.

*Az erkélyrácsot pengefénybe vonta,
kinyújtózott, a szőnyegre hasalt,
érzelmes csapdát állított a holdfény,
beszívta minden surranásnyi zajt.*

*A levelek széle igen finom
vonalakban másolja árnyékát a falra.
És ráadásul a zene.
Mint mutatóujj, mintha rám mutatna.*

*Zilált csomókat szétbogoz,
áramlik, mint a víz, a hő,
végiggondol és következtet.
Én üldözött s ő üldöző.*

A versnek ezt a címet adom: *B. Gy. szerelmes éneke*. Akkor már ismertem Eliot híres versét, Kálnoky László nagyszerű fordításában, a *J. Alfred Prufrock szerelmes énekét*. „Induljunk el, te meg én, / Ha már kiterült az ég a város egén, / Mint az elkábított beteg a mütön...” Sőt, hallottam Eliot saját előadásában is arról a lemezzel, amit Vas István hozott Londonból. Máig a fülemben van: „Let us go then, you and I, / When the evening is spread out against the sky / Like a patient etherized upon a table...” Talán nem véletlen, hogy a ciklus (mert ez végül is egy ötrészes versciklus lett) második darabjában egy műtőasztal is felbukkan:

*Mért hívtalak s követtelek,
mért, hogy mehetnék s nem megyek,
bár jól tudom, hogy nem szeretsz,
kinek kívánlak, nem lehetsz.*

*A karosszék vigyorgó idegen fejét
mutatja, s szendviccsel traktál a tálca.
Mínek jöttem baráti társaságba?
Hísz nem is áll jól nékem az egész.*

*De mintha félig fölragott hasammal
feküdnék sárga műtőasztalon –
kettőnkből tán egy orvos harmadik
kitelne most... Kabátod rád adom.*

De a folytatás – a ciklus harmadik darabja – így kezdődik: „Egy lépésünktől négyszer kong a kő.” Ez tetszik legjobban Pilinszkynek. (Ha összegyűlik egy adag versem, úgy félévente, elviszem neki, mióta egy rokonunk révén, aki iskolatársa volt, megismerhettem. A Nácisz presszóban szoktunk találkozni, a Váci utcában. Most, hogy ezt írom, elbizonytalanodom. „Egy lépésünktől négyszer”? Nem inkább kétszer? És konghat-e a kő?) A leíró részekben, mondja Pilinszky az előzőekről, nagyobb tömörség kellene. „A levelek széle...” Sok erre két sor. Ez viszont nagyon jó: „Mint mutatóujj, mintha rám mutatna.” Érdekes, hogy a szóismétlés nem hat soknak. Vannak bizonyos elektronikus gépek, mondja Jancsi (felszólított, hogy hívjam így és tegezzem), amelyeket hírekkel etetnek. Ami átmegegy rajtuk, abból kiszűrjük a híreket, a többi csak zaj. Ehhez hasonlóan kell eljárnia a költőnek is. Számítógép, informatika, hírüket se hallottam még.

De hogy is volt Cyranóval? Mint tudjuk, ő a saját szerelmét öntötte mámoros szavakba az éj leple alatt a barátja nevében, és vesztére az ő számára bódította el velük a költészetbe szerelmes hölgyet. Én – akkori legjobb tudomásom szerint – csak a témaínségemet próbálom orvosolni, és a verset a saját nevem alatt publikálnám, ha akadna lap, amelyiknek kellene. De nem akad. Azt nem mondanám, hogy M, a vers címzettje közömbös nekem, de ő a barátom szerelme, és én szurkolok B-nek, hogy végre révbé érjen. Megvan nekem a magam külön bonyodalma az én szerelmemmel, azzal a lánnyal, akivel az első beteljesült szerelmet éltük meg kölcsönösen. Akihez, amikor egy hónapig feküdtem a kórházban vesegyulladással, sóvárgó Tóth Árpád-verseket írtam, de a kezdeti hosszú napfényt most mind gyakoribb borulatok váltják fel. Én költői öntudatom magasából lenézem az ő prózai igényeit, nem viszem el táncolni, moziba, étterembe, és amikor megkérdezik a munkahelyén – idősebb nálam valamivel, már túl van az érettségén, dolgozó nő –, hogy hol volt a hétvégén, kínos megmondani: a gimnazista fiújánál. A gyülemlő keserűség már lecsapódott néhány felejthető versben.

A villám váratlan helyről üt be. Bár egészen váratlannak mégsem mondható. December 11-én naplóm már gyanús jeleket regisztrál: „Ma másodszor álmodtam M-mel.” Le is

írom hosszan az álmot, amely szerelmi vallomással párosuló testi közeledés után torkollik személyes bonyodalmakba, B is megjelenik, és én ezt mondom a végén: „Ő egyikünket sem tudja szeretni, mert ő egy hideg nő, bár ez csak átmeneti állapot (ha nem, annál rosszabb neki), de azért lehetünk jó barátok, nem?”

Egyik nap aztán csöng a telefon. M itt van a Gellért téren, feljönne hozzám, beszélgesünk. Sok mindenről beszélünk, legtöbbit a szerelemről, ki-ki a maga érzelmi helyzetéről. Ő mindig a szabadságát félti, mondja, a szerelemben is. De a félelem, az is ketrec, vélem én, az ember ott ül középen, körülötte drótsövény, és nehogy valaki be merjen oda menni, mert akkor veszélyben a szabadság. Igazat ad nekem. De a helyzet egyre furcsább. Miért jött éppen hozzám, hogy ezt elmondja? És akkor M egyszer csak így szól: Mégis az a legrosszabb, ha valakit a másik kilök a saját ketrecéből, pedig nincs ott senki más, és ő éppen azon van, hogy hozzáigazítsa a saját igényeit. A szívem heves dobogásba kezd, de nem merem (nem akarom?) megérteni, hogy rólam beszél. Lekísérem a buszmegállóhoz, aztán hazajövök, és telefirkálok egy lapot verstördékekkel.

*Mint erdőzúgás, suhog a szobán
– hallom és látom, hisz nem is talány –
a csönd. S te itt ültél nem is rég.
Kereng a cigarettád füstje is még.*

-----
*Vártam, hogy magad kitaláld
vártam, hogy magad felkínáld
suttogd avagy kikiabáld*

-----
*Barátom szenved miattad
arcod mért nekem mutattad
miattam szenved megint más
elég egy percnyi megingás.*

„Becsület forgott fenn. Hazudni, csalni?! De elfogynak a kijátszott aduk.” Ezt már sokkal később írtam, nyolc év volt mögöttünk, egy szerelmi háromszög minden lehetséges változatával.¹ Amikor M B mellett dönt, próbálok elhitetni magammal, hogy örömmel asszisztálok hozzá. Az önáltatás nem tart ki sokáig. Az örömet hamar felváltja a reménytelenség. *Megnyerhetetlen háború*, egyik rossz versemet ezzel a címmel írom 1961 decemberében:

*Most mind a hármunk egy kezébe tartod.
Találgatásnak nincsen is helye:
kit most kiejtesz, mindörökre tartod,
ki megmarad is zuhan lefele.
Ha egyikünkön győzni majd a harc fog –
a másikon a béke ideje.*

A túlzóan elnagyolt fogalmazásnak mégis van annyi igazsága, hogy M döntése nem bizonyul véglegesnek. De fordulni is csak átmenetileg fordul a kocka. Amikor később versben ünneplem, hogy M mégis engem választ, az öröm hangjait Vas Istvántól kölcsönzöm hozzá, ahogy ő a Prédikátor dalaiból. De a helyzet úgy alakul, hogy a verset befejezni már csak egy keserves, visszavonó zárlattal tudom.

---

¹ Néhány vers erről (a javasolt olvasási sorrendben): *Ha botlasz; Szilveszter; Egy születésnap örvéin; Hazafélé; Téged szeretlek; Régi holmi.*

Ideje van az építésnek

*Megjött ideje az időben,
recsegő trombita jelenti:
nyomorgattatásom tűnőben,
és kezd világom növekedni.*

*Ideje az elültetésnek,
ideje a kiszaggatásnak,
szerelmem elnyerése végett
elhagyása legjobb barátoknak.*

*És ideje az építésnek.
Én, derűlátó prédikátor,
magamnak, ím, egyet kitépek
a Salamon király szavából.*

*Ideje a véghezvívésnek,
végre a félbe nem hagyásnak,
ha volnék ló, a nyerítésnek,
ha rózse, a meggyulladásnak.*

*Az öröm eltalált. Ma bennem
mint fémszalag pengése reszket.
Temérdek vágy tárháza testem.
Ideje jött való életnek.*

Salamon, másodszer

*Ne hamarkodjál a te száddal,
és a te elméd ne siessen
valamit szólni, inkább hogysem
mondott szó ne teljesíttessen.*

A kedvenc filmem abban az időben, kell-e mondanom, a *Jules és Jim*. Még verset is írok róla. „Mindig van harmadik. Mindig és soha sincsen. Ők jól tudják, a nők, és ebben bíznak...”

A hetedik év táján támad bennem először kétség, hogy vajon még szerelmes vagyok-e. Illetve gyanú, hogy talán valaki másba. Próbálok ezt versben megfogalmazni, de nem találok hozzá a hangot. (Olvastam viszont Goethe versét Charlotte von Steinhez, Vas István fordításában.) Közreadni ezt a verset akkor amúgy sem akarnám. A szerelmem titok, az is titok tehát, hogy hátha elmúlt. De amikor később, talán két év múlva megtudom M-től, hogy valóban vége van, mert ő tényleg beleszeretett valaki másba, akkor a kétség-beesés, azt hiszem, úgy világít bennem, hogy még éjszaka is messziről látni.

*A tegnapi önkívületek,
a tegnapelőtt elvakart sebek,
a hét éven át mindig megújult,
egyetlen biztos szenvedély, ez a múlt,
ez a rejtőzködéssel megalázó,*

*de titkoltan is győzelmi zászló
most isten veled és odavan?
Már nem találok, se magam,
aki voltam benne soká.
S te hova lettél belőlem, hová?*

*

*Lehet-e, hogy tegnapi valónkból
egyszerre csak kiforgattatunk?
Egy intésre fordul, visszabókol
és volt-nincs iménti önmagunk?
Én maradtam-e, ha nem veled már,
e hirtelen vágyban ámuló?
De hisz ami voltam, nem leled már,
ami van, épp mert van, elmúló.
Jó lenne egy isten, hogy megóvja
kettőnk egymást esdett lényegét!
A szerelem, ha már összeróttá
életünket, miért tépi szét?*

*Mégis, ami bennem általad lett,
főnmarad: így vagyok az, aki.
Összevegyített lényegeinket
nem lehet már szétválasztani.
Vajon így van? S jó-e, hogyha így van?
Új öröm alján a fájdalom
innen ébred. S új gyönyör a kínban.
Megváltoztam. Nem változhatom.*

Első olyan verseim, amelyeket már bele merek tenni a kötetembe, a *Megnyerhetetlen háború* témáját variálják. A mottó a kötetnyitó vers zárósora lehetne: „Ha botlasz, elesem.” De az a kötet majd csak húsz év múlva jelenik meg, 1981-ben. Most a *Kortársnál*, az *ÉS-nél* és az *Új Írásnál* próbálkozom, eredménytelenül. Váci Mihály azonban, aki az *Új Írásnál* a versrovatot szerkeszti, meghív a lakására Z barátommal együtt – akivel közösen kerestük fel Vas Istvánt a verseinkkel még 1959-ben –, ott mondja el, hogy nem közli a verseimet. Van ott még egy fiatal költő – furcsa, izgága figura. Később, akkor már közeli barátok, felbukkanunk időnként egymás verseiben, én P-nek nevezem. Ő az első találkozásunkra jó harminc év múlva így emlékszik vissza *El nem küldött levél* című versében:

*Emlékszel? „Ojvé, mekkora fasz!”
– gondolhattad rólam, amikor V. M.-től jövet
a Ferenc József (Szabadság) híd felé haladtunkban
szóvá tettem V. I. londoni
verseiben a tőkés társadalom
ellentmondásainak kinemdomborodását. Istenem!
Hatvanvalahányban...”*

1961-ben. Vas István londoni verseiről igazából még Váci lakásán esett szó, hazafelé ment arról beszél, hogyan fogja összeegyeztetni a freudizmust a marxizmussal. Ebből a

megismerkedésből akkor nem lett barátság. Öt év múlva találkozunk csak újra. Addig is van köztünk kapcsolat, nagyon is van, de áttételesen. Tudni nem tudunk róla.

Nehezen lépek innen most tovább. Megszólalt a telefon, és M unokahúga, aki egy ideje velem volt, bár egyébként Amerikában él, elmondta, hogy M – nem, abba kell hagynom ezt a játékot a kezdőbetűkkel – Pap Mari meghalt. 2023. szeptember 22-én. Előző nap kaptam tőle ezt az e-levelet: „Kedves Szabolcs! A telefonos és élő beszélgetéseink azért maradtak el mostanában, mert nem vagyok túl jól. Hamar elfáradok még attól is, ha csak rövid ideig beszélek. Semmiképpen nem szeretnék hátráltatni abban, amit írsz, de nem valószínű, hogy segítségre tudok lenni. Köszönöm megértésed, Mari.” Mert beszélünk korábban erről a készülő írásról, és tetszett neki, amit előtte írtam költői próbálkozásaim legelejéről.² Még el tudtam neki küldeni – hogy legalább futólag jobb kedvre derítsem – néhány digitalizált vidám leveletem szerelmünk ritka felhőtlen korszakaiból. Mert végül is viszszerültek hozzám. Ezt a kis versrögtönzést is, amit egy cédulára firkáltam, amikor egy más mellett ültünk a könyvtárban.

E nő itt mellettem

*Mint haj s köröm, kinő
belőlem ez a nő –
vagy én nővök e nőből.
Kettőnk egymásba hőköl.*

*Vagyunk egymás vetülete:
téged nézel és engem látlak.
Roppant incidenciánkat
(melyből e vers is születe)
észleled-e?*

Akadémiai Könyvtár, 1967. 9. 12.

Az Akadémiai Könyvtár volt az egyik törzshelye annak a társaságnak, amelyik az egyetemen kialakult, kiválasztódott, főleg filozófia szakosokból. Pap Mari és Bence Gyuri révén én is belekerültem, és ez aztán meghatározta életem további alakulását.

De vissza még az áttételes kapcsolatokhoz! Mari legjobb barátnője és eszményképe Kepes Sára volt, a vele egykorú, nagyon ígéretes tehetségű zeneszerző-növendék, minket is összeismertetett vele, Bencét meg engem. Gyuri vele tanácskozta meg a hármunk közt bontakozó szerelmi válsághelyzetet. Sára Bence pártjára állt. Engem arra kért, hogy írjak majd neki operalibrettót egy Andersen-meséből. De a kapcsolat aztán megszakadt. Sára férjhez ment, és gyereke született. Mari nem tudta palástolni a megdöbbenését, amikor Sára megmutatta neki a súlyosan fogyatékos csecsemőt. Barátságuk ezt nem élte túl. Mi nem láttuk többé Sárát. Mari megkereste őt később, amikor 1965-ben beköltöztek Rákoshegyről a Rákóczi térre, Sárának lakásának közelébe. Akkor értesült Sára viszonyáról egy költővel, akit Petri Györgynek hívnak. És még ugyanebben az évben az egyetemen megismert Fodor Gézától tudta meg, hogy Sára öngyilkos lett.

² Egy elindulás vázlat. *Parnasszus*, 2023/6. 7–22.

Ha regényt írnék, két szálon futna a történet. Az elején, a szereplők iskolás korában tükrözi egymást a két szál. Mindkét oldalon lapot szerkesztenek a gimnazisták. A költő nagy mennyiségben írja a verseit, kritikus barátja alaposan bírálja, időnként összeülnek, és nagy selejtezést rendeznek. Bence szerint írhatnék egy kötetet, amelyben a versek prózával vegyülnének, és Dante *Vita nuova*-ját hozza fel példának. Ugyanez a példa lebeg Petri szemelőtt, amikor az első kötetét tervezi. Neki Fodor Géza a kritikusa. Mindnyájan lelkesen olvassuk a *Nyugat* nagy élő öregjét, Füst Milánt, és valahogy elérjük, hogy fogadjon bennünket a lakásán. Az egyetemen összeér a két szál. A két költő hamarosan megtalálja a saját hangját. Ettől az egyik felgyorsul, a másik lelassul. Hamar elkészül az első Petri-kötet (próza nélkül): *Magyarázatok M. számára*. Vajon ki ez az M. – tündöhet az olvasó.³ Lehet, hogy nem konkrét személy. Ámbár a szerelmes versek többségének éppenséggel M kezdőbetűs nő a tárgya. Két Mária. Nagyjából Lakatos Mária (*Délelőtt; Nagyon szerettem ezt a nőt; Strófák ***-hoz; Csak egy személy; Persephoneia hízelgései*), kettőnek pedig Pap Mária (*A vékony lánnyal; Improvizáció*). Az egyik Mária közös barátunk, Fodor Géza felesége akkor, az én feleségem most, a másik Mária pedig, amellett, hogy egy közös barátunk kedvese, nekem is titkos szerelmem akkor, és Petri élettársa az utolsó évtizedében. „Átfedések egymással női relációban nem voltak” – írja egy késői versében Petri, életünknek az első kötete írása idején szorosan összefonódó időszakára emlékezve. „Amikor, ahogy mondani szokás, sülve-főve együtt voltunk...” Való igaz: a Pap Mariról szóló első vers egy álom leírása, a második egy lehetőség: „Lehetett volna de nem így történt”. A képzelet síkján azonban nagyon is volt átfedés. Olyannyira volt, hogy valami még a versformálás módjára is rávetült belőle. Nem én mondom, Petri mondja, Pap Marinak, az *Improvizációt* elemezve, hogy „ezt a nem létező kapcsolatot én a magam számára nagyon is létezőnek fogtam fel. Sőt a megformálás szembeötlő zeneisége rivalizálás volt Szabolccsal”.⁴

„Lehetett volna de nem így történt” – akkor. De eltelt két évtized. Sok minden véget ért. Titkos szerelmek, házasságok, sőt még egy politikai rendszer is. Hogy annak mi jött a helyébe, arról most ne beszéljünk. A jóról inkább, arról is csak annyit: Pap Mari személyében Petrinek lett egy utolsó nagy szerelme, nekem meg lett egy nagyon jó barátom. Mari belekerült a magyar költészetbe, most már a saját nevében. „Egyetlen cérnavekony szál köt az éléhez: Pap Mari. Ő, csakis ő.” (Azt nem tudhatja az olvasó, hiszen Marinak még Wikipédia-oldala sincs, hogy a második neve Flóra.)

Én nem hittem, hogy valaha még verset írok róla. Úgy lettünk barátok, ahogy talán csak egykori szeretők lehetnek, valamilyen ebből eredő mélységtöbblettel, de már túl a test vágyakozásán. Tudtam, hogy beteg, tudtam, hogy fogytán az ereje, és hogy kedve sincs már tovább maradni. Nem ért készületlenül a telefonhívás. De valami bennem, úgy látszik, mégsem volt hajlandó tudomásul venni a hírt.

Pap Mari meghalt

*Pap Mari meghalt, este jött a hír.
Álmomban éjjel kiderült, hogy álhír.*

³ A könyv címe úgy keletkezett – meséli a feleségem –, hogy Petri föl vitt hozzájuk (hozzá és Fodor Gézához) egy új verset, ez volt a címe: *Magyarázatok M. számára a szerelmi költészet nehézségeiről*. A készülő kötetnek nem volt még akkor címe. Mari megjegyezte, hogy az első szó – *Magyarázatok* – jó lenne kötetcímnak. Ez a fiúknak is tetszett. Aztán hallotta a háta mögül, amíg a kávé főzte, hogy akkor vágjuk ketté a hosszú címet. Az első fele legyen a köteté, a versnek elég a többi. Így is lett, de Marit azért érdekelte, hogy ki az az M. Nem konkrét személy, mondta Petri, csak az M betű olyan nőies.

⁴ [*Magyarázatok P. M. számára*]. Petri György Munkái, IV. Magvető, 2007, 628.

*Együtt jártuk a várost valamilyen ügyben,
kérte, kísérjem el, aztán várta a buszt,
amelyik majd hazaviszi, de nem jött,
bementünk egy épületbe, onnan kinézett.
„Eljött értem a busz”, így mondta. Kiszaladtunk,
a busz már elindult, mentünk gyalog.
Átfogtam a vállát. Hogy tévedhetett ekkorát
az unokahúga, ez járt a fejében.
Fel kell hogy hívjam minél hamarabb.*

A belső kényszerek érintkezhetnek valahol. Kétszer írtam életemben álmomból felébredve verset. Az első – P. Gy. a címe – a *Holmi* Petri-emlékszámban jelent meg. Ezt a másodikat úgy írtam le hajnalban, félálomban, hogy nem tudtam, vers lesz-e belőle. Ösztönösen kezdtem új sort előbb, mint ahogy a betűk a lap szélét elérték.

KOVÁCS ANDRÁS FERENC KÖLTÉSZETÉNEK DICSÉRETE

Hogyan kezdődhetett, honnan is ered Kovács András Ferenc költészete? Úgy hiszem, egy szatmári színházi jelmeztárból. Vékonyka, rossz papírra nyomott, még a kommunista Romániában megjelent második kötetében, a *Tűzföld havában* található a kérdésemre a megfejtés, a *Kölyökportré* című szonettben. Nem olyan szonettváltozat ez, mint amelyet később Bertók László kifejlesztett, hanem a megszokottabb tíz-tizenegy szótagos, strófákra nem bontott, 3x4+2-es forma. Íme:

Ha elbújtál a jelmeztárba néha,
mi rejtett, mondd, a rettegő remény,
hogy rád akadnak, szólalj meg, te léha
hol értél véget, s hol kezdődtem én,
üres kelmékbe fúrtad messzi arcod,
mért tévedtél el jelmezek között,
rongyútvesztőből minden nesz kihallzott,
miért lapultál pár levetkőzött
lopott életben, mely nem kap kegyelmet,
csak pillanatra, hogyha csal s konok,
és ezt csodáltad mégis, szólj, te gyermek –
s most vállfán függő súlyos alkonyok
hullámain, mondd, mily emlékezet
rezzenti arcod, mely nem létezett?

Úgy képezem, ebből a színházi jelmeztárból, amelyben kölyökként bújócskát játszott, indult a pálya, amelynek mindenki által ismert jellemzője a maszkok használata, az alakmások kitalálása, elképzelt költők elképzelt életműveinek megírása. Aki Kovács András Ferenc költészetét ismeri, ismeri Ophelio Barbaro, Jack Cole, Licinius Calvus, Alekszej Pavlovics Asztrov, Lázár René Sándor és társaik költészetét is. Különböznek szerzőjüktől ezek az alteregók, vagy hasonlítanak rá? Mindenesetre megteremtik kitalálójuk gazdag, játékos, teatrális költői univerzumát. Kovács András Ferenc színházi küldetése az volt, hogy alkotásaival rámutasson a költészet színházi jellegére: hogy a költemények megszólalásai mindig színésziek; színésziként igazak, színésziként őszinték és színésziként általánosak, azaz valamennyiünkre tartozók.

Többféle elképzelés is rendelkezésünkre áll válaszként a „mi a költészet értelme?” kérdésre. Akik azt állítják, hogy a sírfelirat ősműfajából fejlődött ki az irodalom, arra gondolnak, hogy a művek döntően az emberi mulandóság legyőzésére szolgálnak. Mások az ember óhatatlan magányossága meghaladásának tekintik a költészetet, vagy az emberi szenvedés kifejezési lehetőségének, vagy még tágabban, a szenvedélyek megformálása és kinyilvánítása közegének, különösen a vágy és a gyász hírvivőjének. De tekinthetjük a költészetet játéknak is, olyan *nagyon komoly játéknak*, amely – magában foglalva vagy sem az említett témákat – elsősorban a nyelvvvel, a formával, a megszólalásmóddal való barká-

---

Elhangzott 2023. december 6-án Pécsen, a Kodály Központban, a Bertók László Költészeti Díj ünnepélyes átadásán.

csolás. Kovács András Ferenc költészete ez utóbbi felfogáshoz csatlakozott kezdettől fogva, hogy azután évek múltával, eredeti jellemét fel nem adva, fokozatosan beteljesítse a költészet többi meghatározását is, s az emlékezés, az erotika, a szenvedés, sőt az elhallgatás költészetévé is váljon. Életművének egésze, különösen első fele, hallatlan bőséget sugall, a költészeti játék újabb és újabb eljárásait mutatva be, a költészeti hagyomány újabb és újabb tájait tárva elénk, mintha a világ- és magyar költészet egészét akarná (akarta volna) újrajátszani, újra színre vinni, tovább mondani, variálni, kifordítani, parodizálni és felmagasztalni. Az olvasói, azt hiszem, írásművészetének nem egyes darabjait szerették (szeretik) igazán, hanem az egészét, s versei együttesén túl a törekvést, hogy beemelje saját költői világába a költészet *teljességét*: mindenféle rímet, ritmust, metrumot, sorfajtat, strófaszerkezetet, hangütést, mondatfűzést, versnyitást és verszárlatot. Azt szerették (szeretik) benne, hogy a verseiben minden ismerős, ám *így* sosem látott, s e versek, vers-együttesek visszavezetik az olvasót a költészet eredetéhez: a hangzáshoz. A költészet zenei lényegének a kifejezése, újbóli bemutatása, aprólékos kimunkálása volt és maradt Kovács András Ferenc műveinek legvonzóbb tulajdonsága.

Ne értsenek félre: sokféle költészet van; létezik a hangzás, a verszene lehetőségeit nem használó költészet is, nagyszerű teljesítményekkel. Több mint száz éve írnak magyarul szabadverset, több mint fél évszázada prózai, hétköznapi hanghordozással megszólaló költeményeket. A költészet célja lehet a változatosság, de lehet a monotonia is. A „csökkentett költőiségű” alkotások éppúgy lehetnek nagyszerűek vagy érdektelenek, mint a verszenére törekedők. Ám a mi költőnket mégiscsak a rímjáték, a metrikai sokféleség, a ritmusvariáció, a szójáték, a régi és még régebbi versformák kipróbálása, a régi és még régebbi stílusok utánzása érdekelte, egyszerűen a játék, a hagyomány adta, végtelennek tetsző lehetőség, s a hangzás, a költészet zenei lényege. „Elítélem a hagyomány s a lelemény e hosszú vad vitáját / A Kaland s a Rend pörpatvarát”, írta csodálatos költeményében több mint száz éve Apollinaire (Radnóti Miklós fordításában), s azt hiszem, a magyar irodalomban csak kevesen tudták hagyomány és lelemény egyensúlyát olyan magától értetődő módon fenntartani költészetükben, mint Kovács András Ferenc tette.

Ahogy modern költő volt Apollinaire, modern költő ő is, amikor ógörög strófaszerkezeten, provanszál formán dolgozik, akkor is. De vajon miért lépett erre az „antimodern modern” útra? Talán a gyermekkori színházi jelmeztár hívásának engedett, talán nyelvbarkácsolói képességei irányították, talán a világköltészet felfedezésének ifjúkori vágya, amire első kötetének címe (*Tengerész Henrik intelmei*) utalt metaforikusan; talán mindhárom együttesen. Mint minden igazi költő, másféle költészetet kívánt művelni a maga körül látotthoz képest. Úgy sejttem – s a költő néhány interjújára hivatkozhatnék is támaszul –, formátlannak, hétköznapiinak, vallomásosságba szürkültnek látta ifjúkora kortárs líráját, s ezért olyan megszólalási módot keresett, amely a forma és a megemelt beszéd költészete, s amely ünnepi, noha játékos, a személyességen túli, noha nem személytelen. Mert úgy látta – legalábbis ezt képzelem –, hogy a világ- és a magyar költészet története nagyrésztében éppen ilyen volt, határtalannak tűnő formái, hangvételtelbi repertoárt kínálva valamennyi költőtanonc számára. Fölpróbálta tehát a jelmeztár minden jelmezét, újabb és újabb versformákat tanult el és szabott magára, minduntalan felfedezőutakra indulva Tengerész Henrik karavelláival. Így történhetett, hogy már első, vékonyka kötetében szinte készen állt előttünk a költő, akivé Kovács András Ferenc lett. Költészetének története hosszú évtizedekig a formai, hagyománybeli bővülés, variálódás, gazdagodás története volt, mígnem meg kellett ismerkednie a hallgatással is. Ám így, az utóbbi tapasztalattal együtt teljes, tovább építhető egész az életműve, amely felmutatta számunkra a költészet színházi jellegét és zenei lényegét, a magyar és világköltészet szélességét, s a költői formák lenyűgöző sokféleségét.

Ezért ítélte oda kuratóriumunk 2023-ban Kovács András Ferencnek a Bertók László-nagydíjat.

LAJKÓ, 121.

Hiány és emlékezet. Breuer Marcell-emlékkiállítás

Az alábbi töredezett írás nem kiállítás-ismertető és főképp nem kiállításkritika, azok ismerveivel tehát nem is rendelkezhet. Mindössze egy élőszóban elmondott alkalmi megnyitó szöveg szerkesztői inspirációra le- és részben átírt változata.

„A világ nincs túl jó állapotban. Valahogy azt érzem, hogy az emberek feladták a dolgok értelmes megoldását, mert úgy se szuperál. Ha majd értelmetlen-embertelen módon csináljuk, talán az sikerül. Csodálatos, de azt hallom, hogy a magyar helyzet javulóban, Pécssett négy múzeum van...”

Mielőtt azt hinnénk, hogy valaminő aktuális helyzetértékelést hallunk, tisztázzuk, hogy a fenti idézet egy negyvenhat évvel ezelőtti levél részlete. A levelet Lajkó, azaz Breuer Marcell írta Amerikából budapesti barátjának, Major Máténak, a kiváló építésznek és építészettörténésznek. Ekkor már csak négy év volt hátra az életéből. Az idő, amely ifjúkorában szárnyaira vette, később már egyre kevésbé volt barátja Breuer Marcellnek. Maradandó örökségét azért nyilván megőrzi majd. Ám épp az egyik oldalon megérelmődő, a másikon elfogyó idő közötti diszkrépancia volt az oka annak, hogy Breuer építészeti munkásságát őrző emlék nem valósulhatott meg „ittthon”. Pedig voltak erre többrendbeli magyarországi és pécsi kezdeményezések is. Az ismétlődő és idővel alakuló pécsi ajánlatok közül idézek egyet.

„A közeledő 1982. május 21-e alkalmat nyújt Pécsnek arra, hogy világhírű nagy fiáról bár megkésetten, mulasztást pótolva, de maradandó módon emlékezzen meg. [...] Szeretnénk létrehozni a Breuer állandó kiállítást, amelynek anyagát a Janus Pannonius Múzeum gyűjti.”

Az idézet a rendszerváltást megelőző évtizedek legendás (több mint) kultúrpolitikusának, a megyei tanács elnökhelyettesének, Takács Gyulának 1980-ban írott leveléből való. Breuer Marcell nem élte meg a levélben említett évfordulót, a nyolcvanadik születésnapot, s a tervek annak ellenére sem valósulhattak meg, hogy a múzeum a hatvanas évektől valóban gyűjteni kezdte az ehhez elérhető anyagot. A Breuernek hosszabb idő alatt felkínált opciók a helyszín és a „tartalom” tekintetében is változóak voltak, de az idézett hivatalos levél már a véglegesnek gondolt elképzelést vázolta, egy a Káptalan utca 3. és 5. szám közötti üres telken felépítendő, Breuer életművét is bemutató múzeumépületet vizionált.

Breuer a levélváltás idején már világhírű és – természetesen – világpolgár volt, akinek azonban egész életében különösen fontos volt a szülővárosa. Úgy is mondhatnánk, hűség volt mindahhoz, amit odahagyni kényszerült. Pécshez, a Bauhaushoz (annak leginkább szelleméhez), Budapesthez, Magyarországhoz, ahová megpróbált 1934-ben vissza-

---

Pécs, Zsolnay Negyed, m21 Galéria, 2023. november 8. – 2024. január 14. Meghosszabbítva: február 11-ig.

települni, a barátaihoz és kollégáihoz. (Jól értesült források szerint ez nőügyekben nem mindig érvényesült.)

Két fényképét látom magam előtt. Az egyik, amit a kiállítás meghívójához is használtak, a hatvanas évek elején készülhetett. A sikerei teljében levő, megállapodott építész egyik leghíresebb épülete, a New York-i Whitney Múzeum közösségi terében ül egy fotelben. Szemmel láthatóan magyaráz valamit. A másik fotó a dessauai Bauhausban, minden bizonnyal 1927–28-ban készült. Egy szemtelenül jóképű, sármos pécsi zsidó fiú – aki ekkor már a Bauhaus mester-tanára – ül lezser tartásban az általa tervezett B 3-as klubfotelben, amit csak évtizedekkel később neveztek el – Kandinszkij-hommage-ként – Wassily-széknek. Az egyik fotó tehát az építész, a másik a bútortervező Breuert ábrázolja. A két kép és a két pozíció közötti időrend némileg szokatlan. Erre később még vissza kell térnünk.

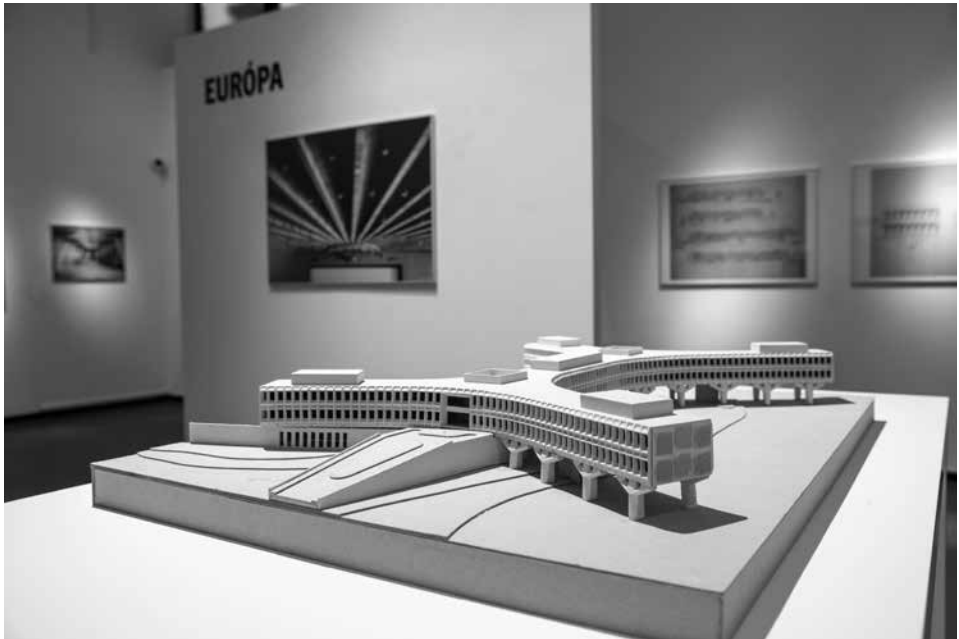
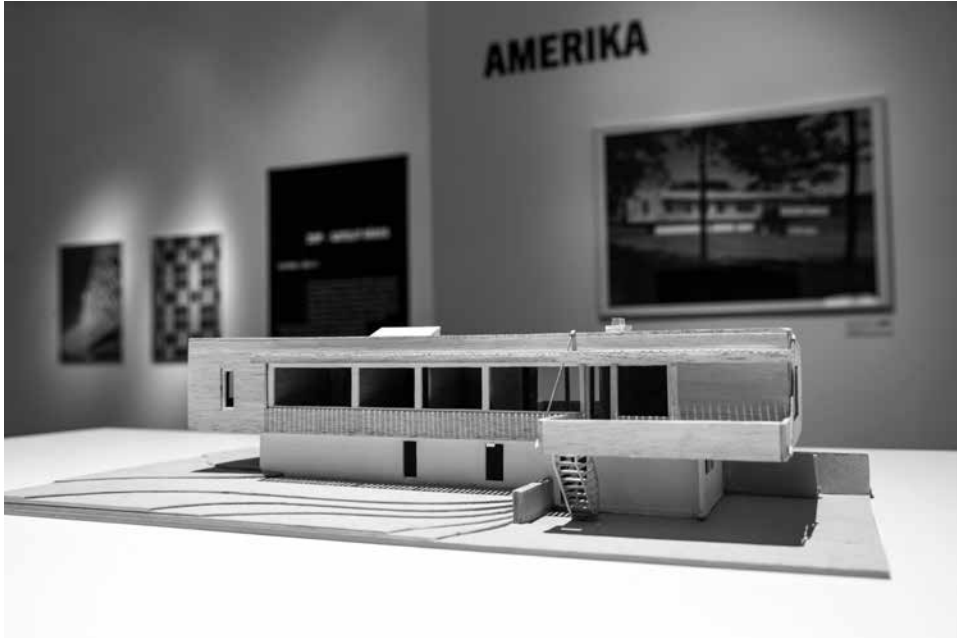
De haladjunk most tovább visszafelé az időben! (Mert sajnos csak így tudunk eljutni Pécsig, fordítva nem.)

Breuer Marcell születésének tavalyi, százhuszadik évfordulóját lekéstük. Van viszont 2023-ban egy nem jelentéktelen centenárium. Éppen száz éve, 1923 nyarán rendezték meg Weimarban a – kormányzati támogatást élvező – Staatliches Bauhaus nagy bemutatózó kiállítását, ami nemcsak „beszámoló” volt, hanem az intézmény programjában, missziójában bekövetkező irányváltást is jelezte. Az építészetnek alárendelt ösztüművészeti küldetés egy egyszerre praktikus és szimbolikus objektum, az erre a célra megépített „Haus am Horn” reprezentálta, amelynek tervét belső pályázat útján választották ki. Ezt Georg Muche nyerte, ám az épület berendezésében jelentős szerep jutott a magyaroknak, közöttük Breuer Marcellnak is, akinek a női hálószobához készült egyedi tervezésű bútorai (amelyek részben fennmaradtak, 2010-ben Pécsen is láthatók voltak a „Magyarok a Bauhausban” című kiállításon) ugyancsak orientációváltásról, a holland De Stijl mozgalom markánsan érzékelhető hatásától való fokozatos eltávolodásról tanúskodnak. Breuer e bútorai már nem „romantikusak”, de

még a nagy újítás, a csövázás bútor innovációja előtti „átmeneti” fázist képviselik. Persze az újítás is viszonylagos, hiszen a hajlított fémbútor nem előzmények nélkül való, de az kétségtelen, hogy a máig kísértő szellemet Breuer szabadította ki a palackból.

Talán megbocsátható kitérő, ha megemlítem, hogy a weimari pályázatra rendkívül invenciózus (és bizonyos De Stijl-impulzusokat szintén képviselő) tervet nyújtott be Breuer pécsi barátja, Molnár Farkas is. Ez volt a Rote Würfel, a vörös kockaház, amelynek modelljét az 1923-as kiállításon bemutatták, a rekonstruált makett ma is látható a pécsi Modern Magyar Képtárban. Szerintem meg is lehetne építeni. És akkor Pécs esetleg „felhasználva a város kultúrhagyományából táplálkozó adottságokat, egykor a magyar szellemi élet Weimarja lehet”, ahogy ez a *Pécsi Napló* 1941. február 2-i számában volt olvasható.

Ez az ünnepi és emlékező vállalkozás (kiállítás, majd konferencia) tehát nemcsak Breuer Marcell előtti tisztelgésre ad alkalmat, hanem az egykori pécsi pályatársak emlékének megidézésére is. Molnár mellett az 1923-ban Weimarban szintén fontos szerepet játszó Forbát Alfrédéra vagy a Breuerrel egyidejűleg, 1923-ban ugyancsak színházi „kalandokba” bocsájtkozó Weininger Andoréra, hogy csak az építészeti ambícióval és előképzettséggel rendelkezőket említsük. A weimari Bauhaus száz évvel ezelőtti mérlege konzolidációt és programváltást (Gropius: „művészet és technika, az új egység”, illetve ahogy ezt a színházi műhely vezető Oskar Schlemmer kommentálta: „katedrális helyett lakógép”) egyaránt mutatott, s ebben a folyamatban a magyaroknak egyre fontosabb szerep jutott. A pécsiek akkori hozzájárulásánál is döntőbb volt egy személyi/szervezeti változás, ami ugyancsak a Bauhaus irányváltását jelezte. A távozó (eltávolított) Johannes Itten helyére Gropius Moholy-Nagy Lászlót hívta meg az intézmény egyik, akkor talán legfontosabb kulcspozíciójába.

És innét, a nagyon mozgalmas 1923-as évtől már csak egy lépés visszafelé az időben voltaképpen kiindulópontunkig, a húszas évek elejének tüneményes, multietnikus és multikulturális Pécséig, amiről nagyon plasztikus képet kaphatunk többek között Weininger Andor New Yorkban rögzített visszaemlékezéseiből. Ekkor, 1920 decemberében szerveződik meg Breuer alma materében, a „Főreálban” a Dobrovics Péter vezette Pécsi Művész Kör, amelyből azután a pécsi Bauhäuslerék egy csoportja verbuválódik. A Művész Kör képzőművészeinek 1921. tavaszi, pécsi, úgynevezett expresszionista csoportkiállítása idején Breuer már Weimarban van. Az évtizedforduló körüli, Pécsen, illetve Weimarban készült festményeinek és grafikáinak (egy részük látható a mostani kiállításon is) stílusa jól illeszkedik a csoportra jellemző kései kuboexpresszionizmus egyértelműen figuratív tájnyelvébe.

1921–22-ben viszont Breuer már absztrakt festményeket is alkot. Ezek egyike meghatározó bizonyítéka a világba elindult fiú ragaszkodásának. Az Itten hatását mutató (csak reprodukcióban fennmaradt) akvarell betűkompozíciója egy ismert magyar bujdosóénekes szövegét idézi: „Zöld erdő harmatját, piros csizmám nyomát, hóval lepi be a tél”. Ezek az érzések és a harmincas évek németországi politikai változásai (amelyek 1933-ban a Bauhaus végleges bezárásához is vezetnek), valamint a reményteljes itthoni kapcsolatok (Molnár Farkas már 1924 óta Budapesten dolgozik) együtt indítják arra Breuert, hogy rövid svájci kitérő után megkísérelje pályáját Magyarországon folytatni. A Bauhaus „diplomájával” azonban itt nem lehet építészeti kamarai tagsághoz, önálló tervezői jogosultsághoz jutni. Breuer újra nekivág a világnak, hogy a nagy elődökhöz (például a Bauhausnak is otthonául szolgáló weimari épületet tervező Henry van de Veldéhez vagy a magyar Kozma Lajoshoz) hasonlóan sokoldalú polihisztorból végre igazi építésszé válhasson.

De ekkor már futótűzként terjed itthon (is) a csővázás bútor divatja. Legfőbb propagátora Molnár Farkas, aki már 1928-ban a *Magyar Iparművészet* folyóiratban cikket ír a fémbútorról, és a saját, Breuer-bútorokkal berendezett, Delej-villabeli lakását afféle minta-otthonként (vö. Haus am Horn) vasárnaponként az érdeklődők számára megnyitja. Ez a világ szinte karnyújtásnyi közelségre van hozzánk, ha belegondolunk, hogy minden bizonnyal vannak itt közöttünk olyanok, akik még ültek a pécsi Uránia mozi konzoloscsővázás székeiben vagy (egykori apósom) dr. Kollár Dezső gyermek fül-orr-gégészeti rendelő-várájának hasonló bútorain. Ezekből még léteznek példányok, de vannak archív fényképek Hoffmann László Höfler-villájának ilyen darabokkal berendezett egykori enteriőrjeiről is. Közvetett bizonyítékai annak, hogy – ahogyan Mendöl Zsuzsanna írta – a harmincas évek eleje Pécsen (is) a modern építészet térhódításának nyitánya.

Ámde miként lesz a bútortervezőből más művészetszociológiai közegben működő, sikeres építész? A Breuer-recepciót összegyűjtő Ernyey Gyula idézi Kállai Ernőnek (a Bauhaus folyóirata korábbi szerkesztőjének) az *Új magyar építőművészetben*, 1935-ben

megjelent cikkét, ekképpen: „magyar részről az egyetlen Breuer Marcell járult hozzá valóban eredeti ötlettel az új építőművészethez, illetőleg az építőművészetnek belső berendezéséhez: a fémcső bútorrall”. Kállai tehát szoros kapcsolatot lát a bútor- és az épülettervezés lényegét meghatározó gondolkodásmódok és célok között. Ez alighanem az emberi közérzet minőségének emelésére vonatkozik.

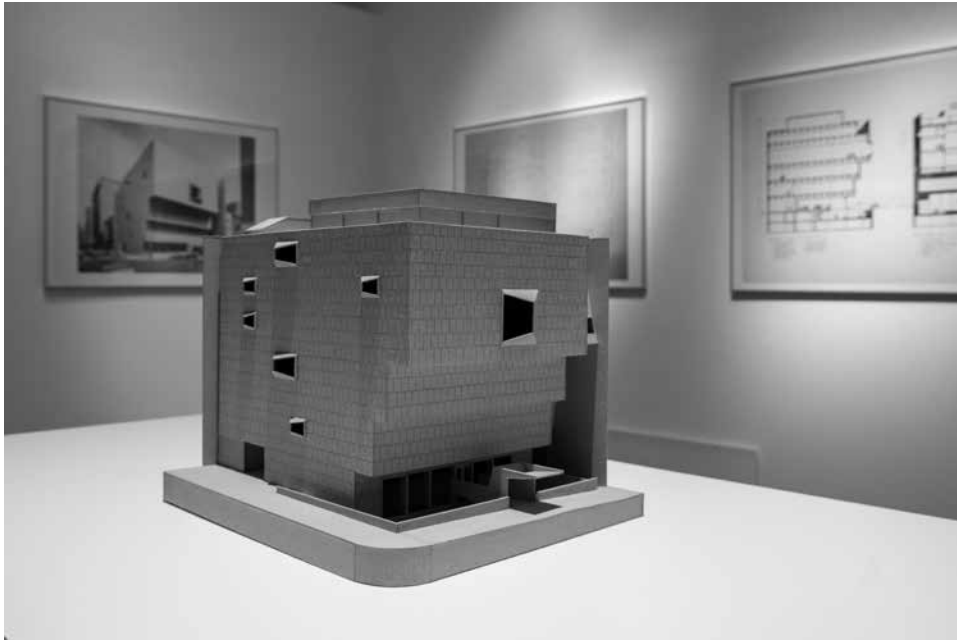
1934-ben, hazatérési kísérletének első évében az ekkor még mindössze egy megépült épülettel (Wiesbaden, Harnischmacher-ház) „rendelkező” tervező „Wo stehen wir heute? / Where do we stand?” címmel afféle ars poeticát fogalmaz meg, melyben az általa is képviselt új építészet alapelveiként az elfogulatlanságot, az őszinteséget és az ellentétek összekapcsolásának képességét jelöli meg. Azaz nem technikai és stílusbeli összefüggésekben látja a lényegét. Ezek a szemléleti sarokpontok egyrészt felfoghatók az új építészeti törekvéseket elméleti keretbe foglaló Modern Mozgalom jelszavainak, másrészt magyarázzák Breuernek az úgynevezett vernakuláris (leegyszerűsítve regionális, „népi”) építészeti jelenségek iránti csodálatát is. Ez volt a kulcsa a „nemzetközi stílus” és a lokális/tradicionális értékek összeegyeztethetőségének, ami talán leginkább korai amerikai vidéki házeit jellemzi.

Szót kell itt ejtenünk arról az „eredendő bűnről” is, a korai funkcionalizmusról, amely elvezetett ahhoz a nemzetközi stílushoz, ami tudvalevőleg semmiféle „stílust” nem engedett meg (vö. Esterházy: *Semmi művészet*), lényege volt a modern és az úgynevezett műépítészet (Beaux-Arts) szembeállítása. Ma, egy posztmodern korban ezt hajlamosak vagyunk minimalizmusnak nevezni, hallgatólagosan tudomásul véve egy olyan desztillációs folyamatot, amelyből egyrészt kivesszük a funkcionalizmus eredeti szelleme, másrészt visszalopakodik belé az idézet és a „felöltöztetés” (G. Semper, *Bekleidungstheorie*) technikája.

Breuernek építészeti pályáján sikerült minden efféle csapdát elkerülnie. A „semmi művészet”-ben rejlőt éppúgy, mint önnön akademizálódásának veszélyét. Ebben egy olyan építészeti tulajdonság volt leginkább segítségére, melyet ő – talán fel sem ismerve azt – nem sorolt be 1934-ben megfogalmazott alapelvei közé. Ez az a *bátorság*, ami végigkísérte pályáját a bútortervezéstől (az Afrika-széktől a konzolos konstrukciókon át az alumíniumig és az Isokon-plywoodig) a magánházakon és középületeken át az ötvenes évektől sorjázó nagyszabású téralkotói megbízásokig, múzeum- és egyházi épületekig. Ezekről az épületekről közvetlen, élményszerű benyomást szerezni egy kiállításon nincs módunk, mert míg a bútor „házhoz jön”, mi aligha tudunk házhoz menni (vö. ingó- és ingatlan javak mint művészettörténeti emlékek). Dokumentumokat látunk ahelyett a komplex és differenciált térélmény helyett, ami a térben létező ember számára különös módon bekötött szemmel is érzékelhető.

Breuer kései műveiben megtermékenyítő erővel van jelen az alkotó eredendő képzőművészi vénája. Az ekkori épületek: házak mint szobrok versus szobrok mint házak. A jelenség nem új, a kezdet kezdetétől (ha megragadható az egyáltalán) számos példa akad erre a művészettörténetben. A szellemi „tartalmak” otthonának szánt épületek tervezésénél meghatározóvá válik Breuer egyik legfontosabb tulajdonsága, az a – főntebb már említett – bátorság, mellyel átértelmezi a funkcionalizmust. A kolostorok, legyenek bármily attraktív *látványok*, az elvonulás helyei, tömegeket nem vonzanak. A múzeumok viszont a közszemlére tétel fogalmas helyszínei.

A templom- és kolostorépületek tér- és formaalakítását egy merőben új (vagy nagyon is régi) funkcionalizmus határozza meg. Ez nem, vagy nem csupán a liturgiai funkcióknak való pragmatikus megfelelésben nyilvánul meg, hanem abban a felismerésben, hogy a spirituális rendeltetés is funkció. Ez a tétel különösen tanulságos összevetésekre ad alkalmat az e szövegben már említett építész-pályák között. Az egykori pécsi, majd weimari jóbarát, budapesti iroda- és pályatárs, az itthon maradt Molnár Farkas kései – torzóban

maradt – temploméptészete az alig palástolható hanyatlás, a távozni kényszerült Breueré a kiteljesedés példája.

Ezek az épületek, akárcsak a középkoriak, az öröklétnek szólnak. Akkor is, ha keletkezési idejük esztétikuma, az alkotó személyhez és korhoz kötött invenciója szinte kézzelfoghatóan tapintható rajtuk. Ám történetünk végkicsengése mégis elégikus. Mert ahogy az építészeti modernizmus áttörésében, úgy annak végjátékában is a magánházaknak van kulcsszerepe. Az esztétikai trendváltással járó életformaváltás (a mindenkori tulajdonosoké) új igényeket generál, azok pedig átalakításokhoz, bontásokhoz vezetnek. Az amerikai keleti parton éppúgy, mint Pécsen. A helyi hiány- és veszteséglista lehangoló Hoffmann Höfler-villájától a Molnár- és Forbát-házak viszontagságos utóéletén át a meg sem valósult tervekig. Különös paradoxon: a móbilíák bizonyultak anyagi értelemben marandóbbnak.

Emlék márványból vagy homokkőből. A Strassbourg-i Münstertől elragadtatott ifjú Goethe ír így a mű-émlék vélt szerzőjének, Erwin von Steinbachnak emléket állító versében. Nem véletlen, hogy Marosi Ernő ezt a sort választotta művészettörténeti szöveggyűjteménye címéül. Valószínűleg ettől a költeménytől számíthatjuk a műalkotás és az anyagi valójában megmaradt művészettörténeti emlék egymásnak való megfeleltetését.

Nekünk itt és most a vágyott emlék helyett a kötelező emlékezés jut. A feladat szép és – talán kimondhatjuk – valóban felemelő. Ennek jegyében jött létre ez a fényes és attraktív kiállítás. A hiány azonban velünk marad.

REJTŐZKÖDÉS ÉS HIÁNY

A pécsi holokauszt-émlékművek vészkorszak-reprezentációi

Auschwitz után szobrot állítani?

A köztéri emlékművek sokrétű vizsgálati lehetőséget nyújtanak: egyszerre szuverén képzőművészeti alkotások, a városi terek olykor észrevétlenül az utcaképbe olvadó, máskor kitüntetett, rituális használatra igényt tartó részei, továbbá az őket létrehívó korszakok kulturális, társadalmi, politikai viszonyainak lenyomatai. Szándékolt funkciójuk általában a kollektív emlékezet ápolása és alakítása, a múlt reprezentációja és bizonyos csoportok identitásának megerősítése. E hagyományos emlékműszerepekkel szemben azonban kihívást jelentenek a történelmi traumák, különösen az emberek által okozott olyan katasztrófák, mint a háborús rémtettek, tömegmészárlások és genocídiumok. A nyugati kultúrában kiemelkedik ezek közül a holokauszt. Kisantal Tamás e történelmi kataklizma kapcsán írja, hogy „ez az az esemény, ahol nem csupán a történelmi ábrázolás módszereit és kulturális konzekvenciáit érintően merülnek fel kérdések, hanem – talán még élesebben – a művészi megjelenítés létjogosultságával kapcsolatban is”.¹ Az emlékállítás igénye és etikai kötelessége természetesen felmerül a túlélők, a leszármazottak és a szélesebb társadalom részéről, ugyanakkor a hagyományos emlékművek által sugallt történelmi és kulturális kontinuitás, valamint a közvetíthetőségbe vetett bizalom erősen problematikusá válik a történelemtől, kultúrától és elbeszélhetőségről alkotott képünket radikálisan felforgató tragédiával összefüggésben.

A fenti problémaegyüttesre utalva veti fel Dan Stone a kérdést: „Emlékműveket hagyományosan nagy emberek vagy nagy tettek megőrkítésére emeltek, de miféle emlékmű lehetne alkalmas efféle katasztrófa megőrkítésére?”² A kérdésre aztán számos különböző európai, amerikai, izraeli példával és ellenpéldával válaszol, melyek meglátása szerint hol kivételes érzékenységgel, máskor kevésbé sikeresen, esetleg etikailag megkérdőjelezhetően végzik el reprezentációs kísérleteiket. Jelen értekezés ehhez hasonló feladatra vállalkozik, noha jóval szerényebb léptékben, Pécs holokauszt-émlékműveinek vizsgálatán keresztül.³ E kutatás elsődleges célja tehát a helyi emlékezetkultúra alakulásának feltérképezése, amely ugyanakkor a globális és regionális emlékezetről kialakult képünket is árnyalhatja.

A vizsgálat során három szempontot veszek figyelembe: mindenekelőtt az alkotások holokauszt-reprezentációra irányuló (1) művészi és emlékezeti koncepcióját, valamint ez-

---

A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-II-PTE-2048 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.
A tanulmány fotóit Cseri László készítette.

¹ Kisantal Tamás: *Túlélő történetek*, Kijárat, Budapest, 2009, 45. A holokauszt-reprezentáció elméleti problémáinak és lehetőségeinek alapos áttekintéséhez lásd: *uo.*, 9–129.

² Dan Stone: *Emlékek, emlékművek és múzeumok*, ford. Bart Dániel, in: *Holokauszt: történelem és emlékezet* (Kovács Mónika szerk.), Hannah Arendt Egyesület – Jaffa, Bp., 2005, 324–325.

³ A pécsi alkotások áttekintéséhez alapvető segítséget nyújtott Romváry Ferenc *Pécs köztéri szobrai* című munkája. Kronosz, Pécs, 2014.

zel összefüggésben (2) keletkezésük időszakát, illetve (3) térbeli elhelyezkedésüket. A reprezentációs eljárások vizsgálatához Stone a következő – számunkra is megfontolandó – kettősség figyelembevételét javasolja:

A holokausztemlékezet háború utáni alakulásának megértéséhez akkor járunk a legközelebb, ha megértjük a különbséget azok közt, akik igyekeznek az emlékezés hagyományos módjaival közelíteni a holokauszthoz – ők könnyen felismerhető, reprezentatív szobrokat emeltek [...] hagyományos mintákat követő hivatalos rituálékot találtak ki (gyakran vallásos rituálékból merítve ihletet) – és azok közt, akik olyan megemlékezési módokat kerestek, amelyek kifejezik a bizonytalanságot, a holokauszt-megemlékezés sikerének lehetőségében való kételkedést. Ők „ellen-emlékműveket” terveztek, olyan emlékhelyeket és zavarba ejtő építészeti megoldásokat, melyek elvárják a látogató szellemi hozzájárulását.⁴

Noha Stone a holokausztdiskurzus alakulásának alapvető fejleményeire mutat rá, e két szemléletmód éles elválasztásának koncepciója némi árnyalásra szorul. Egyrészt mert úgy tűnik, mintha emlékművek és „ellen-emlékművek” szembenállását a régi-új oppozícióval feleltetné meg,⁵ így tévesen azt a látszatot keltve, mintha napjainkban nem készülne „reflektálatlan” alkotások, illetve a korai művek mind azok lennének, pusztán mert nem a holokausztábrázolás később kialakult konvenciói szerint készültek. Másrészt mert értekezésének meggyőzőereje részben annak köszönhető, hogy világszerte válogatja ki a holokauszt-emlékművek közül a reprezentatív példákat. A szűkebb fókuszú vizsgálat azonban arra is rávilágíthat, hogy a hagyományos és az önreflexív gesztusok, sőt a figyelemre méltó művészi koncepciók és az etikailag megkérdőjelezhető döntések gyakran keverednek. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a Stone által vázolt tendencia egyértelműen befolyásolja a pécsi emlékművek ábrázolásmódjait, ám nem minden esetben húz olyan éles határt a „klasszikus” és a „kísérletező” alkotások közé, ahogy a fenti idézet alapján gondolhatnánk.

A vizsgálat további két aspektusa szervesen kapcsolódik a reprezentációs eljárások értelmezéséhez. Az emlékműveket befogadó terek szemügyrevételét két szempontból is megkerülhetetlen: egyrészt mert olykor maguk is fontos alkotóelemei, kompozíciós részei az alkotásoknak, másrészt mert ahogy a szobrok képesek jelentéssel felruházni korábban semleges tereket, úgy a helyszín is meghatározza egyes művek befogadói kontextusát.⁶ Az emlékműavatás időszakának figyelembevétele pedig nemcsak azért fontos, mert ezáltal lesz átlátható az ábrázolásmódok alakulástörténete, hanem azért is, mert bár az alkotások elvileg a múltra vonatkoznak és a megőrzést szolgálják, elsősorban létrejöttük jelenéről árulkodnak. Ahogy Gyáni Gábor fogalmaz: „noha az emlékezet mindig a múltra utal, [...] másodlagos tapasztalatként valójában jelenbeli szellemi aktus, amely aktuális identitáspolitikai és ideológiai szükségleteket fejez ki”.⁷ Úgy vélem tehát, hogy az adott korszak emlékezetpolitikája és -kultúrája az emlékművek reprezentációs stratégiáját, elhelyezkedését, sőt létrejöttük alapfeltételeit is meghatározza.⁸ Jelen tanulmányban – terjedelmi okokból – nem áll módomban részletesen kitérni a város összes emlékművére, így a vizsgálat számára kevésbé releváns alkotásokat csak utalások szintjén érintem. A továbbiakban tehát a fentiek figyelembevételével, időrendben tekintem át a pécsi holokauszt-emlékművek ábrázolási és megemlékezési eljárásait.

⁴ Stone, i. m., 325.

⁵ Vö. uo., 332.

⁶ Vö. Kalmár János: *Szobor a térben*, Kijárat, Bp., 2012, 27–49.

⁷ Gyáni Gábor: A holokauszt magyar emlékezete, in: *Uő.: A történelem mint emlékmű*, Kalligram, Bp., 2016, 192–193.

⁸ Vö. Bánhegyi Ferenc: *Faragott történelem*, Unicus Műhely, Bp., 2021, 9.

Rejtőzködő siratófalak és szappansírok – emlékművek a negyvenes években

Stone fontosnak tartja elválasztani a közösségi emlékezet két fajtáját, a tömeges személyes és a kollektív emlékezetet. Vagyis a holokauszt túlélőinek csoportos emlékezetét és a későbbi nemzedékek kulturális emlékezetét, amely nem a személyesen átélt traumák emlékeiből, hanem a múlt rendszerezésének, értelmezésének és megőrzésének utólagos igényéből táplálkozik.⁹ Az előbbi esetben nyilvánvalóan maguk a történelmi események átéltői és az áldozatok közvetlen hozzátartozói alakították ki a megemlékezés és feldolgozás módozatait, rögtön a háború utáni évektől kezdődően. Noha a vészkorszak előtt Pécsen élő mintegy négyezer zsidó lakosból mindössze néhány száz tért vissza (vagy költözött) a városba a háború után,¹⁰ e csekély létszámú közösség hamar újjászervezte a hitközséget, és már 1945-től tartott évente megemlékezéseket, majd rövidesen emlékművek felállítását is kezdeményezte.¹¹

Pécs legkorábbi holokauszt-emlékműve különös módon mára a város egyik leginkább zavarba ejtő alkotása is. Az Auschwitzból hazahozott „RIF” feliratú szappanoknak készült szimbolikus síremlék a helyi izraelita temetőben található, és 1946. július 4-én, a pécsi deportálások második évfordulóján avatták fel.¹² Noha a holokauszt szörnyűségeit személyesen megtapasztaló túlélők állították, expliciten az eseménysorozat egyik legendájára, illetve a kulturális emlékezetben meggyökeresedő tévhitre vonatkozik. Az áldozatok testéből készült szappanokról szóló – kevés valóságalappal rendelkező – híresztelések már a háború idején is elterjedtek, utóbb pedig gyakran tényként hivatkozott történéseké váltak.¹³ A „RIF” felirat kiemelése ugyancsak a legendához tartozó félreértésből következik, nevezetesen, hogy a betűszót sokáig a *Reines Juden-Fett (Tiszta Zsidó Zsír)* rövidítésének gondolták, holott jelentése *Reichsstelle für Industrielle Fettversorgung (Birodalmi Zsírelosztó Központ)* volt.¹⁴ Az emlékmű egyik ambivalenciája tehát, hogy bár a tömeges személyes emlékezet hozta létre, ezt téves információk alapján tette, így a kulturális emlékezetbe is tovább örökítve azokat.

A befogadóra gyakorolt hatása szintén ellentmondásos, hiszen noha mára tudjuk, hogy a RIF-szappanok nem emberi zsírból készültek, a síremlék mégis mellbevágó alkotás. Természetesen tekinthetünk rá úgy is, mint a korszakra jellemző zavar és információhiány reprezentatív példájára, esetleg a náci koncentrációs táborokban történt emberkísérletek áldozatainak emlékműveként, véleményem szerint azonban ennél összetettebb jelenségről van szó. A RIF-szappanoknak készült síremlék egyrészt a dehumanizált és ipari mértékben megsemmisített emberi testek hiányát emeli ki, ezzel együtt a valódi emlékkállítás lehetetlenségét. Másrészt az, hogy ez a mítosz is problémátlanul épülhetett be a holokauszt-emlékezetbe, sajátosan mutat rá az eseménysorozat borzalmainak felfoghatatlanságára. Az emlékmű legmegdöbbentőbb vonása éppen az, ahogy az elképzelhetetlen valószerűvé válásáról tudósít.¹⁵ Alighanem innen érthető meg, hogy a deportálások átéltői – a többségi társadalomhoz hasonlóan – miért fogadhatták el fenntartások nélkül az emberből főzött szappanok legendáját.

⁹ Stone, i. m., 326.

¹⁰ Vö. Dr. Krassó Sándor: Adatok a pécsi zsidóság pusztulásáról, in: *Emlékezz! Pécs 1944–1994* (szerk. dr. Stark András és dr. Vargha Dezső), Pécsi Izraelita Hitközség – Jelenkor, Pécs, 1994, 79–90.

¹¹ Vö. Dr. Vargha Dezső: Pécsi Holocaust-megemlékezések, in: *Emlékezz!*, i. m., 201–222.

¹² Uo., 211.

¹³ Vö. Kisantal Tamás: *Az emlékezet és a felejtés helyei*, Kronosz, Pécs, 2020, 10.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Kisantal Tamás *Az emlékezet és a felejtés helyei* című kötetének *Előhangjában* ír szuggesztív esszét egy a RIF-szappanok elhantolásakor, a halleini menekülttáborban készült fotóról, mely szöveg a szappansírokkal kapcsolatos fenti gondolatmenetet is meghatározta. Uo., 9–13.

„RIF” szappansír a pécsi izraelita temetőben

Forbát Alfréd által tervezett „siratófal”

Fontos megjegyeznünk, hogy hasonló szappansíremlék számos helyen található szer- te a világon, illetve Magyarországon sem a pécsi az egyetlen. Ezeket a sírokat jellemzően a negyvenes, ötvenes években hozták létre.¹⁶ Az első holokauszt-émlékműként értelmez- hető pécsi emlékhely tehát a korszakra jellemző, ugyanakkor az utókor számára ambiva- lens alkotások közé tartozik.¹⁷ A hasonló mementókhöz viszonyítva talán csak feliratának különös szűkszavúságát és tárgyilagosságát érdemes kiemelni. Szövege a következő: „Auschwitzi mártírok holttesteiből készült »RIF« szappanok”. E sírfelirat érezhetően nem próbál többet elmondani, mint amit lehetségesnek vél.

A deportálások második évfordulóján, a szappansír közelében egy később felállítandó emlékmű alapkövetételére is sor került. A mű megtervezésére a hitközség a Pécsről elszár- mazott Forbát Alfrédot kérte fel, felavatására pedig 1948. július 4-én került sor.¹⁸ A szobor – a megrendelők szándéka szerint is – a jeruzsálemi siratófalat idéző alkotás.¹⁹ Horizontá- lisan megnyújtott mészkőfal, melynek mintázata (a váltakozó, elcsúsztatott fugázatú, egymást vertikálisan középen metsző keskeny és széles sorok) a hosszúságérzet növelését és a zsidó vallás szent helyének asszociációját erősíti. Tekintélyes, a figyelmet magára irányító monumentum, mely méreteit tekintve a legnagyobb a városban, és ugyancsak jól illeszkedik a korszak emlékmű-tendenciáiba.

A korai holokauszt-émlékművek jellemzően a zsidó hagyományokból merítettek inspi- rációt, így válhatott gyakori eljárásukká a jeruzsálemi szentély lerombolása – mint a zsidó nemzeti traumák archetípusa – és a náci népiirtás közötti párhuzamalkotás.²⁰ E megemléke- zés-formát leginkább úgy értelmezhetjük, mint ami a liturgikus tradícióban élő örök érvé- nyű gyászformát hívta segítségül a közelmúlt borzalmainak feldolgozásához. A siratófal mint emlékmű koncepciójának jelentőségét az *Új Élet* című lapban 1946-ban megjelent ja- vaslat is jól példázza: „Az emlék bármily művészi lenne is – személytelen maradna, kö- zömbös. [...] Arra gondolok, hogy siratófalat kellene létesítenünk a nagy temetőben. Igen, sirató falat. Vagy tán a siratófal nem örökké a zsidóság gyászát fogja jelképezni? [...] A fal maga pedig monumentalitásában pótolná az emlékművet.”²¹ A javaslat tehát nem is annyira emlékműről, mint inkább annak helyettesítéséről szól. Ennek egyik oka lehet, hogy a korszakban (a bálványkultusz gyanújának elkerülése érdekében) több zsidó vallási előjáró ellenezte az emlékmű-állítást.²² E dilemma azonban az ábrázolhatósággal kapcsola- tos későbbi elméleti problémákat is megelőlegezi. A fő kérdés ekkor is az, hogy milyen művészi, emlékezeti koncepció lehet alkalmas az eseménysorozat feldolgozására. A korai kérdésselvetés a tradícióban lelt válaszra, így a közösség a zsidóság addig számon tartott legnagyobb katasztrófájára vonatkozó megemlékezési mintákat követte.

Az emlékmű feliratainak megtervezése ugyancsak sokat elárul az elbeszélési lehetősé- gek kereséséről és a korszak bizonyos jellemző eljárásairól. A háború utáni alkotásokon jel- lemzően vegyesen szerepel héber és magyar felirat, általában nagyobb teret adva az utóbbi- nak. A szövegek nem hoznak létre új terminológiát, hanem a vallási hagyományból meríte-

¹⁶ Uo., 10.

¹⁷ Ezt még inkább fokozza, hogy a szappanok legendája mára a holokauszttagadók érvelésének egyik alapelemévé vált. Kisantal Tamás: *Ami történt, megtörtént*, in: Uő.: *Az élet tanítómesterei*, Kronosz, Pécs, 2018, 71–72.

¹⁸ A tervezéssel kapcsolatos részletekért lásd: Vörös István Károly: *Mártíremlékmű a pécsi Szív utcai zsidó temetőben*, *Pécsi Szemle*, 2012/2, 58–67.

¹⁹ Uo., 61.

²⁰ Bányai Viktória – Komoróczy Szonja Ráhel: *A vészorszak zsidó áldozataira való emlékezés: a korai emlékművek héber terminológiája, 1945–1949*, in: *Ünnep és felejtés* (szerk. Filep Tamás Gusztáv), Pesti Kalligram, Bp., 2018, 127–130.

²¹ Aczél József: *Siratófal (Javaslat)*, *Új Élet*, 1946. május 23., 3.

²² Bányai – Komoróczy, i. m., 119.

nek.²³ Mindez igaz a pécsi siratófalra is: elő- és hátlapján egy-egy hosszabb magyar szöveg és egy-egy rövid héber nyelvű bibliai idézet olvasható. Ezekkel kapcsolatban elsősorban Forbát változtatási javaslatait és szemléletmódját érdemes kiemelni. A tervező (a hitközség koncepciójához képest) mindkét magyar nyelvű felirat lerövidítését indítványozta, elsősorban esztétikai és emlékezeti okokra hivatkozva.²⁴ Noha a hátlap hosszú feliratát a tervező javaslata ellenére sem változtatták meg, az emlékmű főszövegét jócskán megkurtították. A tervezett „Pécs város maradék zsidósága siratja az 1940–1945. években munkatáborba és 1944. július havának 4. napján Auschwitzba hurcolt mártírhaltalt négyezer testvérét” felirat helyett a falon olvasható szöveg a következő: „Pécs város zsidósága siratja négyezer elhurcolt testvérét 1940–1945”. Ennél is fontosabb azonban a hátlapon olvasható héber nyelvű idézettel kapcsolatos dilemma. A hitközség javaslata szerint a felirat (magyar fordításban) „Dicsőséges az ő nyugodalmuk” lett volna.²⁵ Forbát a következőképp érvelt a terv ellen:

Az ő nyugalmuk nem 'kawod', 'dicsőséges'... Az, ami az egészet olyan borzasztóvá teszi, az éppen az, hogy az ő haláluknak nem volt és nincsen magasabb értelme. A 'mártírium' fogalmához tartozik a küzdelem valamiért vagy valami ellen. A mártírok hamvaiból egy távol jövőben új vetés sarjad. De ha egy tigris szétszaggat egy egész falut, az nem 'mártírium', s nem 'dicsőséges', hanem egy értelem nélküli történet, mely nem utal sehova...²⁶

Mivel a korabeli megemlékezések jellemzően mártírhálálként tekintettek az áldozatok elpusztítására, így értelemmel felruházva a történeteket,²⁷ a fenti levélrészletből kirajzolódó látásmód sok szempontból megelőzi saját korát.²⁸ A hátlap héber szövegét Forbát intenciói alapján megváltoztatták. Jelentése: „Akik szerették egymást az életben, azok a halálban sem válnak el egymástól”. Végül érdemes megjegyezni, hogy az emlékmű eredeti, vázlatos tervében szerepelt egy (a korban szintén jellemző) esetleges szarkofág vagy kriptadomborulat, amiket a tervező elhagyott.²⁹ Mindebből látszik, hogy Forbát célja letisztult, egyszerű és egyértelmű emlékmű létrehozása volt, mely a zsidó hagyomány megidézésével az időszakra jellemző emlékezeti mintákat követi, ugyanakkor azokkal némileg ütközve, még vizagszképpen sem próbálja értelemmel felruházni a náci rémtetteket.

A fentiek mellett 1948-ig két emléktáblát helyeztek el a városban, mindkettőt a pécsi zsinagóga északi falán.³⁰ A háború utáni években felavatott emlékművek elhelyezkedését illetően tehát szembetűnő, hogy kizárólag a helyi zsidó közösséghez köthető helyszíneken fordulnak elő. E tipikusnak mondható jelenség legfőbb oka kétségtávol az, hogy a visszatérő zsidó közösségek állították őket a felekezet számára fontos helyeken. Ugyanakkor azt is világossá teszi, hogy a korszakban aligha merült fel az emlékműállítás igénye a többségi társadalom részéről.³¹ Ebből kifolyólag az átadott alkotások is rejtve maradtak a szélesebb nyilvánosság előtt.

²³ Uo., 122–123.

²⁴ Vörös, i. m., 61–65.

²⁵ Uo., 65.

²⁶ Uo.

²⁷ Bányai – Komoróczy, i. m., 139.

²⁸ Ahogy arra Kisantal Tamás rávilágít, a zsidóság mártíriumának gondolatát a korban kevesen utasították el. A teológiai értelemadás és az elbeszélhetőség problémáját feszegető gondolatok kivételnek számítottak. A korszakban Komlós Aladár képviselt ehhez hasonló látásmódot. Kisantal, *Az emlékezet...*, i. m., 161–166.

²⁹ Vörös, i. m., 61.

³⁰ Romváry, i. m., 416.

³¹ Az emögött megbúvó esetleges politikai akarattal kapcsolatban beszédes lehet a Majláth-tér (ma Kossuth tér) 1947-es átnevezése körüli dilemma. Vö. *Új Dunántúl*, 1947. július 4., 5. Valamint,

Emléktábla a zsinagóga északi falán

Fontos látnunk azonban, hogy a rákövetkező évtizedekhez képest az 1945–1948-as időszakban mind országosan, mind lokálisan élénk és a társadalom széles rétegét érintő volt a holokauszt emlékezete. Ám a kommunista hatalomátvétellel együtt a vézskorszakhoz való viszony is hamar megváltozott.³² Ez az oka annak, hogy az 1948 után a következő pécsi holokauszt-emlékmű átadásáig negyven évnek kellett elteltie.

A „hallgatás évtizedei” és az első nyomok a városi térben – a nyolcvanas, kilencvenes évek újjáformálódó emlékezete

A holokauszt emlékezete a szocializmus évtizedeiben ellentmondásos témakör. Sokáig meghatározónak tűnt a nézet, mely szerint a „nagy hallgatás évtizedeiről” kell beszél-nünk,³³ ám a közelmúltban számos kutatás árnyalta ezt a képet. Gyáni amellet érvel, hogy noha a hivatalos emlékezet sokáig jelentős szelekcióval viszonyult a vézskorszak

---

hogy sok magyar városhoz hasonlóan, Pécsset is volt példa tömeges zsidóellenes megmozdulás-
ra a korszakban. Vagyis aligha kedvezett a közhangulat a városi emlékművek felállításának. Vö.
Csősz László: *Antiszemita zavargások, pogromok és vérvadások 1945–1948* [http://konfliktuskutato.
hu/index.php?option=com_content&view=article&id=140:antiszemita-zavargasok-pogromok-
es-vervadak-1945-1948&catid=16:esetek](http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=140:antiszemita-zavargasok-pogromok-es-vervadak-1945-1948&catid=16:esetek) (hozzáférés: 2023. 10. 27.)

³² Vö. Dr. Vargha, i. m.

³³ Vö. Komoróczy Géza: *Ellhúzódó társadalmi traumák hatásának felismerése és gyógyítása*, Animula, Bp., 1997, 11–22. vagy Pető Andrea: *Utójáték, Egyházforum*, 2014/2–3, 71–75.

eseményeihez, a kommunikatív emlékezet hatvanas, hetvenes években tapasztalható fel-
 lendülésével párhuzamosan a kollektívában is egyre inkább helyet nyert a téma.³⁴ Zom-
 bory Máté írásai továbbá a hivatalos emlékezettel kapcsolatos vélekedések felejtéskon-
 cepcióját is sok tekintetben árnyalják.³⁵ Mindezek ellenére szembeűnő, hogy míg a
 könyvkiadásban,³⁶ egyes kiállításokon,³⁷ sőt a filmgyártásban (például Fábri Zoltán: *Utó-
 szezon* [1966]) egyre inkább megjelenhetett a téma, az emlékműállítással kapcsolatban ez
 egészen a nyolcvanas évekig nem mondható el. Mindez ugyancsak rámutat a köztéri al-
 kotások egyedi emlékezetpolitikai státuszára, hiszen míg a memoárok, regények vagy
 filmek elsősorban a téma iránt érdeklődő közönséget érték el, addig az esetleges emlék-
 művek a közösségi tér részeként, a város összes lakójára vonatkozó alkotásként valóban a
 formális emlékezet részévé teheték volna az eseményeket. Ezért utal arra Gyáni is, hogy
 a hivatalos holokausztemlékezet jelenlétének és hiányának legjellegzetesebb megnyilván-
 ulási formája az emlékműállítás, ami alapján Magyarországon a holokauszt csak a nyolc-
 vanas években vált a hivatalos emlékezetpolitika részévé.³⁸

A fentiek alapján a hazai emlékezetpolitika változásának lokális jeleként is tekinthe-
 tünk a következő pécsi holokauszt-emlékműre, melyet az 1988-as megemlékezés kereté-
 ben adtak át.³⁹ A Dévényi Sándor által tervezett emléktábla az egykori pécsi gettó épüle-

³⁴ Gyáni, i. m., 186–199.

³⁵ Lásd például: Kékesi Zoltán – Zombory Máté: Antifasiszta emlékezet újragondolva, *Korall*,
 2021/3, 138–168.

³⁶ Vö. Gyáni, i. m., 195–196.

³⁷ Vö. Kékesi – Zombory, i. m., 138–168.

³⁸ Gyáni, i. m., 186–187.

³⁹ Vö. dr. Vargha, i. m., 217–222.

Emléktábla a Mártírok útja 42. szám alatt

tén, a Mártírok útja 42. szám alatt kapott helyet. Azon túl, hogy negyven év után ez az első emlékmű a városban, egyben az első olyan alkotás is, amely nem a helyi zsidósághoz köthető helyszínen, hanem a többségi társadalom által is látható – az eseménysorozatban fontos szerepet betöltő – helyen található. Másrészt a legkorábbi olyan mű, amely nem kifejezetten a felekezeten belüli, hanem a városi, kollektív emlékezet jegyében készült.⁴⁰

Az emlékmű félköríves, törött sírköveket mintázó alakja és szövege (mely elsősorban a helyszín jelentőségére utal) konvencionálisnak mondható, ám bizonyos gesztusai előremutató koncepciót sejtetnek. A márványtáblán átlósan egymást keresztező vonalak, a betűtípusok változása és olykor az írásjelek egymásba csúsztatása, a szöveg töredezett elrendezése erősen kaotikus hatást kelt, így az átlagos emléktáblákhoz képest tudatosan nehezen olvashatóvá teszi az alkotást. A mű ezzel világosan jelzi, hogy az eseményhez, amelyről megemlékezik, a rendkívüli gyász és zavar élménye társul, vagyis megvalósításával az elbeszélhetőség és a megemlékezés hagyományos módjainak problémájára is reflektál. Az emlékmű tehát – bár átmeneti alkotás – jól értelmezhető az elbeszélhetőséggel kapcsolatban szkeptikus holokauszt-emlékezet kontextusában.

Az 1990-es években két további, szempontunkból kevésbé jelentős, illetve kevésbé pozitív sorsú emléktáblát helyeztek el a városban. Az egyiket a zsinagóga déli falán 1990-ben, a másikat az egykori Lakits-laktanya falán, a Szigeti út 35-ös szám alatt 1996-ban. E tábla arra emlékeztetett, hogy az épületben hatezer dél-dunántúli zsidó töltötte utolsó napjait a deportálások előtt. A laktanyát azonban az ezredforduló után lebontották, így az épülettel együtt a helyszínhez köthető szörnyűségek emlékezte is eltűnt a területről. Az

⁴⁰ Vö. D. I.: Emléktábla-avatás az egykori pécsi gettó épületénél, *Dunántúli Napló*, 1988. július 4., 1.

Emléktábla a zsinagóga déli falán

Elhurcolt gyermekek emlékműve

hatást kelt. Ennek oka, hogy bár az alak megjelenítése realiztikus, csak a test felső része látható, ugyanakkor nem egyszerű büsztről, sokkal inkább torzóról van szó. Az alkotás így amellett, hogy figuratív módon emlékeztet a városból elhurcolt gyermekáldozatokra, a valódi testek hiányát emeli ki. Ezzel együtt az ábrázolhatóság problémáját hangsúlyozza, hogy a csonka szobortest nagyobb része nem egyszerűen hiányzik, hanem a véskorszakot felidéző, költői sorokká oldódik: „Így terelték minket / a marhavagonokba / eszedbe jutnak még / a macskakövek / a harmónia / és a puskatus / felhők úszkálnak / hámlik az ég” (Arnold I.). Ahogy az idézett szöveg is a konkrét tárgyak felől halad a metaforikus kép felé, úgy foszlik gondolati absztrakcióvá a materiális szoboralak is, ezzel megkérdőjelezve, mi az, ami ábrázolható, felidézhető, illetve megőrizhető az áldozatokból.

Még izgalmasabb kettősséget eredményez a szobor elhelyezésének és kompozíciójának összjátéka. Az emlékmű – ez esetben történelmi okokból – újfent a helyi zsidó hitközséghez kötődő helyszínre került, ám a belvárosi mellékutcától mindössze egy kerítés választja el az előkertet, így az alkotás – bizonyos távolságból – a járókelők számára is könnyen észrevehető. Ezt az észlelhetőséget azonban ellensúlyozza és elbizonytalanítja az ábrázolt fiú testtartása. A diák feje bár az utca irányába billen, kezét a homlokához emelve, arcának éppen az utca felőli oldalát takarja el. E gesztus természetesen sokféleképp értelmezhető, ám legfontosabb velejárója, hogy ezáltal a megmutatás és az elrejtés

emléktáblát azóta a pécsi zsinagógában őrzik.⁴¹

A múlt évszázadban felállított utolsó pécsi holokauszt-emlékmű újabb fontos mérföldkő a lokális holokauszt emlékezet és -ábrázolás kontextusában. Gellér B. István és Rigó István *Elhurcolt gyermekek emlékműve* című alkotását 1999-ben avatták fel a Pécsi Zsidó Hitközség székházának előkertjében, a Fürdő utca 1. szám alatt. A helyszínválasztást az indokolja, hogy a véskorszakot megelőzően izraelita elemi iskola működött az épületben, melynek tanulóit szinte az utolsó szálig elpusztították.⁴² A mű tehát az események egyik különösen megrendítő aspektusának állít emléket, ám vizsgálatunk szempontjából elsősorban nem emiatt jelentős. Az alkotás művészi koncepciójával, elhelyezkedésével és kompozíciós sajátosságaival egyaránt példája lehet ábrázolhatóság-ábrázolhatatlanság, rejtőzködés-megmutatás, jelenlét-hiány kettőseinek és átmeneteinek a holokauszt-reprezentációban.

A kamaszfiút ábrázoló szobor már első pillantásra nyugtalanító

⁴¹ Romváry, i. m., 489.

⁴² Vö. Krassó, i. m., 83–85.

sajátos kettősségében marad. Vagyis ahhoz, hogy az emlékművet kívülről megpillantók a fiú arcába nézhessenek, vagy elolvashassák a sztélé feliratát, kénytelenek közelebb menni az alkotáshoz, a kerítésen túlra. A szobor így – kiaknázva az őt körülvevő tér sajátosságait – a járókelőnek szegezi a kérdést, tudomást akar-e venni róla, meg kíván-e emlékezni a náci rémtettek áldozatairól. Másként fogalmazva: értelmezésem szerint a mű a kompozíció segítségével a terek elválasztottságát az emlékezet pluralitásának színreviteléhez és annak esetleges felszámolásához használja fel.

Fenti koncepcióinak fényében az *Elhurcolt gyermekek emlékművét* nem túlzás fordulópontnak tekinteni a pécsi holokauszt-emlékművek között. Egyszerre mutat rá arra a szakadásra, amely a felekezeten belüli és kívüli emlékezet között húzódik, érzékeny művészi gesztusokkal hívja közös gyász munkára a többségi társadalom képviselőit, mindeközben reflektál az emlékezet és az elbeszélhetőség alapvető problémáira. Árnyaltan jelzi előre az ezredforduló utáni holokausztemlékezet legfontosabb irányait.

A hiányok színrevitele – emlékművek az ezredforduló után

Az ezredfordulót követően a politikai, tudományos és művészeti diskurzussal párhuzamosan a köztudatban is egyre jelentősebb kérdéskörre vált a holokauszt. Az emlékműállítás terén ez idő tájt tetőzik a folyamat, melyről Kisantal Tamás már a kilencvenes évekre utalva megjegyzi: „olyan tendencia is megfigyelhető [...] amelyet a holokauszt *popularizálásának* nevezhetnénk”.⁴³ Ezzel kapcsolatban elsősorban olyan filmes produkciónak sikerét emeli ki, mint a *Schindler listája* (1993) vagy *Az élet szép* (1997). De magyar kontextusban nyilvánvalóan meghatározó Kertész Imre 2002-es Nobel-díja is. A kétezres évekre tehát nem pusztán legitim, de a szó sajátos értelmében népszerű és immár kifejezetten árnyalt tárgykörre vált a vészidő emlékezte.

A 2004-től 2014-ig tartó évtizedben közel ugyanannyi (sőt, bizonyos értelemben több) emlékművet adtak át Pécsen, mint az ezt megelőző majd hatvan évben, ráadásul ezek az alkotások (egy speciális kivétellel) immár mind a nyilvános, városi térben kaptak helyet. Elmondható továbbá, hogy e művek gyakran a vészidőszak korábban kevésbé tárgyalt aspektusaira emlékeztetnek, illetve fontossá válnak az egyedi reprezentációs és emlékezeti koncepciók.

2004-ben, az események 60. évfordulója alkalmából két új emlékmű kapott helyet a városban. A főpályaudvaron található – számunkra kevésbé érdekes – emléktáblát egy országos kezdeményezés keretében adták át. Tizenhét vidéki városban helyeztek el hasonló táblát olyan vasútállomásokon, ahonnan 1944-ben a helyi és környékbeli zsidóságot deportálták.⁴⁴ A másik 2004-ben átadott alkotás azonban különleges helyi vállalkozás eredménye: az autodidakta szobrász, Horváth Zoltán Jenő által kezdeményezett és készített, civil adományokból megvalósult⁴⁵ *Roma holokauszt emlékmű* tematikájával kiemelkedő mind a lokális, mind a szélesebb körű holokausztemlékezet szempontjából. Amellett, hogy ez az első és mindeddig egyetlen pécsi mű, amely a porajmosnak állít emléket, országos viszonylatban is korai alkotásnak számít. Ezt megelőzően mindössze nyolc településen adtak át kifejezetten a roma holokauszttal foglalkozó művet, melyek fele ráadásul a pécsivel körülbelül egy időben készült.⁴⁶ Ebből is látható, hogy a cigányság üldöztetése meglepően sokáig elhanyagolt és alulreprezentált aspektusa volt a magyarországi holokausztemlékezetnek.

⁴³ Kisantal, *Az emlékiratoktól...*, i. m., 45. (Kiemelés az eredetiben – Cs. S.)

⁴⁴ Cz. G.: Emléktáblák a vasútnál, *Népszabadság*, 2004. június 12., 7.

⁴⁵ U. T.: Kezek a szögesdróton, *Népszabadság*, 2004. október 29., 11.

⁴⁶ Vö. Bogdán Péter – Fejős László – Molnár István Gábor – Setét Jenő: *Roma reprezentáció Magyarországi közterein*, Tom Lantos Intézet – Idetartozunk Egyesület, Bp., 2021

Roma holokauszt emlékmű

A krematórium téglakéményét idéző alkotás négy oldalán domborművek láthatók: különböző korú, lesoványodott emberek, vasúti sínek, szögesdrótok, zuhanyrózsa, valamint az előlapon egy törött kerék, amely figyelemre méltóan köti össze a deportálások emlékét a cigányság nemzeti jelképével és utal a népcsoport történelmében okozott törésre. E szimbólum azért is jelentékeny, mert a szobor kizárólag ezzel jelzi, hogy specifikusan a roma áldozatoknak állít emléket. A tömb tetején a felszálló füstbe vegyülő, az ég felé nyúló kezek láthatók. A domborművek tehát a holokauszttal kapcsolatos kulturális toposzokat és szimbólumokat ábrázolnak. A városban található emlékhelyek közül alighanem ez a mű mutatja be a legnyíltabban az eseménysorozat nyers brutalitását, kaotikus, apokaliptikus képsorokként, ugyanakkor elkerüli a realiztikus ábrázolásmódot, vagyis szándékoltan a borzalmak absztrakt, sűrített bemutatására törekszik. Úgy vélem, az alkotás elsősorban zsigeri hatást kíván elérni, jóval impulzívabb, mint a város többi emlékműve. Ezt megerősíti, hogy felirata is mindössze a

kerek évfordulóra hívja fel a befogadó figyelmét: „1944–2004”. A szobor a Lánc utcai rendelőintézet közelében található, vagyis a város olyan pontján, ahol a legkülönfélébb társadalmi csoportokat érheti el. A helyszín jellegéből adódóan a robusztus, három méter magas szobor ráadásul a tekintetet magára irányító alkotás, mely szándéka szerint óhatatlanul szembesíti az arra járókat a holokauszt szörnyűségeivel.

Az ezt követő pécsi emlékművek alighanem a legnagyobb nemzetközi kezdeményezés keretében kaptak helyet a városban, (először) 2008-ban. A botlatókövek ötlete Gunter Demnig német képzőművésztől származik, aki a kilencvenes évek közepétől helyezi el Európa-szerte a 10x10 cm átmérőjű emlékköveket az áldozatok utolsó otthonai előtt.⁴⁷ Magyarországon 2007-ben avatták az első köveket,⁴⁸ Pécsen pedig egy évvel később összesen hét botlatókő kapott helyet,⁴⁹ majd 2014-ben⁵⁰ és 2022-ben⁵¹ további három-három, vagyis jelenleg tizenhárom kő található a városban. Céljuk, hogy a lakóhelyek és így a

⁴⁷ „A náciokról szó sem esett”. Interjú Gunter Demniggel <https://magyarnarancs.hu/kepzuoveszet/a-nacikrol-szo-sem-esett-112848> (hozzáférés: 2023. 10. 18.)

⁴⁸ A kövek emlékeznek a mártírokra, *Népszava*, 2007. április 25., 6.

⁴⁹ Romváry, i. m., 363.

⁵⁰ *Három új botlatókő* <https://pecsizidosag.wordpress.com/2014/09/24/harom-uj-botlatoko/> (hozzáférés: 2023. 10. 18.)

⁵¹ Pernecker Dávid: *Auschwitzban megölt pécsiekre emlékeztet három új belvárosi botlatókő* <https://www.pecsma.hu/pecs-aktual/auschwitzban-megolt-pecsiekre-emlekeztet-harom-uj-belvarosi-botlatoko/> (hozzáférés: 2023. 10. 18.)

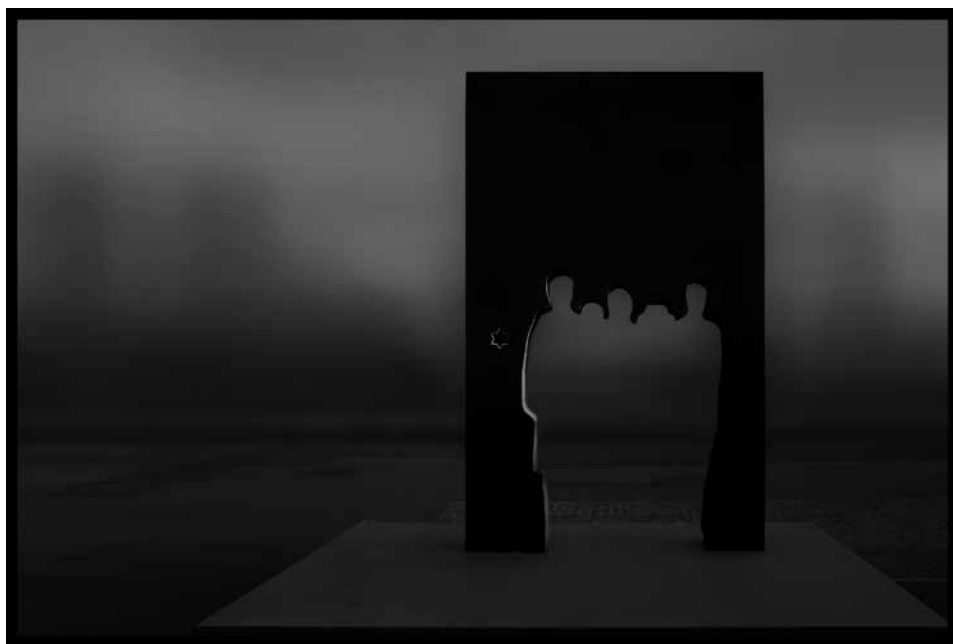

Botlatókövek

hétköznapiok részévé tegyék az áldozatok nyomát. E projekt – noha visszafogott látvány, de annál hatékonyabban – integrálja a városi terekbe a holokausztemlékezetet. Kiemelendő továbbá, hogy a botlatókövekből az elmúlt harminc évben határokon átnyúló, hatalmas, decentralizált emlékműhálózat épült ki, amelynek így Pécs is részét képezi. A köztéri alkotások közül így minden bizonnyal ez a kezdeményezés köti össze a legégyértelműbben a helyi holokausztemlékezetet a nemzetközi emlékezetkultúrával.

A város talán legismertebb (és bizonyos értelemben legújabb) holokauszt-emlékműve újfent a főpályaudvarnál kapott helyet. Pécs szobrai közül valószínűleg Illa Gábor 2010-ben felavatott alkotása testesíti meg legeggyértelműbben azt a reprezentációs és emlékezeti lehetőségekkel szembeni bizonytalanságot, amelyet Stone az „ellen-emlékművek” sajátjaként ír le. Kialakítása viszonylag egyszerű, ám annál összetettebb jelentésárnyalatokat hordoz: a sötétszürke monolitban a deportáltak sziluettjét kirajzoló lyuk tátong, amivel a szobor kifejezetten az emberi alakok hiányának megmutatására törekszik. Meglátásom szerint ezzel éppen az ábrázolhatatlanság ábrázolására tesz kísérletet, így egyszerre áthidalva és illusztrálva a reprezentáció problémáját. Továbbá nyomatékosan közvetíti azt a tapasztalatot, hogy az áldozatok már csak a hiányukkal lehetnek jelen. A szobor legfontosabb előképe alighanem a berlini Grünwald vasútállomásnál található, 1991-es emlékfal (Karol Broniatowski alkotása). A mű ennek letisztázott, befogadhatóbb alakított változataként is értékelhető.

Az alkotás kétségkívül izgalmas koncepciót képvisel, ugyanakkor feliratait személyre véve zavarba ejtő visszásságokat is felfedezhetünk. Mára kissé közhelyesnek tűnő főszövege („Megölte őket a gyűlölet, megőrzi őket az emlékezet”) sok tekintetben ellentmond a szobor koncepciójának, hiszen mintha azt sugallná, hogy az emlékezet betöltheti azt az űrt, amelyet éppen a fölötté látható szobor mutat meg. A talapzat bal oldalán olvasható feliratok azonban még inkább visszás hatást keltenek. Itt a szobor felállítását támo-

Illa Gábor alkotása a vasútállomáson

Az izraelita elemi iskola emléktáblája

gató cégek, intézetek és néhány magánszemély hosszú felsorolása olvasható. E jelenséget természetesen jóhiszeműen is értékelhetnénk, ugyanakkor nem mehetünk el mellett, hogy a talapzat ezáltal blaszém marketingfelületté is válik. Pécs egyik legizgalmasabb holokauszt-emlékműve tehát újfent ambivalens hatást kelt.

Az utolsó alkotás, amelyre röviden utalnom kell, szigorú értelemben nem holokauszt-emlékmű, ugyanakkor a téma szempontjából megkerülhetetlen. A Pécsi Zsidó Hitközség székházának falán, a deportálások 70. évfordulóján elhelyezett, újfent Gellér B. István által készített emléktábla az épület egykori funkciójáról tudósít.⁵² Így – az *Elhurcolt gyermekek emlékműve* közelében – a gyermekáldozatok mellett az izraelita intézmények és kultúra felszámolásáról is megemlékezik.

Jelen tanulmány írásakor ez az emléktábla, illetve a 2022-ben elhelyezett három botlatókő Pécs legújabb – tág értelemben vett – holokauszt-emlékművei, ám a deportálások 2024-ben esedékes nyolcvanadik évfordulója ezen természetesen változtathat. Összességként elmondható, hogy a pécsi emlékművek reprezentációs stratégiái többnyire szemléletesen modellezik az ország holokausztemlékezetének alakulástörténetét. A negyvenes évek zsidó hagyományból merítő alkotásai párhuzamot mutatnak a globális folyamatokkal, majd a szocializmus évtizedeiben a hivatalos emlékezetpolitika hosszú időre korlátozza az emlékműállítást. Az alkotások ábrázolásmódján és szellemiségén csak a rendszerváltás és az ezredforduló után kezdtek megjelenni a nemzetközi emlékezetkultúra fejleményei. A vizsgálat azonban talán arra is rámutat, hogy egyedi művészi koncepciók és társadalmi törekvések sok szempontból figyelemre méltó alkotások, projektek és koncepciók megvalósulását is eredményezték. A holokausztemlékezetéről és köztéri reprezentációjáról alkotott képünket a világszerte ismert és számon tartott emlékművek mellett olyan marginális, lokális példák áttekintése is árnyalhatja, mint amilyenek Pécs emlékművei.

---

⁵² Vö. *A pécsi izraelita elemi iskola (1887-1944)* <https://pecsizidosag.wordpress.com/2014/07/08/a-pecsi-izraelita-elemi-iskola-1872-1944/> (hozzáférés: 2023. 10. 18.)

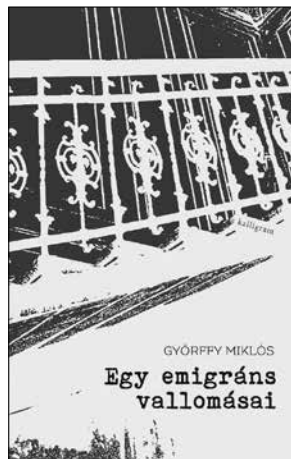
AZ IDEGEN

Györffy Miklós: *Egy emigráns vallomásai*

Néha az evidensnek tűnő dolgok a legbonyolultabbak. Bár Györffy Miklós kötetét címe alapján már csomagolnák is az IKEA-s raktárosok a MEMOAR pakettbe, az *Egy emigráns vallomásai* – főhőiséhez hasonlóan – minden dobozból kilóg. Emlékirat, persze, de a nyilvánvaló életrajzi egyezések ellenére sem autofikció; csaláregény, de nem lineáris hanyatlás- vagy felemelkedéstörténet; polgárregény, de messze nem a polgárság apológiája. Mindez pedig mintha csak a nyugdíjasként életére visszatekintő Cziffra János (barátainak csak Jonatán) alakját tükrözné: polgári család gyermekeként reakciós osztályidegen, családjában viszont link filmesként nem elég polgár, s hiába lesz belőle Németországban eminens diák, majd szorgalmas tudós, választott családja és hazája szemében megmarad ismerős idegennek a vasfüggönyön túlról. De ugyanezt lezongorázhatnánk a döntései szintjén is: mikor '56-ban emigrálnia kellene, otthon marad; mikor el kellene végeznie az egyetemet, egyre csak halasztgat; mire pedig a családi elvárásokat beteljesítve végre valóban polgári erényeket csillogtat, már „elárulta” a családját.

Éppen ezért alighanem akkor járunk jól, ha nem a Márai-művel (*Egy polgár vallomásai*) való obligát párhuzamra, hanem az attól való eltérésre koncentrálnak. Míg ugyanis Márai az elveszett polgárságot igyekszik írásában feltámasztani, Györffy főhőisének polgársága mintha nem is lett volna meg – így pedig az emigráció mintha csak valami másfajta idegenségbe, kívülállóságba helyezné át. Cziffra János vallomásai éppen ezért polgárként és emigránsként egyként az otthontalanság narratívái – amit az egész történetet átszövő öröklési és lakásügyeinek kimenetelei mindennél jobban illusztrálnak.

A monumentális, de csak rövid pillanatokra ellankadó vagy monotonná váló emlékezésfolyam alapvetően két síkon fut. A „jelenben” (a fel-felbukkanó magyar politikai eseményekből beazonosíthatóan 2006–2008-ban) futó szál akkor veszi kezdetét, mikor a főszereplő-narrátor bátyja, Sándor halálos közúti balesetet (?) szenved, és a Németországból hazatérő, nyugdíjazás előtt, különválás után álló öccse megpróbálja végiggondolni kettejük viszonyát. Ebből bomlik ki a másik, a múltbéli szál, mely ugyanakkor a jelenbélivel szemben cikcakkosan halad: hol helyekre (például az ötven oldalon át, helyiségről helyiségre „belakott” hatalmas lakásra), hol emberekre (néha, egy fotó kapcsán egy egész osztályra), hol pedig egy-egy kiemelt szereplőre (a Cziffra fiúk csodás nagybátyjára, Mícura, apjukra vagy nagyapjukra) koncentrálnak, a tervszerűen egymáshoz illesztett mozaikokból ráérősen és mintegy véletlenül kirajzolva egy különleges család szerteágazó viszonyrendszerét, a budapesti felső középosztály huszadik századi történetét és János életének krónikáját a vasfüggöny két oldalán (és a sort termé-

Kalligram Kiadó

Budapest, 2022

792 oldal, 5990 Ft

szetesen még oldalakon át folytathatnám). A történet gravitációs pontja maga a disszidálás (ezt egészen kiváló drámai húzással két részre bontva, egymástól eltávolítva, fordított sorrendben olvashatjuk, a németországi megérkezéstől az olaszországi megpattanásig), legfőbb, folytonosan visszatérő viszonyítási pontja pedig Sándor, a testvér, akivel (hogya regény tán leggyakrabban visszatérő passzusát idézzem) jó lett volna megbeszélni ezt vagy azt – de sosem sikerült.

Mindez emberileg elszomorító, ugyanakkor dramaturgiailag nagyon is érthető: egy tiszta testvéri szeretetkapcsolatból alighanem csak valami egészen más (jó eséllyel nosztalgikus-negédes) emlékezeti mű épülhetett volna, mint amit Györfly láttatni szeretett volna, egy konfliktusos, szélsőséges kapcsolatból pedig valami olyan kalandfilm, ami a Kádár-rendszerben inkább a mozikban ment, mint a trappistaizú valóságban. Sándor és János kapcsolata ugyanakkor másként ellentmondásos: nyílt összetűzések nélküli távolságtartásuk és kommunikációképtelenségük idővel egyre inkább ráirányítja a figyelmet a Kádár-korabeli csakazértis-polgárság árnyoldalaira. Mert ugyan a szülők az extrém történelmi körülmények ellenére is ügyelnek arra, hogy mindkét gyerek kiválóan beszéljen angolul és németül, és tartsa magát bizonyos elvi normákhoz, mintha épp ezek az elvek lennének azok, amelyek az apjuktól örökölt szélsőségesen makacs individualizmussal ötvözve megakadályoznák a két testvér közeledését. Pedig mindkettejük karaktere a belső szabadság megőrzéséből fakad: az apa krédója, mely szerint „nem kellene az előléptetések, a jutalmaik, az elismeréseik, csak hagyják az embert dolgozni, és a magánéletében boldogulni” (560.), Sándorban és Jánosban is jelen van, csak míg előbbi mindezt erkölcsi alapokra helyezi, s így az aktív ellenállás és normaszegés felé tereli, János cél nélküli sodródásában megmarad passzív ellenállónak. Ahogy ő maga fogalmaz: „Kívülállás, passzív ellenállás, mimikri, túlélés, belső szabadság – ilyen homályos fogalmakkal tudtam volna [életstratégiáimat] körülírni. Most, negyven év távlatából arra gondolok, hogy ez talán nem is állt olyan messze attól az ideáltól, amely Sándort vezérelte. Igaz, ő valaminek az érdekében, sőt, szolgálatában tagadta meg az együttműködést és a beilleszkedést, míg én inkább tehetetlenségből” (625.).

A helyzet tragikumát az adja, hogy mikor a hetvenes évek elején Jánosnak végül mégis sikerül disszidálnia, a diktatórikus keretből kilépve pontról pontra megvalósítja a „valamire vinni” polgári imperatívuszát: harmincévesen beül az iskolapadba, elvégzi az egyetemet, és Kelet-Európára specializálódott komparatistaként egyetemi tanársáig viszi. Ettől viszont nem kerül ki a Magyarországon megszokott ingatag életstruktúrából, csak szerepet cserél benne. Míg otthon ő volt a link művész és kötöttségektől menekülő szerető, cserben hagyott barátnöje, a pedagógus Sára pedig a megbízható, de unalmas sziget, Németországban belőle lesz pedagógus és szilárd, kiszámítható bástya, gyerekeinek anyja egy csélcsap színész nő – aki aztán, hogy teljes legyen a tükröződés, idősebb korában még ott is hagyja. E fordított világban Jánost annyira motiválja a disszidálás miatti bűntudat (otthon maradt családtagjait megfigyelik, útlevelel nem is álmódhatnak, Sára pedig ott marad a közös gyermekük elvesztése utáni gyászban), hogy minden ellenérzése dacára visszanyúl a családi életstratégiához, ám a polgári létforma nem jár együtt otthonossággal: különválása után még németországi lakásáról is kiderül, hogy mindvégig felesége családjának céges tulajdonában volt.

A regény hangütése ennek ellenére a legkevésbé sem tragikus, egyrészt mert János időskoráig nem különösebben önreflexív (kevésbé választékosan: él bele a világba), másrészt mert időskorában mintha a Györflyvel egyidős, általa kiválóan ismert Nádas Péter memoárjának (*Világító részletek*) stratégiáját követné, és saját maga leírásához szűkebb és tágabb környezetének történetét keresné elsősorban. Ennek megfelelően a kötet legjobb részeiben János sokszor egyáltalán nincs jelen, környezetében ugyanakkor tobzódhatnak az érdekes figurák és történetek: mintha megfigyelőként, más emlékeinek leiratozójaként, a mellékszereplő perspektívájából tudná a legérdekesebben elbeszélni identitását. Így fo-

lyik bele az önmegértésért folyó gondolkodásba a család emlékhagyatéka is: a hangszalagok, levelek, sőt, még Sándor egy barátjának csonka, novellába bújtatott memoárját is olvashatjuk. E betétek közt rejtőznek a regény csúcspontjai: János nagybátyjának, az idegenből valamiért mindig hazakeveredő, ragályosan jókedvű, poliglott külügyérzseninek, Micunak a testvérével (János anyjával) folytatott levelezése egymás után mutatja be a második világháború utáni németországi állapotokat (egyáltalán, annak elképesztő nehézségeit, hogy a világháború sodrában egyáltalán valami csoda folytán kapcsolatba lépünk elhurcolt szeretteinkkel), a koalíciós évek reményeit, majd a közelgő szovjetizáció rémképét, Sándor magnóra vett interjúja apjával pedig Budapest ostromának borzalmait látta egy kórház alagsorából. (Tekintve, hogy Györfly és Nádas is 1942-ben született, nem meglepő, mégis szinte kísérteties, hogy mindkettejük első megmaradt élménye egy detonáció, melyet mindketten emlékezetesen örökítenek meg.)

De nemcsak a történetek érdekesekek, hanem a karakterek is: a családjával alig találkozó, mégis mindenkinek mindent elintéző, a rendszert sokáig eredményesen meghackelő apa, a koalíciós időszakbeli miniszterségétől az öngyilkossági kísérletig jutó kereszténydemokrata politikus, Lőrinc bácsi, a megfejthetetlen bohém, Tomori és persze leginkább az első pillanatban szívünkhez növvő, tragikus sorsát hallatlan humorral és dafke ellenállással ellensúlyozó Micu mind megannyi emlékezetes, fokozatosan kibontakozó, árnyalt figura.

Külön érdekesség, hogy míg János személyiségét nem igazán formálják meg a külső hatások (nem függetlenül attól, hogy apjával és bátyjával ellentétben neki nem adatnak meg az igazi felkaroló mesterfigurák), s ezért a kötet semmiképp sem nevezhető fejlődésregénynek (a szerző egy interjúban egyenesen „fordított fejlődésregényről” beszél), tágabb perspektívában nagyon is érzékeny a változásra: finoman és érdekesítően mutatja be a klasszikus polgári kultúra átalakulásának, majd felbomlásának folyamatát mondjuk a bálkultúra házibuli-kultúrába oldódásának illusztrálásával vagy az udvarlási szokások három generáción átívelő történetével. A polgári kultúrával párhuzamosan ugyanakkor a gyakran túlidealizált polgár-archetípus is lebomlik: az általában „művelt”, „hasznos”, „világlátott”, „kultúrahordozó” jelzőkkel körülírt figurának azt az oldalát is megismerjük, amely kevésbé van előtérben: azt, aki „nem jár szülői értekezletre, sőt azt se tudja kapásból, hol az iskolánk és hányadikosok vagyunk” (428.), aki „alapjában véve antiszemita” (429.), és aki meg van „győződve róla, hogy minden úgy van, ahogy ő gondolja, és ezért nincs is rajta mit megvitatni” (17.). Karrier- és elvcentrumú kép ez, mely nemcsak megalkuvás-, de kommunikációképtelenséget is okoz: ez a polgár nem vitatkozik, hanem tud, nem formálódik, hanem már mindig is kialakult – ez a bizonytalan és céltalan János idegenségének kulcsa, egyszersmind pedig a Bildungsroman legfőbb gátja is.

Van ugyanakkor még egy dolog, ami feltűnő: hogy mennyire hermetikusan férficentrumú világ ez. Ha valamit nem szerettem ebben a regényben, az a reflektálatlan macsósága. Nemcsak János túlhabzó léhasága volt sok néha (a kudarcos kamaszkori csajozások lajstromát például egész biztosan lehetett volna ritkítani), hanem a női nézőpont szinte teljes hiánya is: János anyjának Micuhoz írt levelein kívül minden nőt férfiszemszögből, férfihangon, mellékszereplőként, ha nem egyenest eszközként, vágýtárgyként ismerhetünk meg – holott, csak hogy egyetlen példát említsünk, Jánosnak és Sándornak van egy lánytestvére is, Margit, aki szinte elvész a történetben.

Ettől eltekintve azonban Györfly Miklós harmincöt év várakozás (!) után megjelent második regénye nemcsak kilóra asztaloskaszító, de irodalmi súlya is van: időskori kötelességteljesítés („most elmesélem életem”) helyett csak kiindulópontnak, ugródeszkának használja életanyagát, miközben az eklektikusnak tetsző felszín alatt pontos elgondolása van a struktúráról, filmes múltjához híven bővelkedik az emlékezetes jelenetekben, és árnyalt, szerethető-gyűlölhető-megérthető karaktereket rajzol – jóval több figyelmet érdemelt volna irodalmi közéletünkől.

A PETŐFIVÉ VÁLTOZOTT JUHÁSZ FERENC KIÁLTOZÁSA

Juhász Ferenc: Más Petőfi az enyém

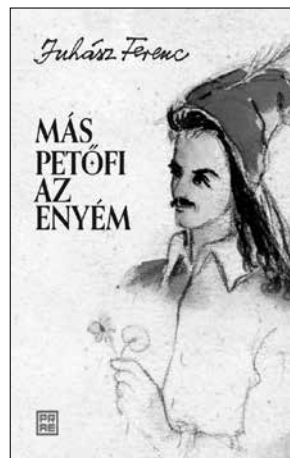
Juhász Ferenc költői tehetségéről, formátumáról és jelentőségéről – Lukács Györgytől Bori Imrén át Spiró Györgyig – egyöntetű elismeréssel szól a szakirodalom, költészetének érvényességéről és esztétikai értékeiről azonban régóta vita folyik. A pályakezdéstől fogva ugyanis időről időre felütik a fejüket bizonyos kételyek az életmű időtállóságát és folytathatóságát, egyáltalán: *olvashatóságát* illetően.¹ E fenntartások a szerző halála után sem oszthatók el maradéktalanul, hiszen meglehetősen kétarcú eredményt kapunk, ha Juhász Ferenc emlékezetének és költői örökségének kanonizációs lehetőségeit kívánjuk mérlegelni.

Amennyiben a kultusz felőli lényeges szempontokat vesszük, kedvező lehet, hogy sokan az 1956-os forradalom szellemi előfutárának tekintik a szegényparaszti családba született költő írásait. A vélekedés gyakori hivatkozási alapja *A tékozló ország* (1954) című Dózsa-éposz. Emellett adott jó néhány színházi adaptációként vagy szavalati darabként is nagy sikerű, széles körben elterjedt mű, például a *Nagymama* (1951) vagy a *Szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából* (1955). Továbbá újra és újra megjelennek innovatív olvasatok, melyek a költemények aktualitása („rehabilitálhatósága”) mellett érvelnek: termékeny kísérletnek tűnik például a poszthumanizmus vagy az ökolíra divatos szempontjai felől újraértetni az életművet.² Sőt, meglehet, a populáris kultúrában is tovább él az irodalmi hagyatéknegyenemely vonása: legalábbis talán nem túlzás kihallani az úgynevezett „népi szürrealizmus” képkalkulációinak és szövegvilágának hatását a különböző alternatív (folk-)pop előadók dalszövegeiben.

¹ Összefoglaló a recepció egyenemely vonatkozásáról: Pataky Adrienn: A „népi szürrealista” és az újholdasok. Juhász Ferenc kanonizációja, *Irodalmi Szemle*, 2019/7–8, 23–34. Néhány kritika: Petrovácz István: Juhász Ferenc: Virágok hatalma, *Tiszatáj*, 1956/1, 19–20.; Eörsi István: Tézisek az olvashatatlan költészetéről és Juhász Ferencről, *Élet és Irodalom*, 1969. május 17., 11.; Radnóti Sándor: „Halál-líra”, *Kritika*, 1984/1, 16–17.; Márton László: „A mennyiség nyüzsgése”, *Holmi*, 1989/2, 208–215.; Borsik Miklós: Penetráns radikalizmus. A Juhász Ferenc-olvasás néhány tendenciája a kétezres években, *Tiszatáj*, 2011/11, 38–48.

² A „rehabilitálni” kifejezést Hódosy Annamária használja: Juhász Ferenc ökopoezisz, *Irodalmi Magazin*, 2023/3; Friss, tematikus, Juhász Ferencről szóló lapszámok: *Irodalmi Szemle*, 2019/7–8; *Tiszatáj*, 2020/1.

Prae Kiadó
Budapest, 2023
372 oldal, 5990 Ft

A mérleg másik oldalán viszont ott áll, hogy a szerző a második világháború utáni művelődéspolitikai egyik ünnepeelt alakja volt,³ s ez alkalmasint inkább elidegenítő hatású lehet a múlt század kultúrpolitikai, kanonizációs és irodalomszociológiai viszonyait a 3T elve mentén értelmező (kissé leegyszerűsítő) szemléletben. Irodalmi szempontból pedig – mint azt a kritikai fogadtatás újra és újra észrevételezi – számos sajátosság nehezíti az oeuvre-höz való közelebb kerülést: ilyen például az életmű monolitnak tűnő grandiozitása, az egyes alkotások nagy-nagy terjedelme (ha úgy tetszik: terjengőssége), az olykor dagályosságig sorakoztatott költői jelzős szerkezetek halmozása, valamint a versekben körvonalazódó *poeta vates* anakronisztikus költőszerepe és az ahhoz kapcsolódó patetikus beszédregiszter.

Éppen e kettősség miatt lehet kiemelten fontos a *szelekció* kérdése Juhász Ferenc költészetében, azaz hogy mely oldalát próbáljuk kiemelni a kétségkívül fontos és nagyszabású életműnek. Éleslátóan fogalmazta ezt meg Juhász szigorú bírálója, Márton László 2019-ben megjelent írásában, melyben egy korábbi, 1989-ben publikált, (talán túl) éles hangú recenziója kapcsán vont le elsősre evidensnek tűnő, de jelen esetben kifejezetten figyelemreméltó tanulságokat:

„Ha valaki sokáig él, és létrehoz egy terjedelmes életművet, amely fél évszázadot átfog, akkor nyilvánvaló, hogy nem lehet minden kötete, minden publikációja azonos tökélyen mutatkozó remekmű, mert a kiemelkedő nagy művek is a többiekhez képest lesznek nagy művek.”⁴

Nos, a Petőfi-bicentenáriumra időzített *Más Petőfi az enyém* című Juhász-antológia arra vállalkozott, hogy a 20. század nagy költőjét a 19. századi irodalmi hagyományokhoz való viszonyában, pontosabban az írásaiból kirajzolódó Petőfi-képe tükrében mutassa be. És fordítva: hogy a 19. század legnagyobb hatású géniuszát egy későbbi nagy követőjének fénytörésében láttassa. Kettős tükör, kettős kultusz, kettős szoborállítás. Kérdés azonban, hogy e rokonszenvet keltő, nagyszabású emlékezet, kegyeleti gesztus – túl a kultusz hódolatjeljes aktusán – tartogat-e irodalmi, kortörténeti, emlékeztetőtörténeti relevanciát, hogy – egyfajta *könyvtárgyi* funkció túlmutatva – *olvasmányként* miként kínálja magát.

A 370 oldalas, impozáns kivitelű, több színben nyomott kiadvány hét fejezetre (a könyv szóhasználatára szerint „szívütésre”) tagolódik, melyeket egész oldalas idézetek, verskéziratok és más jegyzetek fotói, valamint Juhász Ferencet és Petőfit ábrázoló portréképek színesítenek. Az első fejezet nyitó írását a Juhász-hagyaték örökösei, Juhász Anna és Kilián Katalin jegyzik: ketten nyújtanak átfogó ismertetést a kötetbe rendezett szövegtörzsről és Juhász Petőfi-képének alakulásáról. Ezt követően Debreceni Balázs igyekszik föltérképezni a két költő (táj)költészetének metszéspontjait, és ismerteti Juhász „mindent látó légy szemként” jellemezhető költői látás- és ábrázolásmódját. A fejezet végén két költemény – Petőfitől *Az alföld* (1844), Juhásztól a *Tanya az Alföldön* (1955) – villantja fel az életművek kapcsolódási lehetőségeit.

A második és harmadik fejezet Juhász Ferenc 1980-ban összegyűjtött „versprózáit” tartalmazza. Az olvasó kissé tanácstalanul áll e litániaszerű méltatások előtt, kevésbé lehet ugyanis bevonódni az eksztázis juhászi magaslataiba – fölvenni a tempót a költő „szívütéseivel”. Meglehetősen monoton és repetitív hatást kelt, ahogy a magisztrális nyelvgépezet végtelennek tűnő asszociációkban kreálja a túlfűtött rajongás monumentális költőiségű frázisait. A legnagyobb gond talán az, hogy a hömpölygő mondatokból nem bontakozik ki eredeti („más”) interpretáció Petőfi alakjáról és költészetéről. Mindezt jól mutatja, hogy más irodalomtörténeti állócsillagokról – Aranyról, Adyról és József Attiláról – egészen

³ Vö.: Radnóti Sándor: Juhász Ferenc abszurd feltételezése, *Litera*, 2011. december 27.

⁴ Márton László: Egy recenzió története, *Irodalmi Szemle*, 2019/7–8, 85–93.

hasonló fölfokozottságú laudációk olvashatók a könyvben. Talán erre utal (a nálam jóval értőbb és nyitottabb) Margócsy István is a kötetéről írott alapvetően elismerő recenziójában: „Míntha folyamatosan ugyanazt olvasnánk: a költő sóvárogva kiált fel”.⁵

Felüdülést hoz a negyedik, leghosszabb egység, amely mindössze egyetlen műből, Juhász kedvenc korai (víg)eposzából, az 1951-ben megjelent *Jégvirág kakasából* áll. E vas-kos humorú, bővérű költemény – mint a mottó is jelzi – *A helység kalapácsának* (1844) szellemes parafrázisa, Petőfi népiességének szocialista szellemű továbbgondolása. Érdekesség, hogy a korabeli „irányvonalnak” megfelelő szellemisége ellenére a kortárs kritika (felszabadult kedélye, szatirikus ábrázolásmódja, epikureus emberképe miatt) meglehetősen elutasító fogadtatásban részesítette. Vélhetően az efféle groteszk (gyász)jelenethez hasonló, kétségkívül ma is zavarba ejtő szövegrészletek miatt:

De mozdúl a halott! Fölül!
„Addide Julis a pipámat.”
Rettenetes sikoltozás,
kavarodás
kezdődött erre. Ajtók
csapódtak, lábak dobogtak, hörgés,
nyöszörgés dúlta az éjjeli
csöndet.
A holt is úgy megijedt
attól, hogy él, hogy
pukkantani kezdett, mint az
ágyúlövés.
Hogy végül is, hátul szállt
ki belőle a szusz
maradék.
Rémületében kifingotta a lelkét.
(200.)

A következő fejezetben egy 1970-es évekbeli, folyóiratközlésben megjelent, de jól láthatóan félkész alkotás, az *Aranyseprőlés levelibéka* című „vers-játék” és annak előmunkálatai találhatóak. A Déryné Széppataki Róza alakját középpontba helyező, több helyütt kissé zavaros költeményben a művészi sorsról és az élet mulandóságáról olvashatunk ars poeticus monológokat. A poéma – mint az a prologusból kiderül – annyiban kapcsolódik a költő-elődhöz, hogy egy 1981-es cédulajegyzet tanúsága szerint Juhász szerette volna átdolgozni a művet, Petőfit állítva címszereplőnek.

A hatodik fejezetet Petőfi négy „kései” verse, a *Szülföldemen* (1848), a *Négy nap dörgött az ágyu...* (1849), a *Pacsirtaszót hallok megint* (1849) és a *Szüleim halálára* (1849) nyitja, melyeket azokról szóló újabb „versprózák”, költői értekezések, versek, Petőfi-parafrázisok követnek. Sajnos a gyűjtemény általam leginkább várt szövegeit, a négy verselemzést is a költő alakján és életrajzán való megrendültség (annak patetikus lírai színveitele) jellemzi – ahogy általában a kötet egészét. Nyomát sem találjuk azoknak a finom és aprólékos, a költői mesterség vezette „szakmai” (szövegfókuszú) megfigyeléseknek, amelyek magával ragadó olvasmánná teszik például Kosztolányi egy-egy Petőfi-esszéjét vagy Illyés Gyula nagy Petőfi-könyvét, s amelyeket szívesen olvasnánk Juhász Ferentől is.

A záró szövegegységben végül Lovász Ádám értekezik Juhász költői (tudományos módszernek vélt) látásmódjáról, melyet Bruno Latour nem-emberközeli szociológiai

⁵ Margócsy István: Juhász és Petőfi – Petőfi és Juhász, *Élet és Irodalom*, 2023. szeptember 8.

programjával rokonít, a juhászi asszociációk rendszerelvűségét keresve. E záró szöveg nem annyira Juhász és Petőfi viszonyát, inkább a Juhász-életmű posztumán értelmezői perspektíváit mutatja be egy vázlatos (és kissé elnagyolt) gondolatmenet keretében:

„a juhászi litánia középpontjában is a sokaságélmény áll. Olyan világ tárul elénk, amely a magyar történetiségtől tökéletesen idegen. Sőt, mintha egy csapásra bármilyen emberi történetiségen kívül találnánk magunkat. A nem-emberivel való közvetlen találkozás keretén belül mégsem kizárólag a körülhatárolható entitásokkal kerül az elbeszélő kapcsolatba: a meghatározhatatlannak éppúgy helye van [...], mint a meghatározottságnak.” (366.)

A *Más Petőfi az enyém* című válogatáskötet – a *Tanya az Alföldön* elkápráztató tárgyiassága, a *Jégvirág kakasa* és a rövidebb Petőfi-parafrázisok megnyerő részletei ellenére – összességében sikertelen vállalkozásnak látszik. Sem Petőfihez, sem Juhászhoz nem kerülünk általa közelebb, ha mégis, a legunalmasabb oldalukat ismerjük meg. Mindez egyfelől nem a könyv hibája: olyan időpontban jelent meg, amikor szélésebb körben is népszerűvé vált egy új típusú (a korábbi kultusznyelvezettel szemben kritikus, döntően a költő karrierjére és médiaszereplésére fókuszáló) kultusz, melyet kevésbé ragad magával a 20. századi Petőfi-émlékezet hazafias, emelkedett pátosza. Ám ez nem jelenti azt, hogy a kötet ne válhatott volna a múlt századi Petőfi-kultusz elismerendő és érdekfeszítő (irodalom- és kultusztörténeti) dokumentumává – csakhogy maga a kötetkonceptió is több szempontból problematikus. Egyrészt, úgy tűnik, a szerkesztőknek nem állt rendelkezésére kellő gazdagságú anyag: legalábbis olyan szövegekkel töltötték meg a pazar megjelenésű könyv jelentős részét, melyek valójában csak részben, elvont módon vagy áttételesen kapcsolódnak Petőfihez. Másrészt, a cím ígérete ellenére a kötetbe szerkesztett írásokból – hiába az előtanulmányok – nem rajzolódik ki Juhász Ferenc személyes és újszerű Petőfi-képe. Legyen szó Petőfi kéziratairól, verseiről, forradalmi szerepvállalásáról, irodalomtörténeti hatásáról – az olvasó olykor úgy érzi, a szerző mintha az eredeti meglátásai hiányát leplezné (nagy verseiből ismert) bombasztikus túlfogalmazásokkal. Harmadrészt, a kötetbe került (alkalminak tűnő) szövegek jelentős része, különösen a Petőfiről szóló „versprózák” az életmű azon darabjaihoz tartoznak, melyek mára aligha látszanak időtállóknak, és igen nehezen befogadhatók. A juhászi poétika máskor megkapó korlátlansága eme *hommage*-típusú írásokban elnyűtt szónokiasságba és szertelen önisméltelésbe fullad. Illusztrációképpen idézzük a kötet első, Petőfiről szóló Juhász-művét, *A szent gyűjtogató* című verspróza *első* mondatát. A kötet tetemes része ebben a végletes hangvételben és végtelen ornamentikában íródott, a gyűjtemény több mint *egyharmada* ezt az üres, tautologikus, túltényezett poétikát folytatja tartalmi és formai tekintetben egyaránt:

„Mi volna földadat szebb, megtisztítóbb, mámort nagyobbat adóbb, a tovább-életre, a mindig-életre buzdítóbb, gyönyörűsegebb és kegyetlenebb, a szív szenvedő, eleven rostjait égetőbb, bűneink rothadékkal telt odvait kiégetőbb, vad esendőségünk és gyermeki gyöngeségünk buja és édes tenyészetét piros lázával jobban mámorító, tűzvész-tombolásával boldogabban gazdagító, mint szólni e fekete csodaszarvasfiú, e füstölgő vérpettyekkel behintett arcú, alvadék vérrozsdával bemocskolt-szakállú drága kölyök-férfi, e lángok, tüzek, parázslások, izzások, remények, hiték és meg-nem-adások örvénylő arany-förgetegével átszótt testű, gyászok, halálok, futások, veszteségek, véres megadások és lehetetlen fekete megaláztatások gyász-örvényével beszótt életű férfi-kölyök verseinek kéziratairól, módszeres, gyöngéd, csipkézete szálkás vadonával lángoló és mégis különlegesen fegyelmezett keze-írásának hurkolatairól, kacsaíró, nagyívű bajusz-lengéséről, kék üstökösuszály lengéséről és

tintacsipke-lobogásáról, csillagos tinta-sarkantyú ágaskodásáról, gyönyörű hosszúkás pettyezett tintakéve-farokzászlójú és tinta-horgolás-sörényű csődör-futásáról szólni, e lángoló fegyelemről és kemény, hosszúkás, gyémántnehéz és mégis fehér füstszálla-örvénylés-könnyű lángolásról: Petőfi Sándor, a csillag-Sándor, a tűzvész-Sándor, a hóviharok-fehér-ősfutása-Sándor, a darazsak-szívalakú-kristálysírkő-szeme-szívű Sándor, a pusztai-jegenyék-hegyes-zöld-csipkelángolása-Sándor, a pacsirtaszó-Sándor, a bércek-havas-oldalán-halála-gyászlován-ügető-Sándor, a hetyke-léptű-lila-bogáncs-szakállú-Sándor, a dögvész-tekintetű-Sándor, a döghalált-dög-átkot-kiáltozó Sándor keze-írásáról, kéziratairól.” (56.)

Jelen kötet alapján úgy tűnik, Juhász Ferencen keresztül alig-alig juthatunk közelebb Petőfihez, s ami talán e könyv szempontjából fontosabb: Juhász Ferencet sem ismerhetjük meg jobban a Petőfiről szóló írásait olvasva. A jövőbeni Juhász-kiadások során célszerűbb és termékenyebb megközelítés lehetne a (kötetben is megvillanó) szakirodalmi tendenciákra figyelni, és a költő – kurrens lírai és irodalomelméleti irányzatokhoz sok szálon kötődő – természetfölfogását és egyetemesség-elvét fókuszba helyezni, költészetének (mai) aktualitását a maga korában és kontextusában is értelmezve.

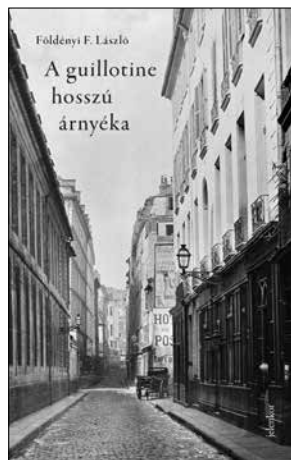
A LEFEJEZETTEK BALLADÁJA

Földényi F. László: *A guillotine hosszú árnyéka. Párizsi életképek a 19. századból*

Nehéz eldönteni, hogy a mű középpontjába állított guillotine összetartja vagy inkább szétszabdalja Földényi F. László legújabb kötetét, *A guillotine hosszú árnyékát*. A szerző a bevezetőben a mű keletkezésének „önvezéreltségéről”, korlátlan kanyargásáról, a tematikai-gondolati lépések szabadságáról ír. Kíváncsiságának, érdeklődésének engedve tesz hosszú sétát Párizs, a francia kultúra és művészet történetében nagyjából a francia forradalom lefejezett halottjaitól a 20. század elejéig, az avantgárd irányzatok megszületéséig. Műve azonban egyáltalán nem a francia forradalom eszméinek a társadalmi átalakulásra gyakorolt pozitív hatásait vagy a gondolkodást és a kultúrát bizonyos szempontokból felszabadító, kivirágozató fejlődési ívét rajzolja meg, hanem éppen egy ezzel ellentétes irányú utat jár be, és összességében egy kultúrpeszsimista, kultúrakritikus összkép bontakozik ki hosszú és szerteágazó sétájának tapasztalataiból. Ám a kötet címe alapján, amely már eleve egyfajta állásfoglalás, talán nem is igen várunk, várhatunk mást: a „felszentelt” gyilkológép életbe lép.

Földényi esszéfolyma egyfelől a guillotine kultúrtörténete, másfelől megannyi más(é) is, ahogy az alcím is ígéri: *Párizsi életképek a 19. századból*. A guillotine árnyéka azonban rávetül mindenre, és a 19. század hosszú alkonya – megnyúlt árnyékával – kitar egészen a 20. század elejéig. Úgy gyanítom, tovább is, csak azt már inkább sötét éjszakának nevezné a szerző. Annyi bizonyos, hogy hosszú bolyongása, nézelődése során leginkább az utca árnyékos oldalát választja: a gyorsuló kapitalizmus gazdasági, társadalmi következményei, például Párizs Hausmann báró vezérelte átépítése leginkább rosszállással töltik el; az árnyék mindenre rávetül: a halál, a pusztulás, a tudományt, művészetet foglalkoztató sötét titkok, a felszín alatt munkálkodó gonosz erők mellett vagy fölött ritkán ragyog fel a fény. Ám mindez alig-alig kap nyíltan sajnálkozó, tragizáló tónust, a szerző szabad társítások mentén tempósan halad, felidéz, megidéz, szemléletes részleteket ragad ki kedves

szervezőinek a műveiből és rendkívül gazdag – szöveges, képes – forrásaiból; rámutat, beszúr, közbevet. Saját megjegyzései: az emberre, a gondolkodásra, a kultúrára vonatkozó borúlátó, komor észrevételei csak az éppen tárgyalt jelenségek, a dús példák közti lélegzétvételnymi szünetekben érhetőek tetten. Földényi az a szerző, ahogy ezt korábbi műveiből már ismerhetjük, akinek mindenről észébe jut valami: egy másik, egy hasonló vagy éppen ellentétes, aki mindenhol és mindenben meg tudja látni az áttételeket, az átvitt, elvont tartalmakat, vagyis a korrespondenciákat. Nem véletlenül kedvence Baudelaire és az általa is sokszor – e könyv bevezetőjében is – idézett *Correspondences*, melynek első sora, „La

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2023
344 oldal, 5299 Ft

Nature est un temple” vagy ahogy Szabó Lőrinc fordításából ismerjük: „Templom a természet” az emberalkotta és természeti, az e világi és transzcendens áthatásait, megfeleltethetőségét rejt magában, és amelynek jelenségeit, jeleit figyelve (erdején áthaladva) az ember ismereteket, tapasztalatokat gyűjthet, és főként összefüggéseket fedezhet fel. Ez tehát az esztéta munkamódszere, szemlélet- és gondolkodásmódja, alkotói hitvallása. Csak ez esetben nem a távoli, hosszú visszhangok (eredetiben: longs échos), hanem a kivégzőgépezet hosszú árnyékai rajzolják meg a sötét és mély egységet, az összefüggéseket. Mert a kép a haladásellenes Baudelaire-nél némileg komorabb (une ténébreuse et profonde unité), mint Szabó Lőrinc titkokat sejtető megszüpítésében. Földényi azonban egyértelműen Baudelaire mögé sorakozik a sötétség tekintetében.

S hogy az összkép, a bemutatott időbeli ív meglehetősen komor, az az asszociációk jellegén, tetszőleges megválasztásán is múlik. A szerző viszont már előre, a kötet bevezetőjében kivédi az esetlegesség vádját: „[v]állaltan önkényes gondolatársítások nyomán kerültek egymás mellé hóhérok történetei és festmények leírásai, orvosi beszámolók és nagyítóval vizsgált fényképek, versek és újsághirdetések, városrendezési tervek és képzeletbeli szörnyetegek, utcai reklámok és regényszereplők” (11.). A képzettársítások, analógiák sora pedig a guillotine történelmi kiteljesedésétől, tehát a halálbüntetést – ahogy a korban vélekedtek róla – humanusabbá és demokratikusabbá tévő gépezettől az élettelen anyagból, a gépezetekből életre kelő szörnyetegekig, majd az elidegenedett ember gépieségéig, a modern ember, az embergép agyatlanításáig vezet. A parlandóban megtett kulturális bókklászás azonban – szerencsére – mégsem teljesen parttalan, a szerző négy nagyobb részbe szervezi kötetének anyagát, amelyeket gondosan kiválasztott idézetek vezetnek be, s ezek segítenek némileg kijelölni az adott egység alapvető fókuszát, csomósodási pontját. Az első rész leginkább a francia forradalmat követő évek „fejtelenségét” ábrázolja. Egyrészt az olvasó itt kap képet a guillotine kultúrtörténeti szerepéről és szimbólummá válásáról, ezzel párhuzamosan Ingres Barbara Bansiról készített portréjának és a két – ekkor még – festőnővendék, Barbara Bansi és Jean-August-Dominique Ingres kapcsolatáról, s mindennek kapcsán a 19. század eleji kulturális liberalizmus bontakozásáról. A fejezet fő kérdése azonban az, ami a korabeli tudósokat, orvosokat, művészeket leginkább izgatta: tovább él-e a levágott fej a penge által elvégzett munka után, érez-e bármit? A kísérletek és az e kérdésről folytatott eszmecserék tapasztalatai már a könyvnek ezen a pontján lényeges, a filozófia, a pszichológia és a biológia hatáskörébe tartozó meglátásokig vezetnek: „A levágott fej nem kisebb kérdéssel szembesítette a kortársakat, mint hogy mi a személyiség, mi az Én, mi a tudat” (61.).

Az emberről alkotott újfajta elgondolások magára a mindennapi életre, az emberek életvitelére is hatással voltak. Ez indokolhatja a könyv második egységét, amely a Balzac-tól idézett mottó szerint párizsi barangolást ígér. E rész előterében Párizs átépítésének terve, folyamata áll. A városkép átrendezése és a modern város megalkotása azonban nyilvánvalóan a változás egyfajta tünete, felszíni látszata, vagy legalábbis az új társadalmi jelenségek keltette igényekre adott reakció, ami aztán a lakóira és életükre visszahatva a folyamatok katalizátorává is válik. A szerzőt azonban sokkal inkább a Doyenne-negyed lebontása érdekli, amely Párizs központjában, a Louvre (Carrousel) „mögötti” művész- és bohémnegyedként számon tartott városrész volt, sikátorokkal, búzzal, mocsokkal, bűnnel és szegénységgel, ahogy a megidézett leírások alapján kirajzolódik. Így érthető, hogy a hatalomnak (III. Napóleon) és a városvezetésnek érdekében állt mihamarabb kipucolni, felszámolni e területet. Földényi narratívájában az egyébként is számos kritikával illetett Haussmann báró negatív szerepet kap, nagyszabású városátépítő tevékenysége nemcsak a korábbi, emberi léptékű, minden bajával együtt szerethető környéket rombolta le, hanem mindezzel, a sugárutas városszerkezet megvalósításával újfajta életvitelt, tempót is diktált: az arctalan tömegek közömbös vonulását. A szerző a Doyenne-negyedről fenn-

maradt fényképek leírásával és értelmezésével próbálja megmutatni a lebontás és átépítés előtti város léptékét, tempóját, a sétálás, nézelődés, ténfergés közegét. A mai Párizs, meg látása szerint, hordozza a rombolás, az erőszak nyomait, s a láthatatlanná tett múltat a város tudatalattijaként értelmezi. A tizenkilencedik századi fényképek, amelyeknek másolatai a könyvben is helyet kaptak, pedig nemcsak a város egykori arculatának rekonstruálása miatt fontosak, hanem alkalmat adnak arra is, hogy a szerző a fotográfiával, a fényképezéssel kapcsolatos meglátásait is elővezesse. Ezeknek egyike a fényképezés és a guillotine tevékenységének – többrendbeli – párhuzamba állítása. Az analógiát egyfelől az adja, hogy a fényképezőgép úgy „végzi ki” az embereket, hogy a hosszú expozíciós idő miatt a térben mozgó alakok kitörlődnek, eltűnnek egészen vagy részben, másfelől az a fotóelméleti tétel, miszerint a fénykép a pillanatba rögzíti, örökíti a látványt, szintén az időből, létből való *kimetszéseként* is értelmezhető. E párhuzamok találók és meggyőzők a fényképek, városképek kapcsán, s természetesen Földényinek fénykép és guillotine korabeli azonosításáról is vannak forrásai, illetve mindez kiegészíthető azzal, hogy egyes későbbi fotóesztétikák is, köztük Susan Sontag ismert műve, *A fényképezésről*,¹ a fényképezést egyfajta agresszióként tételezi, a fényképezés aktusát fegyverhasználathoz hasonlítja, amellyel szemben az ember kiszolgáltatott és tehetetlen. Ezzel a meggyőző analógiával ellentétben a könyv későbbi részein a guillotine időnként túljáratott, erőltetett hasonlatokban bukkan fel, sokszor egészen váratlanul. Úgy tűnik, a szerzőnek egy idő után mindenről a guillotine pengéje, csapódása jut eszébe, persze mintha kínálkozna is az idő fel-töredezettségének vagy a centrummal rendelkező identitás szétesésének szemléltetésére. Például a múltját veszített, jelenében élő 19. századi Párizsról ezt mondja: „Mintha felszeletelték volna az időt, guillotine-nal metszették volna a napokat” (189.); „Mintha hétről hétre guillotine-nal darabolnák fel az időt, történelmet” (209.). De a történelmi töréspontokat is egy párhuzammal szemlélteti: „Megannyi cezúra: mintha a téren sokáig álló guillotine-nal vágnák el minden alkalommal a történelem menetét, hogy valami új kezdődjék” (199.). S végül egy utolsó példa, amelyben nem az idő vagy az egységes identitás feldarabolása hasonlít a kivégzőeszközhöz, hanem a tér: a sugárutak „olyan nyílegyenesek, mint a guillotine bárdjának útja” (202.).

A guillotine tehát némileg paradox módon végig jelen van a könyvben mint bármikor mozgósítható eszköz, metafora, mivel – lépten-nyomon – alkalmasnak bizonyul arra, hogy a város átépítésével, modernizációjával együtt járó rombolást, pusztítást, a társadalom átalakulását, szegmentálódását, az ember és az identitás polarizálódását, a metafizikai kapaszkodók elvesztését, az agyatlan tömegek és a szélsőséges(ebb) művészeti irányzatok, művészeti közegek tevékenységét, tehát a mindenre kiterjedő bomlást érzékeltesse. A guillotine valódi jelentőségéhez a mű utolsó egysége talál vissza, amikor a szerző a 19. század végének művészeti közegeiről, műveiről beszél, a szépre mint esztétikai alapfogalomra épülő művészet felbomlásáról, olyan jelenségekről, művekről, amelyek a bizarr, a torz, a meghökkenítő, az életre keltett szörnyeteg, az action gratuite vagy a patafizika „tudományának” fogalmaival közelíthetők meg. Az immáron Isten nélkül maradt világ keresi új isteneit, az anyagi javak halmozásában vagy az ember önisztülésében, (torz) istenné formálásában. E jelenségek tárgyalása során kerülnek szóba olyan művek, mint Paul Margueritte-nek, a pantomím-darabok szerzőjének *Pierrot, feleségének gyilkosa* (1881) című darabja, amelyben Pierrot arról képzeleg, miként vágja majd le a guillotine feleségének fejét. Vagy Édouard Cadol 19. századi dráma- és regényíró *A guillotine tévedése* (*Les Erreurs de la guillotine*, 1886) című, vagy tizennyolc kiadást megért regénye, amelynek „színházigazgatóként” jellemzett hőhér alakját a szerző akár a kor hírhedten mesteri francia főhőhérjáról, Charles Deibler-ről is mintázhatta. (Franciaországban ugyanis még a

¹ Vö. például Susan Sontag: *A fényképezésről*. Ford. Nemes Anna. Európa, Budapest, 1981, 26.

19. század végén is a guillotine volt az egyetlen hivatalos [polgári] kivégzési mód, egészen a halálbüntetés 1981-es eltörléséig.) De szintén szó esik Eugène Héros és Léon Abric *Chop–Chop!, avagy a Guillotine (Az özvegy)* című egyfelvonásosának bemutatójáról.

Ám amíg a századvég lenyakazós történeteire eljutunk, a szerző számos kitéréssel, jelenettel, mozzanattal ábrázolja a 19. századi Párizs átalakulását, a haussmanni átépítés negatív reflexióit és a város mélyrétegeiben, „lelkében” formálódó új (művészeti) közegeket.

Számomra a legnagyobb élményt a főként a kötet első felét jellemző fotó- és képelemzések jelentették, a könyv második fele kissé leült, helyenként önismétlőnek hatott. Az emberi kapcsolatok kihűlésére, az elidegenedésre és a világnézeti, művészeti egység felbomlására a mű egyik legszemléletesebb példája Degas *Place de la Concorde* című képének remek interpretációja. A Concorde tér, amely mellesleg nem esett áldozatul a nagy átépítéseknek, és amelyen, nevével (a *concorde* jelentése 'összhang, egyetértés') ellentétben, a francia forradalom terrorja idején 1200 embert végeztek ki guillotine-nal. Tehát ez a tér Degas számára is ellenpontként szolgál, félbevágott alakjai (Lepic vikomt és leányai, valamint a kuttyájuk) áthaladnak a Concorde téren. Különösségüket és a korra utaló tünetet az adja, hogy elhelyezkedésük szétszórta, mindannyian másfelé fordulnak, másra figyelnek, s bár „ugyanabban az időben ugyanazon a helyen vannak, de nem köti össze őket egy belső dramaturgia, nincsen egy centrális pont, amelyre a figyelmük irányulna” (109.), ahogy az a csoportképek esetében megszokott. A festmény címe (*Place de la Concorde*) tehát termékeny feszültségbe kerül a látvánnyal, a rajta szereplő figurák közömbösen széttartó pillanatnyi helyzetével. Ezt nevezi a szerző „discors concordianának”, diszharmonikus (vagy harmonia nélküli) harmóniának, ami a modernitás fő jellemvonása: egy olyan rendezetlenség (káosz), amely nem megelőzi a rendezett világot, hanem követi azt. A kornak ez az alapélménye Degas más festményén (*A Bellelli család*), de a századvég más festőinél, Monet és Caillebotte művein is megmutatkozik. A véletlenszerű kivágot, a töredezettség tapasztalatát a szerző a kaleidoszkóp metaforájával közelíti meg, amely a guillotine mellett szintén több alkalommal színre lép a mű folyamán, s bár a színes látványokat élénk varázsoló tárgy lenyűgözönek tűnik, Földényi értelmezésében végül szintén a 19. század lélektelenségének letéteményese lesz. A látás és nézés szerepének megváltozása már a fotóelméleti fejtegetések során is reflexiókat kapott, s itt ismét vissza lehet utalni Sontag ismert megállapítására, miszerint a fotográfia a látást és a látáshoz való viszonyunkat változtatta meg.² A látás, nézés mint érzékszervi tapasztalat változása összefüggésben áll az életmód, a nagyvárosi élettempó változásával, a fogyasztói társadalom figyelmének felszínessé válásával, szóródásával is. A nagyvárosi szem, ahogy Földényi írja, kaleidoszkópszerű. A 19. század embere – még – „a saját szemével néz ugyan, mégis [...] a tömegek szemével lát” (119.). A látványok végtelen sokszorozódása, a harmonikusnak tűnő kompozíció mégis középpont nélküli, lélektelen mechanizmus, hasonlóan a tömegek közönyös tekintetéhez, a pillanatnyi benyomások keltette kavalkádokhoz, városi panorámákhoz.

A mű utolsó része egyértelműen a géphez fut ki: gépekhez, amelyek életre keltve szörnyeteggé lesznek, az emberhez, aki maga is egyre inkább szörnyeteggé, géppé válik. A diszharmonianak, normaszegésnek egyre több jele mutatkozik, s míg a társadalmi jelenségek szintjén ez inkább közönyt vagy kirekesztést eredményez, a művészeti reflexiókban viszont annál feltűnőbb eseményeket, megbotránkoztató műveket és akciókat. Természetesen Alfred Jarry, a szerző régóta kedvelt alkotója lesz e kor megtestesítője és a kötet végének főszereplője. Az *Übü király* című darabban és bemutatójának (1896) közismert botrányában benne foglaltatik a kor összes válságtünete: az Istent és mértéket vesztett civilizáció, a torz, a monstrozus, a szörnyeteg, az esetleges, a hitvány. Társadalom- és

² Vö. uo., 141.

emberiségkritika rémbohózat formájában, amely már az avantgárdot, Artaud kegyetlen színházát és az abszurd drámát előlegezi.

De a századvégen a fejetlenítés, agyatlanítás rendületlenül folyik tovább, az ember egyre inkább beprogramozott automatára, gépezetre hasonlít a szerző szerint, amikor az agymosott, agyátültetett emberiségről és civilizációról alkot lesújtó véleményt a könyv végkicsengésében. Földényi láthatólag Baudelaire-rel ért egyet, aki az igencsak szkeptikusan szemlélt haladást nemcsak a gyönyörök kifinomultságával, hanem ezzel párhuzamosan a fájdalom tökéletesedésével köti össze. A szerző megelőlegezi a következő évszázadok „paradicsomát”, az agy nélküli emberek tömegeit: „Biológiailag még van agyuk. De egyre kevesebbet használgják arra, amire való. A legszívesebben megszabadulnának tőle. Mennyivel egyszerűbb az élet nélküle. Nincs vonzóbb, mint a boldog együgyűség” (324.). Ám a mai kultúrára, civilizációs betegségekre vonatkozó kritikái megjegyzések már a könyv közepén is előtörnek időnként: „Elegendő volt másfél évszázadnak elteltnie ahhoz, hogy a digitalizáció mindannyiunk érzékszerveibe beépüljön; előfeltételei azonban már a 19. század első felében készülétfélben vannak” (159.). Az ember érzékeit felkora-bácsoló gépezetek, mint Jarry szuperhímje (*A szuperhím*, 1902) vagy Kafka fegyencgyar-matának gépezete kapcsán pedig ezt a megjegyzést olvashatjuk: „Itt a szerelem már nyílt rettenet. Létezik-e perverzebb intelligencia a mesterséges intelligenciánál?” (313.)

Látható tehát, hogy Földényi F. László legújabb művében a guillotine árnyéka nemcsak a 19–20. század fordulójáig nyúlik, ahol a kultúrtörténeti bolyongás véget ér – és felhangzik Jarrytól *Az agyatlanítás nótája* –, hanem még tovább, napjaink globális jelenségeiig. De az bizonyosan állítható, hogy a szerző alaposan bejárja ennek a folyamatnak a kezdeteit, mindent megnéz, mindent olvas, helyettünk. Majdnem jobb, mint a *Schott-féle sokmindentudó*. Csak követnünk kell őt sétáján, mint egy idegenvezetőt, s figyelni, mi mindenre mutat rá, mi mindent hoz szóba a látottak, hallottak kapcsán. Ugyanakkor azt is tudnunk kell, hogy nagyon szövevényes és kötött az útvonal, amelyet bejárunk vele, s mi, olvasók könnyen elveszhetünk a részletekben, elveszíthetjük saját tájékozódási képességünket; vagy időnként legalább jó lenne megpihenni, szusszani kicsit néhány ponton.

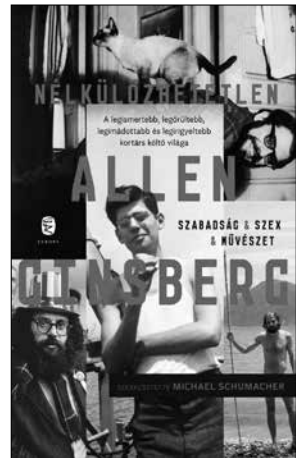
EGY ELTÖKÉLT KÖLTŐ

Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg. Szerkesztette Michael Schumacher

„Allen Ginsberg. Lassan rá kell eszmélnünk, hogy nem mindenki ismeri ezt a nevet” – írja a kötet magyar előszavának első mondatában a szerkesztő, Gyukics Gábor. Ami némileg ellentmond a borítón olvasható vevőcsalogatónak: „A legismertebb, legőrültebb, legimádottabb és legirigyeltebb költő világa”. Elvileg lehetne persze, hogy utóbbi az amerikai olvasóknak szól, hiszen a kötet – és ez fontos – konzervkönyv abban az értelemben, hogy a koncepció, a válogatás, a szövegek sorrendje stb. a *The Essential Allen Ginsberg* szerkesztőjének, Michael Schumachernek a munkája, a magyar változat ennek változtatás nélküli fordítása. Csakhogy az interneten talált képek tanúsága szerint épp a borító más: az amerikai kiadáson nem szerepel a bombasztikus (amúgy Ginsberg alkotától egyáltalán nem távol álló) szlogen, és ez megkíméli Schumachert, hogy az amerikai kiadás előszavában a Gyukicséval lényegében egybevágó mondata („a könyv bevezetesként szolgál azon olvasók számára, akik nem ismerik Ginsberg költészetét...”) ellentmondásba keveredjen a saját kötetével.

Persze felmerül, hogy kiknek szól a kötet. A magyar kiadás nyilvánvalóan azoknak az új generációs olvasóknak, akik érdeklődnek a költészet, a beatgeneráció életérzése, filozófiája, esztétikája iránt, következőképp mégiscsak ismerik valamennyire Ginsberg nevét. Ha ebből indulunk ki, nem teljesen látszik indokoltnak a *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg* megjelentetése. Ginsberg a magyarul kifejezetten jól hozzáférhető amerikai költők közül is kiemelkedően a legtöbbet publikált szerző, különösen ha csak a 20. századot vesszük alapul. 1973-ban a *Nagyáruház Kaliforniában*, 1984-ben *A leples bitang*, 1990-ben a *Május királya*, 1996-ban pedig a *Halál Van Gogh fülére* jelent meg, valamint 2005-ben két legjelentősebb verse, az *Üvöltés* és a *Kaddis* külön is, kétnyelvű kiadásban. Ezek mindegyike elérhető antikváriumokban (a számtalan antológiáról nem is beszélve). Közülük a *Halál Van Gogh fülére* több mint kétszer annyi verset tartalmaz, mint a most megjelent válogatás. A *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg* összesen 15 új verset számlál Barna Imre és Gyukics Gábor fordításában (a fennmaradó 24-et Eörsi István és Orbán Ottó korábban megjelent fordításában közli újra a kötet), igaz, köztük jó néhányat Ginsberg maga kiemelkedő jelentőségűnek ítélt saját, nem kis terjedelmű életművében (*A változás: Kiotó-Tokió expressz; Wichita vortex szútra; Walesi látogatás*). Olvasóként minden új Ginsberg-versnek örülünk, ugyanakkor az újonnan magyarra fordított darabok alapján felmerül, hogy a korábbi magyar kötetek szer-

A verseket fordította Barna Imre, Eörsi István, Gyukics Gábor, Orbán Ottó. A prózákat fordította Fenyőesi Orsolya, Gyukics Gábor, Schultz Judit.
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2022
456 oldal, 7999 Ft

kesztői talán nem véletlenül hagyták ki őket. Lehet, hogy Michael Schumacher valamiféle reprezentativitásra törekedett, ha egyáltalán ilyen igény felmerülhet egy olyan kötetben, amelybe egy költői életműnek jóval kevesebb mint tíz százaléka kerül be. Az nyilvánvaló, hogy Schumacher az oeuvre keresztmetszetét szerette volna megjeleníteni – de egyáltalán nem biztos, hogy egy magyar kiadásnak ugyanez a feladata.

Ez persze a *Nélkülözhetetlen* messze túlmutató probléma: ha egy versfordításkötetet nem magyar szerkesztő válogat, akkor óhatatlanul háttérbe szorulnak alapvető szempontok: milyen versek vannak már meg magyarul, mik lehetnek a feltételezett magyar olvasóközönség elvárásai, mely versek fordíthatatlanok vagy tartalmazznak fordíthatatlan részeket, melyek azok, amelyek oly mértékben kultúrafüggők, hogy megértésükre csak alapos jegyzetapparátussal van esély (szemben az eredeti nyelven olvasókkal), stb. Mégis egyre inkább ilyen versfordításkötetek jelennek meg magyarul (Simon Armitage válogatott versei, Picasso versei stb.). Érthető, hogy a kiadókat pragmatikus és kényelmi szempontok vezérlik (elsősorban jogdíjúgyek), de ez a gyakorlat egészségtelenül szűkíti a hazai költői és műfordítói szakma mozgásterét. Az pedig kifejezetten diszfunkcionális, hogy az ilyen konzerv-versválogatások (a konzerv itt nem minőségjelző) borítóján a szerző mellett az eredeti szerkesztő neve szerepel, aki az esetek többségében az adott életmű filológiai szakértője ugyan, de a magyar olvasók döntő többségének nem jelent semmit, másrészt ez a megoldás nem számol azzal, hogy a fordítás során legalább ilyen fontos – és a célközönség számára jó esetben többet mondó – nevek szorulnak le a címlapról, tudniillik a fordítóké.

Mindenesetre a kötet a Ginsberg-költészet teljes vertikumának bemutatására vállalkozik, az egészen korai versektől a késői darabokig, két ciklusban: „Versek” és „Dalok” cikluscím alatt, utóbbi kategóriába mindössze három dalt sorolva. Ha valaki pusztán ebből a kötetből indul ki, nemigen fogja érteni, hogy miért ez a felosztás. Hiszen a dal mint lírai műfaj erős zeneiségű és/vagy szabályos tagolású vers, és a korai, Barna Imre által fordított versek között számos ilyen van, az egyiknek történetesen épp *Dal* a címe is. Csakhogy Ginsberg számos verse mellé kottát is közöl (például a *Collected Poems*ban), ám ezek a *The Essential Allen Ginsberg*ből kimaradnak – pedig alighanem ez lehet a megfejtés.

A korai versek (lírai értelemben vett dalok) formai és tartalmi szempontból is termékeny ellentmondásban állnak a kötet későbbi, prózai műveket tartalmazó részében írottakkal. „A hagyományos formákkal (kötött sorok és versszakok) ott a gond – írja a későbbi, teoretikus Ginsberg –, hogy túl szimmetrikusak, mértaniak, számszerűen is eleve meghatározottak – ellentétben elmémmel, melynek se kezdete, se vége, és gondolataimnak sincs fix mértéke...” (*Amikor a zene irányt vált, megremegnek a városfalak*) A Kerouacnak és Cassadynek írt levelében pedig így vall a korai versekről, lényegében azzal kérkedve, hogyan sikerült megvezetnie szintén költő apjának ismerősét, a később az *Üvöltés* előszavát jegyző William Carlos Williamst: „egy rakás szar, hulladékok, amiket a naplóimból guberáltam elő, és versekké tördeltem őket, de olyanokká, amikből parancsra is akár napi tízet megírnék”. Kevés olyan vers van ezek között, amelyben már tetten érhető valami a (nem sokkal) későbbi Ginsberg vácogós fizikai szenvedélyéből. Ilyen a Rimbaud-t idéző metafizikus hajléktalan (Orbán Ottó kissé shakespeare-ien antikizált fordításában a címe *A leples bitang* – Somlyó György *A csuklyás csavargónak fordítja*):

Visítok rakpart paraszadon
Testem egy gáztartálynak adom

A motívum közel áll az *Üvöltés* híres sorában (feltehetőleg Herbert Hunckérről) írtakhoz, azzal együtt, hogy az *Üvöltés*re hirtelen kialakult Ginsberg sajátos, a korai verstől egészen különböző hangja:

kik egész éjjel vérrel teli cipőikben járkáltak a hóbucka dokkokon
és egy gözzel és ópiummal teli szobába nyíló ajtóra vártak East Riverben...

A leples bitang inkább Nagy László:

Ki tapad rám ha nő a sötét
Hashoz a has és térdhez a térd
Ki tekint csuklyás szemembe
Ki tapad zúzó [a korábbi kiadásokban helyesen: zúzos] ölemre

Az *Üvöltés* talán valamennyire Kassák. Orbán Ottó Ginsberg-fordításaiban egyébként feltűnő, mennyire képes azonnal ráhangolódni egy-egy valamelyest is hasonló magyar költői hangra. Mint az egyik igazán nagy Ginsberg-versben, a *Napraforgó szutrában*, amelyben hol a mikroszkopikus víziójú Juhász Ferenc

és a szürke Napraforgó a lenyugvó nappal szemben
siváran recsege és porosan ingadozott a korommal
a köddel és hajdani mozdonyok füstjével a szemében –
megtörtén lekonyuló vizenyős tövis-pártája rozszant korona
volt, tányérből a magok kihulltak, a fényes levegő fogait
gyorsan hullatató szája, szőrös fején a sugarak bélyege
akár egy megaszalt drót pókháló,

hol Füst Milán döngő hajnalodású körmondatai tűnnek fel:

Hány légy sziszegett körbe téged korom ártatlanja, míg
a vasutak mennyét és virág! lelkedet áldoztad?

Az 1926-ban született Ginsberg két vitathatatlanul legjelentősebb kompozíciója az 1954–55-ben írt *Üvöltés* és az 1957 és 1959 között készült *Kaddis*. Ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy ne lennének később is nagy versei, például a *Könyörgöm uram* (1968), amely ebbe a kötetbe sajnos nem került be (holott decens megélhetést biztosított volna a honi fóliaüzemeknek), vagy a *Halotti lepel* (1983), de a fejlődése inkább extenzív volt, mint intenzív. Mintha azzal, hogy a két korai hosszúverssel (különösen az *Üvöltéssel*) nemzedékének, a beatgenerációnak általános életérzését fogalmazta meg sokkoló pontossággal, arra kárhoztatott volna, hogy a későbbiekben is mondja meg a tutit. Különös, hogy a jellegzetes kelet-európai vátesz-költő szerep a térségen vagy épp Latin-Amerikán kívül épp az USA-ban jelenik meg időről időre. Bár ott talán nem annyira nemzeti, hanem inkább univerzális társadalmi sorskérdésekben várnak válaszokat a költőktől – Ginsberg előtt például Robert Frosttól is. Ginsberg is inkább afféle orákulum-költő volt: repertoáron tartotta a hidegháborút, a bel- és világpolitikát, az amerikai életformát, a kapitalizmust és a kommunizmust, a különböző tudatformáló szerek hatásait és legalizálását, a szexet, a homo- (és hetero)szexualitást, Istent és a vallásokat, elsősorban a buddhistát, de a zsidót és némi- leg a keresztényt is, ember és világ viszonyát, a fenntartható fejlődést (a beatköltők, elsősorban Gary Snyder és Philip Whalen az elsők között kezdték használni a kifejezést az ötvenes években, maga Ginsberg pedig egyik hosszabb, a kötetben nem szereplő versének az *Ecologue* [Ekológia] címet adta), vagy épp nemzedékének kultikus figuráit (elsősorban a bálványozott Kerouacot).

Miközben a megmondóemberség veszélyeire már az *Üvöltés* megjelenésekor felhívták a figyelmét épp a hozzá közel állók. Kerouac túlságosan direktnek érezte, míg Jack Spicer

sommás véleménye szerint „az Üvöltés, a világ legjobban reklámozott verse, egy nagy rakás szar” (ez talán allúzió Ginsberg saját korai verseiről írtakra – bár nem valószínű, hogy Spicer ismerte a Kerouacéknak írt levelet). Mai füllel ez az üvöltés kevésbé hallatszik indulatos süvöltésnek, inkább sikításnak, siratónak, nemzedéki kaddisznak. Méltán. Csak találmra néhány kortárs a beatnemzedékből, akik közül némelyikre Ginsberg utal is az *Üvöltésben*. William Burroughs, a *Meztelen ebéd* írója Mexikóban 43 éves korában agyonlőtte a feleségét – állítása szerint heroin- és alkoholfogyasztás közben Tell Vilmosként, pisztollyal le akart lőni egy almát a fejéről. Bill Canastra 28 évesen, részegen, indulás közben megpróbált kimászni a New York-i metró ablakán; egy oszlop lefejezte. Lucien Carr költő tizenkilenc évesen megölt egy öt régóta szexuális ajánlatokkal zaklató férfit. Carl Solomon, író, dadaista gesztusként önkéntesen elmeegógyintézetbe vonult; neki dedikálta Ginsberg az *Üvöltést*. Lew Welch, költő, 46 évesen egy 22-es kaliberű Smith & Wessonnal örökre eltűnt a kaliforniai hegyekben. Elise Cowen költő 29 évesen, többszöri idegösszeomlás után szülei kilencedik emeleti lakásának csukott ablakán kiugorva lett öngyilkos.

Hozzájuk képest Ginsberg, a borítólapon írtakkal szöges ellentétben („legörültebb költő”), olyan kiegyensúlyozott, mint egy mérlegképes könyvelő.

Pedig minden oka megvolt, hogy jó eséllyel induljon a bedilizési versenyben. A *Kaddis* olvasása közben az ember időnként a fejéhez kap: hogyan lehetett ezt ép ésszel megúszni? (Az *Üvöltés* bevezetésében William Carlos Williams is így fogalmaz: „Soha nem gondoltam, hogy megéri a felnőttkort, és verseskötetet ír”). Egyébként írás közben maga Ginsberg is unos-untalan föltekerte magának ugyanezt a kérdést, és ezt bele is írta a versbe. Nagyon személyes mű ez, és egészen háborzongató anyja fokozatos elborulásának pontos és gyötrelmesen hosszú leírása. Mármost egyáltalán nem maga az írás gyötrelmes – a 26 oldalas verset, amelynek a felolvasása is jóval több egy óránál, képzelenség letenni. Hanem a tapasztalat: a lélepülés és a vele járó személyes és családi gyötrelmek. Van benne valami mélységesen kelet-európai, és nem elsősorban a zsidó-orosz-kommunista szál miatt. Inkább a kitárulkozás, a kegyeletsértés határán egyensúlyozó humor botrányos abszurditása okán. Mind a nyelvi ambivalencia („örült vagy, Mama”), mind az undor katarzisa valahogy ismerős. A fia előtt magát pucéran kellett hajas, bolond anya képe és a fiú gondolatai vele kapcsolatban például óhatatlanul Petrit idézi (*Hogy elérjek a napsütötte sávig*) – vagy fordítva.

A *Kaddis* minden Ginsberg-kiadás kötelező darabja. A magyar *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg* Eörsi korábban számos helyen megjelent fordítását mintha néhol gondozta, javította volna. Ugyanakkor sajnos átveszi az amerikai kiadás hibáját, amikor az ötrészes *Kaddis* külön alcím (*Himmusz*, a korábbi kiadásokban – helyesen – *Himmmusz*, angolul *Hymmn*) alá tartozó utolsó három részét új oldalon közli úgy, hogy az alcím a kötet verscímeivel azonos betűméretű. Épp azokat zavarhatja ez meg, akik először olvassák.

Vannak egyéb zavaró tényezők is. A szöveggondozás enyhén szólva nem a kötet erőssége. Egyes új fordítások annyira hemzsegnak a helyesírási és sajtóhibáktól, hogy a „kiadói szerkesztő szakirányú továbbképzés” előadótermében (vagy legalább a szeminárium szobájában) méltán ki lehetne állítani tipográfiai lóként:

jeges robbanás naplementekor a Pike Peak felett, a Tetonok felé
hullámoznak a Wind River csúcsai, egy lehelet visszatér Jackson Hole völgyé-
be, a tehénnel [sic!] pettyezet [sic!] hatalmas síkos fűves [sic!] síkságokhoz, a
pusztaság egy sarkába,
szeptember nyughatatlan szele az aszfalt úton [sic!] és a sáros
parkolóban, a fa lépcsőn [sic!] a szélben a vörös drótköltépálya [sic!] felvonó
alatti Teton village kávézóba.

Egy versfordításkötet kritikájának nem dolga a helyesírási hibák kipécézése – csakhogy itt teljes oldalak vannak, ahol inkább a helyesen írt szavakat volna művészet kipécézni. Ráadásul ezek a hibák nemcsak számosak, hanem súlyosak is – több vers egy magyar érettségien 0 pontot kapna helyesíráásra. Félreértés ne essék: ez nem csak a fordító-szerkesztőnek felróható. Az ilyen kaláka-fordításkötetknél az egyik fordító a szerkesztő is egyben, hogy a kiadó megspórolja a szerkesztő gázsiját. Ez önmagában nonszensz: a szerkesztő egyebek mellett épp attól szerkesztő, hogy külső szemmel tud ránézni a fordításokra. De hát ide jutottunk: a versfordítók így is örülnek, hogy egyáltalán fordíthatnak verset, és egymás fordításait szerkesztik. Csakhogy ennél a kötetnél teljesen világos (vagy legalábbis nagyon remélhető), hogy a szerkesztő Gyukics fordításait senki sem olvasta el, mielőtt nyomdába került. Soha senki nem vette magának a fáradságot, hogy ráeressen bármiféle helyesírás-ellenőrző programot, amivel legalább a hibák egy (nem is kis) részét néhány óra munkával ki lehetett volna szűrni.

Ide vezet, amikor egy szakma (a könyvkiadás) szabályaira fittyet hányanak. Persze lehet így is könyvet kiadni: a költségek alig egy-két százalékát megspórolva okosban. Csak kérdés: az Európa a maga valaha patinás múltjával tényleg így akarja-e a fiatal közönség számára Ginsberget vonzóvá tenni. Vagy bárkit. Nincs hír arról, hogy a *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberget* lefóliázták-e már, de ha igen, bármikor védekezhetnek azzal, hogy nem a tartalma, hanem a trágár szövegállapot ütközik a gyermekvédelmi törvénybe. És kérdés az is, hogy ha egy ilyen kiadó döntéshozóinak otthonában hidegburkolás után két hónappal a padlólapok libikóka-üzemmódba kapcsolnak, vajon mekkora átéléssel kezdenek lamentálni a mesterségek lezüllése okán.

A szöveg romlottságának a járulékos hatásai is pusztítóak. Ginsberg költői nyelve nemcsak (és nem is mindig) köznapi, hanem természetesen invenciózus is. A fordító elemi kihívása, hogy ezt magyarul is visszaadja, és ez számos esetben sikerül is. Az *Éjszakai városi heroininfeszko* például olyan cím, amiről az olvasó rögtön megérzi, hogy Ginsberg, ha elmagyaráznák neki, örömmel rábólintana. Csakhogy helyenként, az omladozó szövegkörnyezetnek köszönhetően, bizalmatlankodva fogadjuk a fordítói invenciókat. Amikor például azt írja, hogy

Ötven éve, az ő erőszakosságával
kezdődött a gyűlölet örvénye
ami lombtalanította a Mekong Deltát,

akkor, ha az előzményektől eltekintünk is, a három soron belüli két vesszőhiba és a helytelenül írt tulajdonnév miatt az ember elkezd gyanakodni, hogy a „lombtalanítani” nem a sokkal gyakoribb „lomtalanítani” akart-e lenni, és elkezd utánanézni az eredetiben – – –

De nem. Szerencsére nem. Ihletett és jó szó ez ide. Kár, hogy – alapos – gyanúval fogadtuk.

Pilinszky jégüres villanykörtéiről nemcsak az előző sorban szereplő jégüres csillagoknak hála nem merül fel, hogy talán inkább légüresek, sőt nem is csak a jellegzetesen pilinszkys szóösszetétel (csillagháló, plakátmagány, mélyvilági, kockacsend) miatt, hanem azért sem, mert a Pilinszky-kötetek szövegminősége nem ad okot az elbizonytalanodásra.

Amiért tényleg nélkülözhetetlen a *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg*, az a kötet második, prózai műfajokat tartalmazó fele: esszék, naplórészletek, interjúk, levelek, sőt kommentált fotók. Ginsberg prózájából eddig csak hébe-hóba, elszórtan jelentek meg részletek, és a mostani bő kétszázötven oldal prózai szöveg mindenképp árnyalhatja a költői életműről kialakított képet is.

Először az tűnik fel, hogy prózájában, még a magánjellegűekben is, Ginsberg sokkal kevésbé hajlamos elveszteni az arányérzékét, mint a hosszúversek némelyikében. Józan,

kifejezetten élesen látó megfigyelő, mind poétikai, mind politikai kérdésekben. Amerikakritikája például az általa nagyra tartott Majakovszkijéhez hasonlóan éles, csak épp jóval hitelesebb, egyrészt mert belülről jön és konkrét, másrészt mert egyáltalán nem naivan egyoldalú: baloldalisága nem vakítja el a létező szocializmus csődtömegének felismerésében: „A demokrácia, ahogy korábban szentimentálisan gondolták, ma talán lehetetlen (ahogy az Államok példája is bizonyítja), mert minden egyéni kiterjedt visszacsatoló mechanizmusok – nevezetesen a tömegmédiá – orientálnak menthetetlenül, különösen a tudatküszöb alatti szinteken. Ugyanez a probléma Oroszországban, Kínában, Kubában” (*Prózai hozzájárulás a kubai forradalomhoz*). Az idézet első mondata szinte látnoki. Kár, hogy az egalitárius „ugyanez” (az esszé 1961-ben íródott) sokat ront az összhatáson.

Igazi kuriózum az 1966-os Allen Ginsberg költő nyilatkozata az Amerikai Szenátus Igazságügyi Bizottságának New York-i speciális albizottsága előtt. A sokat és nyilván okkal kárhozott amerikai törvényhozás nyílt meghallgatáson kérte ki egy hippy véleményét az LSD-ről a könnyű drogok szankcionálásáról szóló törvénytervezet vitája során, nem egészen egy évtizeddel az után, hogy ugyanezt a hippit és könyvkiadóját, Lawrence Ferlinghetti az amerikai ügyészség obszcén irodalom terjesztése és közszeméremstértés miatt letöltendő börtönbüntetéssel fenyegető bűnvádi eljárás alá helyezte – ám a bíróság felmentette.

Az irodalmi obszcenitásnak különben Ginsberg nemcsak művelője, hanem teoretikusa is volt, különösen ami a szexualitás mint deviancia és a totalitarizmus közötti összefüggést illeti – még ha a tárgyban kifejtett gondolatai írásaiban elszórva találhatóak is meg. Egyik esszéjében [*Állásfoglalás (a cenzúráról)*] például maga is idéz egy kínai egyetemen hosszabb időn keresztül oktató amerikai professzortól: „Kínai hallgatóim a szexuális mélyajulás állapotában leledztek, de még eme örült elnyomás alatt is megéreztem, hogy a kínaiak többsége reménytelenül romantikus, nyitott ajtókat döngöztünk. Az igazi szexuális energia komoly fenyegetést jelent a politikai tekintélyre. A morális sztálinisták nem tévedtek.”

Ami Ginsberg poétikai fejtegetéseit illeti, talán a legizgalmasabbak a szabadverssel, annak formájával, prozódiajával kapcsolatos műhelytitkai. „Én mindent megtettem, hogy az *Üvöltés* prozódikus felépítését tisztázzam” – írja az *Amikor a zene irányt vált, megremegnek a városfalak* című esszéjében –, „erre mind a mai napig belefutok olyan kritikába, mely akárha kedvező, feltételezi, hogy engem nem érdekel a forma, verseimnek nincs formája – mindössze azért, mert képtelenek lennének [ez a szó fordításban felesleges és értelemzavaró] ráismerni azokra a formákra, amikről előtte még nem hallottak, amik nem az ő akarataikat, elvárásaikat tükrözik...” Aztán amikor egy interjúban Thomas Clark rákérdez, hogy az *Üvöltésben* és a *Kaddisban* klasszikus verslábakat használ-e, Ginsberg így pontosít: „Igen, de nem sok haszna volt, mert valójában nem a klasszikus időmérték foglalkoztatott, hanem saját, idegi és írói impulzusaim. Érted, az a különbség, adódik ám különbség aközött, hogy valaki vagy azzal ül le, hogy egy előre meghatározott metrikus sémában fog verset írni, vagy hogy valaki fiziológiai mozgásokkal[,] folyamatokkal dolgozik, és elérkezik egy sémához, és hát talán épp egy olyan sémához érkezik, aminek már neve is van, sőt használták már tán az antik korban is – de ő organikusan érkezik meg hozzá, nem szintetikusán. Senkinek semmi kifogása nem lehet a jambikus pentameter ellen sem, ha az az elménél mélyebb forrásból fakad fel – tehát a légzés eredménye, a hasból és a tüdőből jön.” Voltaképp a szabadvers metrikus periódusaira utal itt, nagyon is hitelesen – de hát miért ne fakadhatnának akár az elméből ezek a metrumtöredékek: egy távoli versorból, aminek a szavai nem is rémlenek, vagy annak emlékéből, hogy milyen ritmusban vert szét valaki egy csehszlovák telefonfülkét? Mindezen túl Ginsberg itt mintha valami inverz Pierre Ménard-t alkotna meg. Borges hősének az volt a célja, hogy tudatosan és betű szerint újírja Cervantes spontán művének két és fél fejezetét. Ginsberg pedig itt *in extremis* mintha nem zárná ki a spontán módon, mintegy akcidentálisan, belülről létrehozott shakespeare-i szonettforma lehetőségét.

Felettébb gondolatébresztő, amit az amerikai prozódia évtizedekkel korábban petrikálódott interpretációjának retrográd hatásáról mutat be két konkrét, iskolai tananyagban szereplő vers kapcsán. Mondanivalójának lényege, hogy a két idézett verssor valójában nem úgy hangzik, ahogy a szabályos metrizálás alapján a „kockafejek” szeretnék, hogy hangozzanak. Ez minden bizonnyal így van, már csak azért is, mert abban a metrumban, amely a szóhangsúlyon alapul, óhatatlanul van valamilyen koronként és beszélőnként változó subjektív elem. Különös, de a magyar ütemhangsúlyos verstan számára is tanulságos ez az okfejtés, amikor az mechanikus, mindent felülíró főszabályként alkalmazza, hogy a magyar kötött szóhangsúlyú nyelv, következőképp kontextustól, szándéktól, mindentől függetlenül minden szóban az első szótagra esik a nyomaték. Ebből adódik aztán ugyanaz a fajta értelemvesztő óvodás skandalás, ami ellen Ginsberg berzenkedik.

Apropó, kockafejek. A fordítás prózai részének, a költői részhez hasonlóan, a legerősebb eleme a kortárs köznyelv bátor használata („vágjátok?”, a Kőbükit idéző „univerzumbéli unokatesó”, „tényleg teljesen el vagyok havazva” és ugyanazon az oldalon „el vagyok heti egy óra megtartásával” – szóval itt még a helyesírás-ellenőrző is működött). Sajnos azt, hogy melyik konkrét megoldásért kit illet dicséret, nem tudjuk, ugyanis – felfoghatatlan módon – a prózai szövegek esetén sem az egyes szövegek után, sem a fejezetek előtt, sem a tartalomjegyzékben semmilyen módon nincsenek feltüntetve a fordítók. A kolofon alapján mindössze annyit tudhatunk meg, hogy a prózai részeket Fenyvesi Orsolya, Schultz Judit és Gyukics Gábor fordította, de hogy melyiket ki, azt nem. Azért a fordítóknak ennél több dukál.

A kötet néhány helyéről össze lehet szedni, kik azok, akiket Ginsberg intenzíven olvasott, és állítása szerint tanult is tőlük. Tanulságos lista ez. Vannak egyértelmű elemei: Whitman, a Zsoltárok könyve, Jeremiás siralmi (a magyar változatban: lamentációk), Shelley, Blake, Hart Crane, Melville prózája (meg Kerouacé, de az kevésbé), esetleg Majakovszkij, Pound cantói és a szabadversíró Apollinaire – a lélegzetük okán. Lorcától *A költő New Yorkban* kötet, nyilván a szürrealis-szürrealista város miatt. William Carlos Williams talán inkább csak tiszteletből említi Ginsberg, meg a korai versek (és esetleg a *Paterson*) miatt. Na és Emily Dickinson? Kevés Ginsbergétől eltérőbb versvilágot lehet elképzelni (Dickinson sokszor beszélt keveset, Ginsberg sokszor sokat), de mintha mégis tanult volna az extravagáns utód a zárkózott elődtől: a *Kaddis* gyakori és drasztikus, gondolatmegszakító hármás gondolatjelei nemigen jöhetnek máshonnan, mint Dickinson minikaddisaiból. Csak míg Dickinsonnál az elhallgatásra utal ez az írásjel, Ginsbergnél kezdésre és újrafogalmazásra kényszerít.

A Ginsberg által emlegetett hatások közül a talán az egyik legtöbbször hivatkozott Artaud-é a legkevésbé meggyőző. Pedig a rokonítás motívuma nyilvánvaló, Ginsberg úgy véli, az őrült költőben megtalálta egy őrült kor őrült költőinek, így saját magának az elődjét. Csak úgy tűnik: az elmebetegség nem tanulható – az eleve tudatmódosult Artaud még akkor is eszelősebb az *Üvöltés* II., tudatmódosító szerek hatása alatt írt részénél, amikor a napi étkezését taglalja.

Ginsberg naplójának a kötetbe válogatott hét bejegyzésénél Michael Schumacher érdekes megoldással él: az egyes szövegek előtt-után, tipográfiaileg is megkülönböztetett módon, röviden kontextusba helyezi magukat a bejegyzéseket. Ezek a többnyire valóban jól orientáló fejjegyzetek némileg emlékeztetnek Hemingway vignettáira *A mi időnkben* kötetből – azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy azokat maga a szerző írta. Schumacher időnként túllép a tájékoztatáson, sőt az értelmezésen is, és értékkel („Megható, milyen emberséggel fordul az utcán látott haldokló felé”) – ez pedig nem a szerkesztő feladata, különösen, ha nem elő- vagy utószóban, láb- vagy végjegyzetben teszi ezt, hanem a szöveg közé iktatott lapokon.

A válogatás, ekkora életműből, nem lehetett könnyű feladat. A leveleknél helyenként van olyan érzése az embernek, hogy egy-két darab inkább a címzett vagy a körülmények jelentősége miatt került be a kötetbe, például az 1957. április 3-án Ferlinghettinek írt szöveg, amely nyilván az *Üvöltés* körül készülő botrány előjelének dokumentuma: pontosan két hónappal a City Lights Kiadó könyvesboltvezetőjének, Shigeyoshi Muraónak letartóztatása előtt íródott – csak hogy ez sem a levélből, sem a kötet más helyeiről nem derül ki, ennek híján pedig a levél meglehetősen partikuláris, még csak irodalomtörténeti jelentőséggel sem bír.

Akik eddig nem ismerték, a *Nélkülözhetetlen Allen Ginsberg*ből, a kötet minden baja ellenére, az esetek többségében megalkuvás nélküli, vagy legalábbis csak vállalható kompromisszumokra hajlandó, eltökélt költőt ismernek meg, aki, ha tabukról beszélt is, csak nagyritkán öncélúan, és akinek felháborodott székepszisét évtizedek múltán is felháborodott székepszissel olvassuk:

„Mennyi képmutató lakja Amerikát? Mennyi felfedezésektől reszkető birka? Miféle hatalmat helyeztünk magunk fölé, hogy már nem vagyunk, akik vagyunk? Ki tilthatná be a műalkotások nyilvánosságát? Miféle összeesküvőknek állhat hatalmában tudatosságunk módozatáról, szexuális örömeinkről, dolgainkról, szerelmeinkről dönten? És háborúinkért miféle démonok felelősek?”

Kodály
KÖZPONT / CENTRE

2024
jan
22
19⁰⁰

JAZZB&IS + KAL&KA

kodalykozpont.hu

A Magyar Kultúra Napja
KODÁLY KÖZPONT

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NKFT.

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERSIUM

PAPPAS[★]
KULTURÁLIS ÉS
INNOVÁCIÓS ÉRTÉK

MUSIC
MANAGEMENT
BUDAPEST

PRINT

ELŐFIZETÉSI AKCIÓ – TAVALYI ÁRAKON

Napjaink gazdasági helyzete a folyóirat-kultúrát, így a Jelenkort is érzékenyen érinti, ezért kénytelenek vagyunk megemelni a lap árát. Jövő évtől félévre 6600, egész évre 12 100 forint lesz a folyóirat ára. Ám ha 2024. január 15-ig fizet elő, még a tavalyi áron – fél évre 5940, egész évre 10 890 forintért – tudja megvásárolni a Jelenkort.

WEB

JELENKOR.PDF HAVI 500 FORINT AZ IRODALOMÉRT

A Jelenkor folyóirat PDF-formátumban is megvásárolható, lapszámonként mindössze 500 forintért. Sőt, aki a teljes 2024-es évre előfizet, kedvezményes áron, 5000 forintért hozzájut a folyóirat egész évfolyamához.